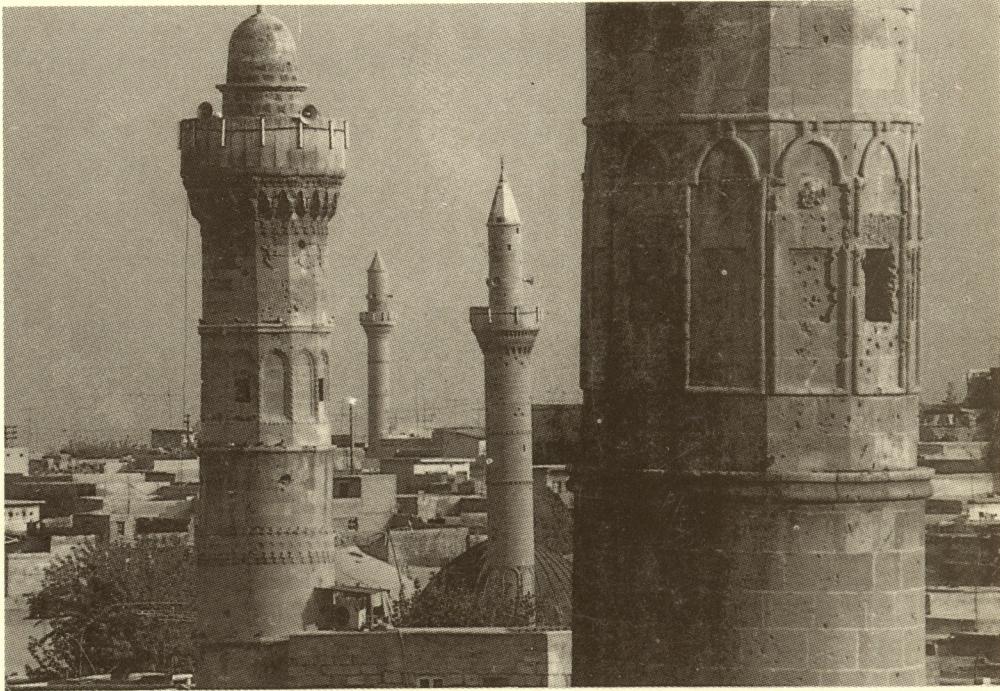

A. Cihat Kürkçüoğlu

ŞANLIURFA CAMİLERİ

ŞURKAV

A. Cihat Kürkçüoğlu

ŞANLIURFA CAMİLERİ

ŞURKAV

ŞANLIURFA İLİ KÜLTÜR EĞİTİM SANAT
VE ARAŞTIRMA VAKFI YAYINLARI NO : 7
KÜLTÜR DİZİSİ NO: 6

BİRİNCİ BASIM
Ağustos 1993

ISBN : 975 - 7394 - 06 - 8

Dizgi : Özdal Ofset - Şanlıurfa
Kapak Kompozisyonu ve Sayfa Düzeni : A. Cihat KÜRKÇÜOĞLU
Fotoğraflar : A. Cihat KÜRKÇÜOĞLU
Baskı : Gaye Filmcilik Matbaacılık San. ve Tic. A.Ş. ANKARA
Tel : 310 68 20 - 310 14 45 - 311 39 50 Fax : 311 60 45

TAKDİM

Mimari eserler, bir milletin kültür zenginliği hakkında bizlere bilgi veren en önemli tarihi belgelerdir. Süleymaniye, Selimiye, Sultan Ahmet ve Şehzade Camileri gibi bazı Osmanlı mimari eserleri incelendiğinde Osmanlı Devleti'nin kültür ve medeniyetinin nasıl bir doruğa ulaştığı herkesçe kolayca anlaşılabilir.

Tarihi geçmişi insanlık tarihinin başlangıcına kadar uzanan Şanlıurfa, büyük bir kısmı İslami devirlere ait olmak üzere mimarinin her şubesinde zengin yapı örnekleriyle dolu bir ilimizdir.

Birer saray güzelliğindeki sayısız tarihi evi, hanı, hamamı, camiyi, medreseyi, çeşmeyi ve köprüyü sinesinde barındıran Şanlıurfa, bu eserlerdeki plan zenginliği ve mimari özellikler ile araştırmacıların büyük ölçüde dikkatlerini çekmekte, tarihte ne denli bir kültür zenginliğine sahip olduğunu gözler önüne sermektedir.

Kültür değerlerimizin yayın yoluyla tanıtılmasını şiar edinen ŞURKAV (Şanlıurfa İli Kültür, Eğitim, Sanat ve Araştırma Vakfı), A. Cihat Kürkçüoğlu'nun hazırladığı bu değerli eserin basımını sağlayarak önemli bir kültür hizmetini daha gerçekleştirmiş bulunmaktadır.

Urfa camilerini tarihi ve mimari özellikleri ile topluca ele alan bu eseri titiz bir çalışma neticesinde hazırlayarak kültür tarihimize kazandırdığı için sayın Kürkçüoğlu'nu kutluyor, başarılı çalışmalarının devamını diliyorum.

T. Ziyaeddin AKBULUT
Şanlıurfa Valisi
ŞURKAV Başkanı

ÖNSÖZ

Tarih boyunca çeşitli medeniyetlere sahne olan Şanlıurfa zengin bir kültür birikimine sahip illerimizden biridir.

Şanlıurfa mimarisi, bütün bu medeniyetlerin birbirlerini etkilemelerinden doğan ve mimarinin her şubesinden olgun örneklerden oluşan bir zenginliğe sahiptir.

Bu kitapta, mimari eserlerin önemli bir grubunu oluşturan "**ŞANLIURFA CAMİLERİ**" tarihi ve mimari özellikleri ile topluca ele alınarak anlatılmaya çalışılmıştır. Kitabın hazırlanması sırasında benden her türlü destek ve yardımlarını esirgemeyen değerli hocam Doç. Dr. Zülküf GÜNELİ'ye, kitabın bastırılmasını sağlayan ŞURKAV'a ve değerli Başkanı Şanlıurfa Valisi Sayın T. Ziyaeddin AKBULUT'a, Vali Yardımcısı Sayın Hasan DURUER'e teşekkürü borç bilirim.

Ayrıca, Şanlıurfa Vakıflar Müdürlüğü arşivlerindeki vakfiyeler üzerinde inceleme yapmama fırsat veren Vakıflar Şube Müdürü sayın Erdal KARADAĞ 'a, kitabeleri okuyan araştırmacı öğretmen değerli dostum Mahmut KARAKAŞ' a ve kitabın dizgisini yapan Özdal Ofset'e teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖZET

SUMMARY

1. BÖLÜM : GİRİŞ

2. BÖLÜM : CAMİ MİMARİSİNİN TARİHİ GELİŞİMİ

2.1. CAMİ MİMARİSİNİN DOĞUŞU 2

2.2. TÜRK MİMARİSİNDE CAMİ 2

3. BÖLÜM : TARİHTE ŞANLIURFA VE ŞANLIURFA MİMARLIK TARİHİ

3.1. TARİHTE ŞANLIURFA 3

3.2. ŞANLIURFA MİMARLIK TARİHİ 4

4. BÖLÜM : ŞANLIURFA CAMİLERİNİN TARİHİ VE MİMARİ ÖZELLİKLERİ

4.1. DÖNEMLERE GÖRE ŞANLIURFA CAMİLERİ 7

4.2. YAZILI KAYNAKLARDA GEÇEN ŞANLIURFA CAMİLERİ 7

4.3. PLAN TİPLERİNE GÖRE ŞANLIURFA CAMİLERİ 10

4.3.1. ÇOK AYAKLI CAMİLER (ULU CAMİLER) 10

4.3.1.1. Ulu Cami 10

4.3.1.2. Şehbenderiye Camii 15

4.3.2. ORTA KUBBENİN YANLARA DOĞRU GENİŞLEDİĞİ
CAMİLER (MERKEZİ PLANLI CAMİLER) 17

4.3.2.1. Eski Ömeriye Camii 17

4.3.2.2. Halil - ır Rahman Camii (Döşeme Camii - Makam Camii).....	19
4.3.2.3. Nimetullah Camii (Ak Cami)	22
4.3.2.4. Çakeri Camii	26
4.3.2.5. Kadioğlu Camii	27
4.3.2.6. Hacı Lütfullah Camii	30
4.3.2.7. Kutbeddin Camii	31
4.3.2.8. Arabi Camii	33
4.3.3. EŞ DEĞERDE ÇOK KUBBELİ CAMİLER	34
4.3.3.1. Hasan Padişah Camii	34
4.3.3.2. Dabbakhane Camii	38
4.3.3.3. Narıncı Camii	40
4.3.3.4. Yusuf Paşa Camii	41
4.3.3.5. Rızvaniye Camii	44
4.3.4. MİHRAP ÖNÜ KUBBELİ CAMİLER	48
4.3.4.1. Pazar Camii	48
4.3.5. TEK KUBBELİ KARE MEKANLI CAMİLER	51
4.3.5.1. Toktemur Mescidi	51
4.3.5.2. Hüseyin Paşa Camii	52
4.3.5.3. Hızanoğlu Camii	54
4.3.5.4. Mevlevihane Camii	56
4.3.5.5. Kıbrıs Mescidi	58
4.3.6. TONOZLU CAMİLER	58
4.3.6.a. KARE MEKANLI TONOZLU CAMİLER	58

4.3.6.a.1. Nur Ali Mescidi	58
4.3.6.a.2. Sivrekli Mescidi	60
4.3.6.a.3. Asım Paşa Mescidi	60
4.3.6.a.4. Yeni Ömeriye Camii	60
4.3.6.b. MİHRABA PARELEL TEK NEFLİ TONOZLU CAMİLER...	61
4.3.6.b.1. Hacı Yadigar Camii (Kuttik Camii)	61
4.3.6.b.2. İmam Sekkaki Camii	62
4.3.6.b.3. Behramlar Camii	63
4.3.6.b.4. Hayrullah Camii	63
4.3.6.b.5. Mevlid-i Halil Camii	65
4.3.6.b.6. Tuzeken Camii	68
4.3.6.b.7. Hüseyiniye Mescidi	68
4.3.6.b.8. Müderris Mescidi	70
4.3.6.b.9. Miskinler Camii	70
4.3.6.c. NEFLERİ MİHRABA DIKEY TONOZLU CAMİLER	73
4.3.6.c.1. Kara Musa Camii	73
4.3.6.c.2. Hekim Dede Camii	74
4.3.7. BAZİLİKADAN ÇEVİRİLEN CAMİLER	75
4.3.7.1. Selahaddin Eyyubi Camii	75
4.3.7.2. Circis Peygamber Camii.....	79
4.3.7.3. Fırfırlı Cami	81

5. BÖLÜM : DEĞERLENDİRME (SONUÇ)

5.1. MİMARİ MALZEME.....	84
5.2. PLAN ZENGİNLİĞİ	84
5.3. USTALAR	86
5.4. SÜSLEME	86
YARARLANILAN KAYNAKLAR	87
ŞANLIURFA CAMİLERİNİN TİPOLOJİSİ	89
ŞANLIURFA CAMİLERİNİN KENT PLANINDAKİ YERLERİ	91
ÖZGEÇMİŞ	93

ÖZET

Şanlıurfa'da tarihi değere sahip 39 adet cami ve mescit bulunmaktadır. Bunlardan Ulu Cami ve Pazar Camii muhtemelen Zengiler dönemine (12.y.y.), Halil-ür Rahman Camii Eyyubiler dönemine (13.y.y.), Hasan Padişah Camii Akkoyunlular dönemine (15.y.y.) aittir. Selahattin Eyyubi Camii, Circis Peygamber Camii ve Fırfırlı Cami kiliseden camiye çevrilmişlerdir. Bunların dışında kalan 32 adet caminin tamamı Osmanlı dönemine aittir.

Urfa camileri; Çok Ayaklı Camiler (Ulu Camiler), Orta Kubbenin Yanlara Doğru Genişlediği Camiler (Merkezi Planlı Camiler), Eş Değerde Çok Kubbeli Camiler, Mihrap Önü Kubbeli Camiler, Tek Kubbeli Kare Mekanlı Camiler, Tonozlu Camiler ve Bazilikadan Çevrilen Camiler olmak üzere başlıca 7 plan şemasına sahiptirler.

Şanlıurfa camilerindeki kitabelerde usta adına yer verilmediğinden bu yapıların mimarları belli değildir. Kitabelerin büyük bir bölümü esas inşa kitabesi olmayıp onarım kitabesi olduğundan bir çok caminin inşa tarihi bilinmemektedir. Bu şekildeki bir çok caminin inşa tarihi vakfiyelerden tesbit edilebilmiştir.

Şanlıurfa camilerinin kubbe ve tonoz gibi örtü sistemleri ile duvar örgülerinde inşaat malzemesi olarak kalker taşı kullanılmıştır. "Urfa Taşı" adıyla anılan bu malzeme dayanıklı ve kolay işlenebilir olması nedeniyle her devirde tercih edilmiştir.

Şanlıurfa Camilerinde süslemeye hemen hemen hiç yer verilmemiştir. Çini süsleme sadece Dabbakhane Camii minaresinde görülmektedir. Yusuf Paşa Camii, Hızanoğlu Camii ve Nimetullah Camii dışında mihrabı süslemeli cami bulunmamaktadır. Bunlardan Yusuf Paşa Camiinin taş süslemeli mimberi de Urfa camilerinde tek örnektir. Ayrıca, Nimetullah Camiinin klasik Osmanlı portallerini anımsatacak güzellikteki mukarnaslı kapısı, Dabbakhane Camii avlusunun batı kapısı, Pazar Camii avlusunun kuzey kapısı ve Kadioğlu Camiinin avlu kapısı anıtsal nitelikteki kapı örnekleridir.

Ağaç süsleme de Urfa camileri arasında yok denecek kadar azdır. Rızvaniye Camii- nin ahşap işlemeli kapısı ve müezzin mahfili ile Hasan Padişah Camiinin mimber kapısı dışında Urfa Camilerinde ahşap süslemeye yer verilmemiştir.

Büyük bir bölümü Osmanlı dönemine ait olan Şanlıurfa camileri plan zenginliğine sahip olmalarına karşın ölçü ve süsleme yönünden iddiasız, sade bir mimariye sahiptirler.

SUMMARY

There are 39 historical worthy mosques and small mosques in Şanlıurfa. The Great Mosque and Pazar Mosque probably belong to the period of Zangis (12 th Century), Halilurrahman Mosque belongs to the period of Eyyubis (13 th Century), Hasan Padişah Mosque belongs to the period of Akkoyunlu (15 th Century). Selahaddin Eyyubi Mosque, Prophet Circis Mosque and Fırfırlı Mosque have been converted from the church into the mosque. All of the other 32 piece remainder mosques belong to Ottoman's period.

Urfa mosques have mostly 7 schedule outline : Polyfooted Mosques (Great Mosques), The Mosques Which Their Central Dome Becomes Widen to Around (Central Planed Mosques), Equal Polydomed Mosques, Domed Niche (front of niche) Mosques, Monodomed and Squared (space) Mosques, Vaulted Mosques and Mosques Which Converted From Basilica.

Architects of Şanlıurfa Mosques are unknown ; because the architect's name havent been written in their inscriptions. And also the building date of the most of these mosques are unknown, because the most of these inscriptions aren't building inscriptions but restoration inscriptions. The building date of many mosques in these group have been found out from their deed of trust (of pious foundation).

In the domes, vaults and walls of Şanlıurfa mosques limestones have been used as building metarial. This metarial which called as "Urfa Taşı - Urfa's Stone" have been prefered in every period ; because it is very strong and easy to work.

There is no ornaments in Şanlıurfa mosques, only Dabbakhane Mosque has tile ornaments on its minaret. There is also no niche ornament in Şanlıurfa mosques except Yusuf Paşa, Hızanoğlu and Nimetullah Mosques . The stone decorated pulpit of Yusuf Paşa Mosque is the only example among Urfa Mosques. In addition the door of Nimetullah Mosque which has a beauty reminding classic Ottoman portals and the west door of Dabbakhane Mosque's courtyard and North door of Pazar Mosque's courtyard and the courtyard door of Kadioğlu Mosque are monumental door examples.

There is almost no wooden decoration in Urfa Mosques either, except the wooden door and muezzin circle of Rızvaniye Mosque and the pulpit's door of Hasan Padişah Mosque.

Urfa mosques, most of them from Ottoman period, have richness in planning, but they have an unpretentious and simple architecture in size and decoration point.

I. BÖLÜM : G İ R İ Ş

Şanlıurfa gibi tarihi bir kentin camilerinin mimari özelliklerinin ve bunlarla ilgili tarihi belgelerin bu güne kadar yeterince incelenmemiş olması problemi bu çalışmanın seçilmesinde en önemli etken olmuştur.

Milletlerin kültür tarihlerinin yazılmasında mimari eserlerin önemli bir rolü vardır. Bu eserlerin ayrı ayrı gruplar halinde incelenerek kültür ve mimarlık tarihine kazandırılması büyük önem taşımaktadır.

Bu araştırmada, Şanlıurfa'daki tarihi değere sahip camilerin tamamının planları çizilerek tipolojileri yapılmış, her cami kendi gurubu içerisinde tarihi ve mimari özellikleri ile detaylı bir biçimde incelenerek elde edilen bulguların mimarlık tarihimize kazandırılması amaçlanmıştır.

Şanlıurfa'da günümüzde mevcut olan tarihi camilerin büyük bir bölümü Osmanlı devrine aittir. Osmanlı mimarisinin Bursa ekolünde ortaya çıkan ters T planlı cami şeması ile Süleymaniye ve Şehzade Camilerinde görülen orta kubbenin iki ya da dört yarım kubbe ile genişletildiği şemanın dışında Urfa camilerinde Osmanlı cami mimarisinin tüm plan tipleri uygulanmıştır.

Şanlıurfa camileri tarih içerisinde bir gelişim göstermekten ziyade gelişigüzel olarak dönemlere yayılmışlardır. Örneğin, gelişmiş bir plan tipi olan Nimetullah Ca-

miinden sonra inşa edilmiş olan bir çok camide tek kubbeli ya da bir iki tonozlu basit planlar uygulanabilmiştir.

Şanlıurfa'nın Anadolu'da kurulan çeşitli İslam devletlerine ve beyliklerine başkentlik yapmamış olması, devlet başkanlarının burada kendi adlarına yapı inşa ettirmemesi ve dolayısıyla devlet sanatçısı mimarların kente uğramamış olması buradaki mimari eserlerde "Devlet Üslubu" ndan ziyade "Yerel Üslub"un hakim olmasına neden olmuştur.

Urfa Camilerinin zengin bir plan çeşitliliği göstermesine karşın, anıtsallık ve süsleme yönünden sade ve iddiasız yapılar olduğu sonucuna varılmıştır.

Çalışmanın birinci aşamasında vakfiyeler, seyahatnameler, vilayet salnameleri ve benzeri yazılı kaynaklar taranarak Urfa camilerinin tarihlerinin tesbiti yoluna gidilmiş, kitabeler okunarak bu tarihlemeler güçlendirilmiştir. Böylece inşa tarihi bilinmeyen birçok caminin bu durumu açıklığa kavuşturulmuş, günümüzde mevcut olmayan bazı camilerinin adları ve yerleri hakkında önemli bilgiler elde edilmiştir.

İkinci aşamada, tarihi değeri olan tüm camilerin planları çizilmiş, bu planların Osmanlı cami mimarisi gruplarına göre tipolojisi yapılmıştır. Her tipoloji hakkında genel

bilgi verildikten sonra bu tipolojilere giren yapıların plan tanımları yapılmış, mimari malzeme, mihrap, mimber, müezzin mahfili gibi iç elemanlar anlatıldıktan sonra dışarıda yer alan son cemaat yeri ve minare gibi elemanlara geçilmiştir.

2. BÖLÜM : CAMİ MİMARİSİNİN TARİHİ GELİŞİMİ

2.1. CAMİ MİMARİSİNİN DOĞUŞU

Müslümanların ibadet için içersinde toplandıkları binalara Arapça toplayıcı anlamına gelen "Cami" denilmiştir. Buna önceleri secde edilen yer anlamında olan "Mescid" denilmiş, Osmanlılar devrinde mescid deyimi yalnız küçük camiler için kullanılır olmuştur. Normal olarak Osmanlı mimarisinde mescidin mimberi olmaması gerekir ve burada cuma namazı kılınmaz. Fakat zamanla bu prensip bozulmuş ve mescidlere de mimber yapılmıştır.

(1)

İlk cami Hz. Muhammed (a.s.) tarafından Medine yakınındaki Kuba'da yaptırılmıştır. Bu cami kerpiçten duvarlar ve hurma dallarıyla örtülü bir namazgahtan ibaretti. İslam tarihinin ilk büyük camisi "Mescid-i Nebevi" adıyla anılan Medine camisi sayılır. Bir söylentiye göre bu cami Hicret'in ilk yılı olan 622 de bitmiş, tamamlanması yedi yıl sürmüştür. Ancak, Kahire'deki Amr Camii de camilere ilk mimari

Çalışmanın son bölümü olan değerlendirme bölümünde, Şanlıurfa mimarisinin plan zenginliği, mimari malzeme, ustalar ve süsleme özelliklerine genel olarak değinilmiştir.

örnekler arasında sayılabilir.

Emeviler devrinde bir İslam sanatı doğunca, camiler de muhteşem birer dini abide haline gelerek gelişmişlerdir.

2.2. TÜRK MİMARİSİNDE CAMİ

X. yüzyılda ilk defa Karahanlılar'dan başlayarak Türkistan'a kadar müslümanlık yayılınca Türkler arasında da cami mimarisi kendini göstermiştir. İslamiyeti kabul eden ilk Türk devleti Karahanlılar zamanında ilk camiler küçük boyutlarda kerpiçten ve tuğladan yapılmıştır. Karahanlılarla başlayan Türk cami mimarisinin gelişmesi Gaznelilerle devam etmiştir. Büyük Selçuklular ise bu gelişmeyi değerlendirerek İran'da abidevi cami mimarisinin tipini ve şemasını ortaya koymuşlardır. (2)

En son olarak Osmanlılar bütün bu gelişmeleri değerlendirerek cami mimarisi-

(1) Celal Esad Erseven., **Türk Sanatı** (İstanbul : Cem Yayınevi, 1970) s.88-89

(2) Oktay Aslanapa., **Türk Sanatı C.1** (İstanbul : M.E.B. Yay. 1972) s.19-37-49

ni İslam sanatında erişilmez bir seviyeye ulaştırarak İtalyan rönesans mimarlarının

rüyası olan merkezi planlı yapıları Mimar Sinan'la gerçekleştirmişlerdir.

3. BÖLÜM : TARİHTE ŞANLIURFA VE ŞANLIURFA MİMARLIK TARİHİ

3.1. TARİHTE ŞANLIURFA

Dicle ve Fırat arasındaki topraklar için M.Ö. ikinci bin yıllarına ait Hitit çivi yazılı metinlerinde rastlanan ilk ad "Hur Memleketleri" dir. M.Ö. birinci bin yarısında ise, Asur vesikalarında bölgenin "Hanigalbat" adıyla anıldığı görülmektedir. (3)

Mitanni Devletinin çökmesiyle Urfa bölgesine bir Sami kavmi olan Aramiler kitleler halinde gelip yerleşmişlerdir. Daha sonra bölgeye Asuriler hakim olmuş, bu devlet M.Ö. 610 yılında İran ve yeni Babil Devletleri tarafından yıkılmış ve Urfa bölgesine (Elcezire) İranlılar hakim olmuşlardır. (4)

Büyük İskender istilası (M.Ö. 331) ve bunu izleyen Helenistik devirde Urfa tarihini belgelerle daha belirgin olarak izlemek mümkün olabilmektedir. Büyük İskender'in ölümünden sonra parçalanan İmparatorluğun Urfa bölgesi Selevkosların elinde kalmıştır. Selevkoslar devrinde Grek ve Makedonya yurtlarından Urfa

bölgesine büyük oranda göçler olmuş ve bunlar eski Grek adetlerine göre kurdukları şehirlere eski yurtlarındaki bazı mahalle ve şehirlerin adlarını vermişlerdir. (5)

Selevkoslar M.Ö. 334' de Süryanilerin Urhai (Orhay - Urfa) kasabası üzerine EDESSA adıyla bir kent kurmuşlardır. Edessa, Makedonya'nın başkenti Aigai'nin (Şimdiki Voden) bir mahallesinin adıdır ve Urfa'ya kurucuları olan Makedonyalılar tarafından verilmiştir. Fakat yerli halk bu yabancı ismi benimsememiş ve kente Urhai demeye devam etmiştir. (6)

M.Ö. 334 - 136 yılları arasında Urfa'da hüküm süren Selevkoslar bu bölgede Edessa'dan başka Carhae (yeni bir plana göre düzenlenmiş Harran), Mekadonopolis (Birecik), Nikephorion (Rakka), Anthemisia (Suruç), kentlerini kurmuşlar ve buralara kendi halklarını yerleştirmişlerdir.

M.Ö. 132'de Arjav (El'de Aryu) tarafından Urfa'da yerel bir şehir krallığı kurul-

(3) Fikret Işıltan., "Şanlıurfa Tarihine Genel Bir Bakış", **Şanlıurfa ve GAP Sempozyumu** (İstanbul : Şanlıurfa Valiliği Yay. 1988) s.58

(4) Fikret Işıltan., **a.g.e.** s.59

(5) Fikret Işıltan., **Urfa Bölgesi Tarihi** (İstanbul : İ. Ü. Ed. Fak. Yay. 1960) s.12

(6) Fikret Işıltan., **a.g.e.** s.14

du."Osrhoene Krallığı" adını taşıyan bu devlet M.S. 244 yılına kadar 376 yıl varlığını korudu. Osrhoene Krallığı para basacak kadar özgür, İran devletine kafa tutamayacak kadar güçsüzdü. (7)

Üçüncü ve dördüncü yüzyıllar boyunca Urfa ve bölgesi Roma'ya bağlı kaldı. Romalılar Urfa başta olmak üzere bütün şehirlerin surlarını yenileyip güçlendirdiler.

Halife Hz. Ömer zamanında (634 - 644) Irak orduları komutanı Sa'ad bin Ebu Vakkas'ın gönderdiği Abdullah bin Alban idaresindeki ordu 639 yılında Urfa'yı almış ve Osrhoene'yi Diyar-ı Mudar adıyla Şam eyaletine bağlamıştır. Emeviler ve Abbasiler zamanında cereyan eden iç ve dış olaylar esnasında Urfa daima İslam Devletlerinin hakimiyetinde kalmış, ancak Abbasilerin dağılma yıllarında (1030 yılında) Bizans hakimiyetine girmiştir.

Urfa, 1098' de I. Haçlı seferleri sırasında Prens Baudouin de Boulogne tarafından zaptedilerek Haçlı Kontluğu idaresine girmiştir. Musul Atabeyi Nurettin Zengi 1144' de Urfa'yı alarak Haçlı Kontluğu idaresine son vermiş, onun bu hareketi II. Haçlı seferlerinin başlamasına neden olmuştur.

Eyyübilerden Artuklulara geçen Urfa,

(7) Fikret Işıltan., "Şanlıurfa Tarihine Genel Bir Bakış", **Şanlıurfa ve GAP Sempozyumu** (İstanbul :Şanlıurfa Valiliği Yay. 1988) s.60.

Moğol tahribinden sonra Karayülük Osman Bey tarafından Akkoyunlu idaresine geçirilmiş, daha sonra Memlük hakimiyetine girmiş, 1516' da Yavuz Sultan Selim tarafından Osmanlı topraklarına katılmıştır.

Onaltıncı yüzyıl sonlarında Karayazıcı Abdhalim isyanı nedeni ile çok kanlı olaylara sahne olan Urfa'da anarşi kısa zamanda bastırılmıştır. 1837 yıllarında Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa kenti kısa bir süre elinde tutmuştur.

Osmanlı İmparatorluğunun I. Dünya Savaşından yenik çıkması üzerine Urfa 24 Mart 1919 tarihinde İngilizler tarafından işgal edilmiş, 30 Ekim 1919 tarihinde yine İngilizler tarafından Fransızlara devredilmiştir. 11 Nisan 1920' de Fransızları kesin yenilgiye uğratan Urfalılar bu zaferlerinin anısı olarak T.B.M.M.'nin kararıyla 1984 yılında ŞANLI ünvanına kavuşmuşlardır.

3.2. ŞANLIURFA MİMARLIK TARİHİ

1894 Yılında Gautier, 1946 ve 1952 yıllarında Kılıç Kökten, 1947 yılında William Brice tarafından yapılan arkeolojik araştırmalarda elde edilen buluntulardan Şanlıurfa bölgesi tarihinin Paleolitik Çağa kadar (M.Ö. 500.000 - 8.000) uzandığı tesbit olunmuştur. (8)

1963 yılında İstanbul Üniversitesinden Prof. Dr. Halet Çambel ve Şikago Üniversitesinden

(8) A. Cihat Kürkçüoğlu., "Şanlıurfa'da Yapılan Arkeolojik Araştırmalar ve Kazılar" **Şanlıurfa'nın Kurtuluşu 66. Yıl** (Şanlıurfa : Şanlıurfa Belediyesi Yay. 1986) s. 31 - 40

Prof. Dr. R. Braidwood başkanlığında oluşturulan Tarih Öncesi Karma Projesi Araştırmaları, Şanlıurfa bölgesinin tarımcı köy topluluklarının en eski bölgesi olduğunu ortaya koymuştur.

Paleolitik çağın avcı ve toplayıcı göçebe insanları, Neolitik çağda (M.Ö. 7250 - 5500) doğa ile olan ilişkilerini kendi tarafına çevirmeyi başarıp, çevresinde var olan bitki ve hayvan cinslerinden bazıları evcilleştirerek kendi eliyle üretir hale gelmiş ve ilk çiftçi ve çoban köylerini kurarak yerleşik düzene geçmişlerdir. Yerleşik düzene geçilmesiyle birlikte mimarlık sanatı da ilk kez neolitik çağda ortaya çıkmıştır. Moloz taşlar, kerpiç, kerpiç dolgu ahşap, sıvanmış dallar bu çağın inşaat malzemelerini oluşturmaktadır.

Şanlıurfa'nın Hilvan ilçesine bağlı Ovacık Nahiyesi, Göluşağı (Kolik) köyü Muhtarlığının Argaç (Kantara) köyü yakınındaki NEVALIÇORİ adıyla anılan tarlada Adnan Mısır başkanlığında 1983 ve 1985 yıllarında yapılan arkeolojik

kazılarda rastlanılan mimari kalıntılar neolitik çağın A keramik evresine bağlanmıştır. (9)

Ayrıca, Bozova ilçesine bağlı Şaşkan Köyü yakınındaki küçük ve büyük Şaşkan höyükleri arasında yer alan tarlada 1983 yılında A. Cihat Kürkçüoğlu başkanlığında yapılan kazılarda geç neolitik döneme ait yerleşmeler tespit edilmiştir. Bu kazılarda rastlanılan mimari kalıntılar toprağın 1 - 2 metre altında ve birbirinden son derece uzakta bulunmuştur.

Şanlıurfa'daki neolitik yerleşmeye ilk defa Nevalıçori ve Şaşkan'da rastlanılmış olması bu kazıların önemini daha da arttırmaktadır. Mimarlık tarihinin başlangıcı olan neolitik çağa ait bu iki yerleşme yerinden başka Şanlıurfa'da Sultantepe, Harran, Lidar, Hasek, Kurban Höyük ve Çavi Tarlası kazılarında kalkolitik, Tunç, Demir ve Helenistik çağlar ile Roma, Bizans, Emevi, Fatımi, Anadolu Selçuklu, Eyyubi, Memlük ve Osmanlı devirlerine ait mimari kalıntılara rastlanmış olması bölgenin mimarlık tarihinin zengin bir geçmişe sahip olduğunu göstermektedir.

(9) A. Cihat Kürkçüoğlu., **a.g.m.** s. 31-40

Resim 1 : Haran Höyük Kazı Alanı

Resim 2 : Haran Ulu Camii Kalıntıları

4. BÖLÜM : ŞANLIURFA CAMİLERİNİN TARİHİ VE MİMARİ ÖZELLİKLERİ

4.1. DÖNEMLERE GÖRE ŞANLIURFA CAMİLERİ

Yedinci yüzyıldan itibaren çeşitli İslam devletlerinin egemenliğine giren Şanlıurfa'daki 39 adet tarihi camiden, Ulu Cami ve Pazar Cami muhtemelen Zengiler Dönemine (XII. y.y.), Halil-ür Rahman Camii Eyyubiler dönemine (1211), Hasan Padişah Camii Akkoyunlular dönemine aittir. Selahattin Eyyubi Camii, Circis Peygamber Camii ve Fıfırlı Cami kiliseden çevrilmişlerdir. Bunların dışında kalan 32 adet caminin tamamı Osmanlı dönemine aittir.

4.2. YAZILI KAYNAKLARDA GEÇEN ŞANLIURFA CAMİLERİ

1867 tarihli Halep Vilayet Salnamesi'nde Urfa merkez kazada 24 cami, 2 mescidin, 1883 tarihlide 31 cami, 31 mescidin, 1894 tarihlide ise 58 caminin mevcut olduğu belirtilmektedir. (10)

1650 yıllarında Urfa'yı ziyaret eden Evliya Çelebi Urfa camilerinden şu cümlelerle bahsetmektedir. "... Urfa'da 22 cami vardır. İçkale'de eski bir mabed olan Minaresiz Cami vardır. Paşa Sarayı yakınında kalabalık cemaati olan Kızıl Cami Nemrud zamanından kalma eski bir kilise imiş.

Harun Reşid fethinde kiliseden camiye çevrilmiştir. Hala minarelerinde Erganunhaneleri vardır. Ak Cami de eski bir mabetdir. İbrahim Halil Camisini ilk yaptıran Halife Me'mun'dur. Pazar Camiinin Cemaati çoktur. Sultan Hasan Camii mamur bir camidir. Caygırlı Camii, Ahaveyn Camii, Dabbakhane Camii de meşhur camileridir. Bu son altı camiye İbrahim Halil suyu uğrayıp havuz ve şadırvanları canlandırır, fiskiyelerden bol su fışkırır. Öteki camileri, Beykapısı Camii, Hekim Dede Camii, Karameydan Camii, Uğurlu Meydan Camiidir. Bu sonuncusu da eski bir mabetdir. 67 kadar mahalle mescidi vardır." (11)

Evliya Çelebi'nin yukarıda sözünü ettiği camilerden büyük bir kısmı bugün ayakta değildir. Bunlardan içkalede olduğunu belirttiği Cami tamamen yıkılmış, Ahaveyn (Ahırvan) Camii de büyük bir kısmı yıkılarak ev haline getirilmiştir. Son olarak sözünü ettiği Uğurlu Meydan Camii'nin ise bugünkü mevcut camilerden birinin değişik bir adı mı olduğu, yoksa yıkılmış eski bir cami mi olduğu bilinmemektedir.

Günümüzde mevcut olmayan, ancak Vakıflar Genel Müdürlüğü'nde vakfiyeleri bulunan Şanlıurfa camileri şunlardır : Siverekli Ali Camii, Hacı Korkmaz Camii, Çine

(10) **Yurt Ansiklopedisi**, C.10, Urfa Maddesi (İstanbul : 1984) s.1377

(11) Tefik Temelkuran - Necati Aktaş., **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, C. 11 (İstanbul : Uçdal Neşriyat, 1986) s. 118 - 123

Camii, Tarihli Mescid-i Şerifi, Şah Hüseyin Camii, Mahkeme Mescid-i Şerifi (Vakfiyesinde Mahkeme Mahallesinde -bugünkü Yıldız Meydanı- bulunduğu belirtiliyor), Hacı Mihman Camii, Meşerkiye Camii, Hacı Sadıka Mescid-i Şerifi, Kubbe Mescid-i Şerifi (Vakfiyesinde H. 1338 tarihli olduğu belirtilen bu Mescid-in Kubbe Mescid Sokakta yer alan -bugünkü 12 Eylül Cad.- ve 1980 yılında yıkılarak betonarme bir şekilde yeniden yapılan Hacı Abdülvahit Hoca tekkesinin olması kuvvetle muhtemeldir.), Gelen Mescidi (H. 1153 - M.1740), Musa Efendi Camii (Vakfiyesinde sur dışında, taşra mahallede olduğu kayıtlı), Kutbiye Camii (M. 1780 tarihli Ömer Paşa vakfiyesinde Yengi Çarşı içerisinde olduğu kayıtlıdır.)

Ahmet adında bir şahıs Şevval 1124 (M.1712) tarihli dilekçesinde Urfa'daki Meşerkiye Camiinin mütevelliliğinin 200 seneden beri dedelerinde olduğunu, kendisinin müteveli olarak yevmiye dört akçe aldığını belirtmektedir. (12) Türk Meydanı yakınında yer alan bu cami 1950 yıllarında yıktırılarak yerine Çarkoğlu Camii adıyla yeni bir cami yaptırılmıştır.

Son yirmi yıl içerisinde Şanlıurfa'da Sultan Bey, Kardeşler, Kamberiye, Damat Süleyman Paşa, Abdülvahit Hoca ve Kutbeddin camileri yıkılarak yerlerine betonar-

me camiler yapılmıştır. Bunlardan Sultan Bey Camii ile Kardeşler Camiinin Kitabeleri korunmuştur. Sultan Bey Camii kitabesinde, caminin H. 995 (M. 1586) yılında Sultan III. Murat Han zamanında Sultan Ahmet Bey adında bir emir tarafından yaptırıldığı yazılıdır. Ahmet Bey'in türbesi de caminin yanındadır. Caminin Kuzey yakınında bulunan Sultan Hamamının da aynı şahıs tarafından yaptırıldığı tahmin edilmektedir. Kunduracı Pazarındaki Kardeşler Camiinde yer alan kitabede ise H. 1032 yılında Molla Musa tarafından "İhlasiye Camii" adıyla yaptırıldığı yazılıdır.

Molla Musa'nın Bediüzzaman Mezarlığının Tıllıdır Tepesi kesiminde yer alan pembe mezar taşında "Bani-i Cami-i İhlasiye / el Hac Molla Musa" yazılıdır. Caminin inşasına ve halk arasında Kardeşler Camii adıyla anılmasına aşağıdaki olayın neden olduğu söylenmektedir.

"Zamanın birinde bir köyde çiftçilikle uğraşan üç kardeş vardır. Günün birinde bu üç kardeş harman zamanı hasat ettikleri buğdayı aralarında bölerek üç küme yaparlar. Gece yansı küçük kardeş, "-Ağabeyim evlidir, çok çocuğu vardır, benden çok onun bu buğdaya ihtiyacı vardır." diyerek kendi kümesini büyük ağabeyinin kümesine katar. Aynı gece, bir diğer ağabey ise ; "-Benim buğdaya ihtiyacım yok, bari bekar kardeşim evlensin." diyerek kendi buğdayını bekar kardeşinin kümesine katar. En büyük kardeş de buna benzer bir

(12) Ziya Kazıcı, "Osmanlı Belgelerine Göre Urfa'daki Vakıf Hizmetleri", **Güneydoğu Gazetesi** 8-10 Haziran sayıları, (Şanlıurfa,

düşünce ile kendi payına düşen buğdayları kardeşlerinin kümesine boşaltır. Sabahleyin ortada bir küme buğdayın olduğu görülür. Hiçbir kardeş buğdayı almak istemez. Sonunda buğdayın satılarak elde edilecek parayla bir cami yaptırılmasına karar verilir. Bu karar uygulanarak İhlasiye Camii yaptırılır." (13)

Bunlardan başka son yıllarda Arabi Cami ile Eyyüp Peygamber Camilerinin kubbeleri ve tonozlu örtü sistemleri yıkılarak düz betona dönüştürülmüş, temelinden yıkılan Kutbeddin Camii ile Kıbrıs Tekkesi Mescidi bazı farklılıklarla asıllarına uygun olarak

yeniden yapılmışlardır.

Akarbaşı mevkiinde, şair ve mutasavvuf Sakıp Efendi tarafından H.1279 (M. 1862) yılında inşa ettirilen Medrese, Tekke, Kütüphane, Sıbyan Mektebi gibi yapılardan oluşan külliye içerisinde Sakıbiye Camii adıyla anılan bir de caminin bulunduğu H. 1286 (M. 1869) tarihli Sakıp Efendi vakfiyesinden anlaşılmaktadır. Cami dahil bu külliyenin tamamı günümüzden 40 - 50 yıl kadar önce yıkılmıştır.

Bugünkü Urfa Pasajının yerinde bulunan ve günümüzden 40 - 50 yıl önce yıkıldığı söylenen Bilal-ı Habeşi Camiinin nasıl bir plana sahip olduğu bilinmemektedir.

(13) Adil Saraç., Şair Abdi (Şanlıurfa : Dal Yay. 1986) s.5

Resim 3 : Sakıbiye Camii (X işaretli) yıkılmadan önce

4.3. PLAN TİPLERİNE GÖRE ŞANLIURFA CAMİİLERİ

Şanlıurfa camileri ; Çok Ayaklı Camiler (Ulu Camiler), Orta Kubbenin Yanlara Doğru Genişlediği Camiler (Merkezi Planlı Camiler), Eş Değerde Çok Kubbeli Camiler, Mihrap Önü Kubbeli Camiler, Tek Kubbeli Kare Mekanlı Camiler, Tonozlu Camiler ve Bazilikadan Çevrilen Camiler Olmak üzere başlıca yedi plan şemasına sahiptirler.

Osmanlı Mimarisinin ters T planlı cami şeması ile orta kubbenin yanlara doğru yarım kubbelerle genişletildiği şemanın dışında Urfa camilerinde Osmanlı cami mimarisinin tüm plan tipleri uygulanmıştır.

4.3.1. ÇOK AYAKLI CAMİLER (ULU CAMİLER)

Kible duvarı boyunca enine dikdörtgen bir plan gösteren çok ayaklı camiler büyük olduklarından "Ulu Cami" adıyla da anılmaktadırlar. İslam inancına göre camilerin birinci safında namaz kılanlar daha çok sevap kazanmaktadırlar. Bu inançtan hareketle ön safta namaz kılanların sayısını arttırabilmek amacıyla enine dikdörtgen bir plan gösteren çok ayaklı camiler inşa edilmişlerdir. Bu plandaki camilere hemen hemen Anadolu'nun her kentinde rastlanılmaktadır.

Irak'taki Samarra Camii, Kahire Amr Camii ve Kahire İbni Tolun Camii Ulu Camilerin

İslam mimarisindeki en önemli örnekleri arasındadır.

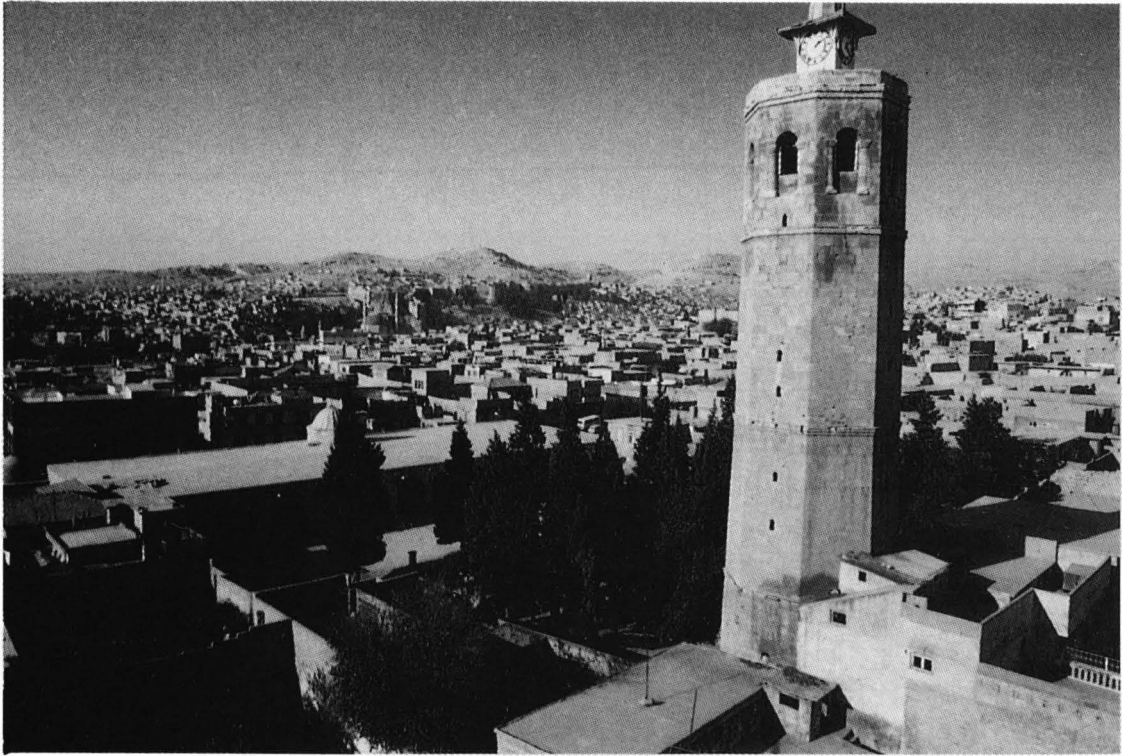
4.3.1.1. ULU CAMİ

Urfa merkezindeki camilerin en eskilerindedir. Eski bir Sinagog iken M.S. 435 - 436'da ölen Piskopos Rabula tarafından St. Stephan kilisesine dönüştürülen ve kırmızı renkteki mermer sütunlarının çok olması nedeni ile "Kızıl Kilise" olarak da adlandırılan bir Hristiyan kilisesinin yerine inşa edilmiştir. (14). Bu kilisenin avlu duvarları, bazı sütun ve sütun başlıkları ile çan kulesi halen ayakta durmaktadır.

Caminin kilisenin avlusuna mı, yoksa esas mekanı üzerine mi inşa edildiği konusu kesinlik kazanmamıştır. 1979 yılında müze, vakıflar ve turizm müdürlüklerinin işbirliği ile caminin güney duvarı ortaları altında yapılan araştırma kazısında, kuzeye doğru uzanan ve kiliseye ait olduğu anlaşılan 6-7 metre uzunluğunda bir koridor ortaya çıkarılmıştır. İleride bir duvarla kesilen bu koridorun devam edeceği, sağa ve sola ayrılarak kilisenin mahzenine veya katakompuna (yeraltı mezar odaları) açılacağı tahmin edilmiştir. Buna göre, caminin kilisenin esas mekanı üzerine inşa edilmiş olacağı fikri ağırlık kazanmaktadır.

İnşa kitabesi bulunmadığından Ulu Caminin ne zaman ve kim tarafından yaptırıldığı bilinmemektedir. Mevcut kitabeler ise

(14) J. B. Segal., *Edessa The Blessed City*. (Oxford : Oxford University Press. 1970) s.263

Resim 4 : Şanlıurfa Ulu Camii (Minare ile Birlikte Genel Görünüm)

onarım devirlerine ait olduklarından inşa hakkında bir fikir vermemektedirler.

Batı avlu kapısındaki H.1096 (M. 1684) tarihli kitabele caminin Ali Paşa tarafından tamir ettirildiği yazılıdır. Ali Paşa aynı tarihte Şeyh Mes'ud Türbesini de tamir ettirmiştir. Son cemaat yerinden cami mekanına giriş kapıları üzerinde bulunan H.1193 (M.1779) ve H.1194 (M.1780) tarihli iki kitabe onarım kitabeleri olup bunlardan 1194 tarihli olanında onarımın Haçî Firuz Beg tarafından yaptırıldığı yazılıdır. Son cemaat yerindeki H. 1287 (M. 1870) tarihli üçüncü kitabe, Urfa Evkaf Müdürü Mustafa Efendi tarafından son cemaat yerine yaptırılan şadırvan ile ilgilidir. Bu şadırvan günümüzde cami avlusundaki ha-

vuzun ortasında fıskiye olarak kullanılmaktadır. (15)

Hasan Bin Alaaddin adında bir Emir'den bahsedilen H. 786 (M.1384) tarihli vakfiye Ulu Cami ile ilgili elimizdeki en eski belgedir.

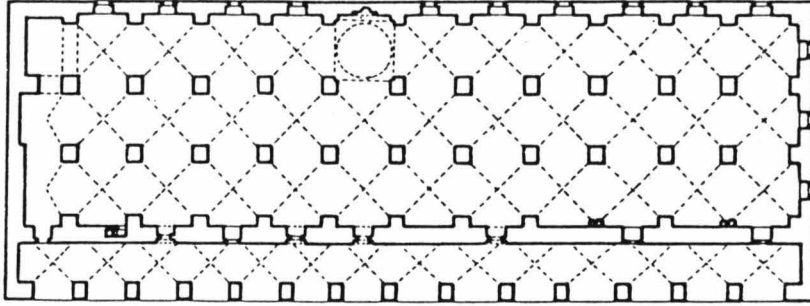
Nurettin Zengi tarafından tamir ettirilerek bugünkü şeklini alan Halep Ulu Camii ile benzer bir plan gösteren Urfa Ulu Camii'nin Zengiler zamanında XII. y.y. üçüncü çeyreğinde (1170 - 1175) yaptırılmış olduğu tahmin edilmektedir. (16)

(15) Mahmut Karakaş., **Şanlıurfa Kitabeleri**, (Şanlıurfa: Dal Yay. 1986) s. 7-8.

(16) Oktay Aslanapa., **Türk Sanatı C. II**, (İst: M.E.B. Yay. 1973) s. 16-19.

Diğer bir görüşe göre Artuklu devrinde H.507 (M.1104) tarihinde yaptırılmıştır. (17)

Urfa Ulu Camii payeler üzerine kible duvarına paralel üç sıra çapraz tonozlarla yatık dikdörtgen bir plan gösterir. Orta eksenenden biraz doğuya kaymış olan mihrap önü bölümü, sivri kemerler üzerine oturan tromplu bir kubbe ile örtülmüştür. (Şekil : 1)

Şekil : 1
Urfa Ulu Camii Planı

İç Mekandaki payelerin kalın ve alçak tutulması, cami içersinde basık bir havanın doğmasına neden olmuştur. Düz toprak dam olan caminin örtüsünde dıştan sadece mihrap önündeki kubbe yükselmektedir. Payeler üzerine oturan ve her biri çapraz tonozla örtülü ondört sivri kemerle avluya açılan son cemaat yeri Anadolu'da ilk kez Urfa Ulu Camii'nde ortaya çıkmıştır. Yatık dikdörtgen şeması ve mihrap önü kubbesi Urfa Ulu Camii'ni Artuklu Camileri grubuna koymamıza imkan vermektedir. Basit fakat çok sağlam bir yapı olan camide hiçbir süsleme yoktur.

Kızıl Kilise'ye ait kalın duvarlarla çevrili

(17) Abdullah Kuran., **Anadolu Medreseleri C. I.** (Ankara : Türk Tarih Kurumu Yay. 1969) s.71

oldukça geniş cami avlusunun kuzeybatı kesimi mezarlıktır. Bu mezarlıkta Haçlılara karşı şehit düşen yedi kumandanın mezarı ile Mevlana Halit Bağdadî'nin küçük oğlu Şehabeddin Ahmed'in Türbesi bulunmaktadır. (18)

Avlunun kuzeydoğu köşesinde yer alan ve camiden epey uzakta bulunan çevresi yüksekliğine eşit sekizgen çan kulesi bugün minare olarak kullanılmaktadır. Prof. Dr. Se-

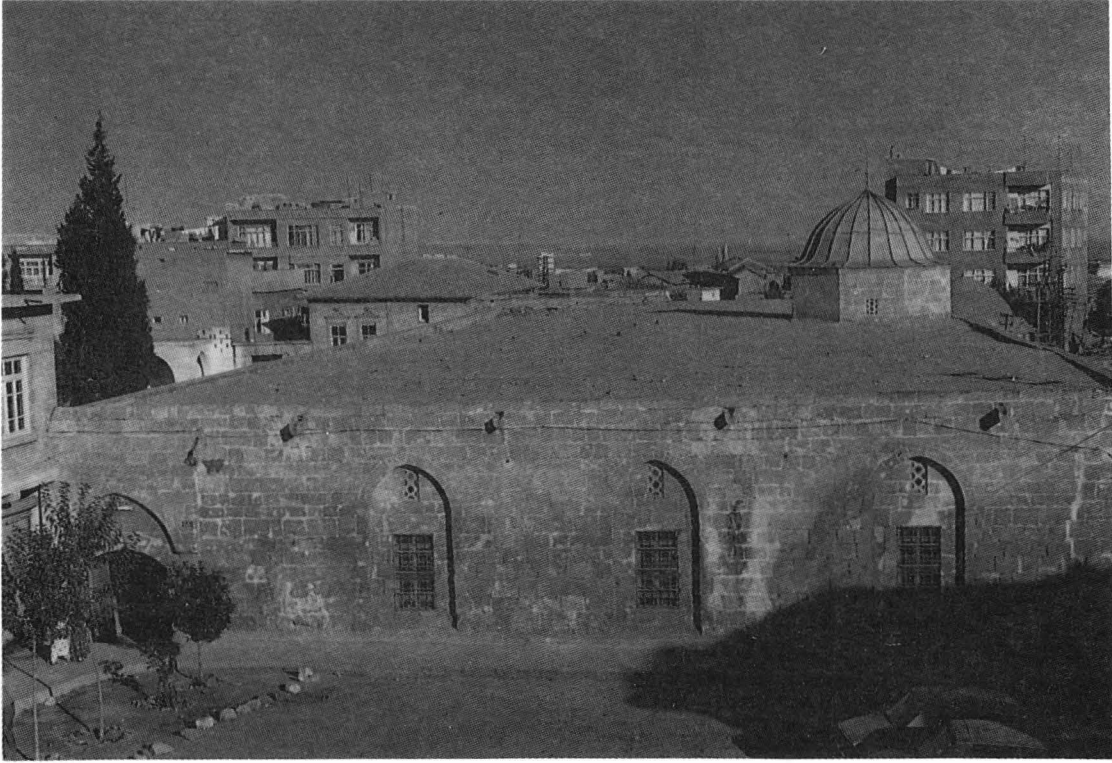
mavi Eyice, İstanbul Mimar Sinan Mescidi minaresi ile Urfa Ulu Camii minaresini karşılaştırarak şunları yazmaktadır : "Bu minare adeta Urfa'da Ulu Caminin muazzam minaresinin şayanı hayret bir minyatür modelidir. Öyle zannediyorum ki büyük ölçüde yapıldığı zaman kaba ve ağır bir manzara arzeden bu minarenin, ufak ölçüde olan bu benzeri biblio gibi zarif bir eser teşkil etmektedir." (19)

Üç kuşakla gövdesi dörde bölünmüş olan sekizgen planlı Urfa Ulu Camii minaresini kesin olarak tarihlemek oldukça güçtür. (20)

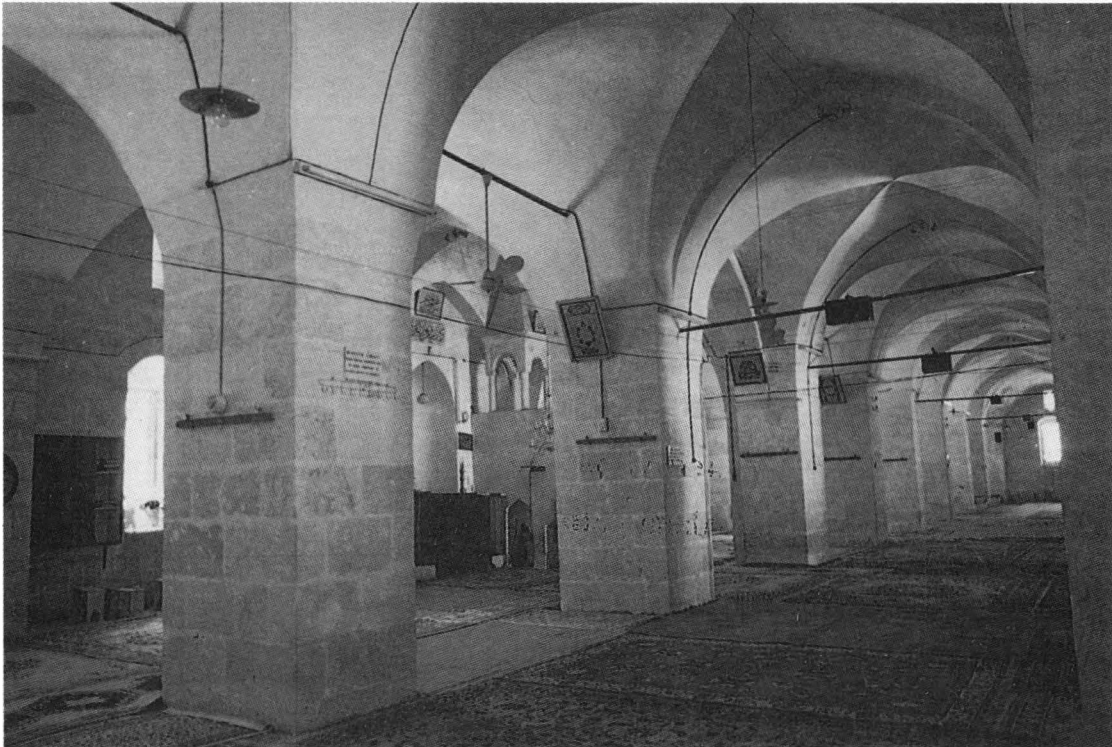
(18) Cihat Kürkçüoğlu., "Urfa Ulu Camii", **Harran Kültür ve Folklor Der. Sayı : 21** (Şanlıurfa : Harran Yay. 1983) s.16.

(19) Erdem Yücel., "Mimar Sinan Mescidi", **Sanat Tarihi Yılığ III**, (İst. : İ. Ü. Ed. Fak. Yay. 1970) s. 49-50

(20) Albert Gabriel., **Voyages Archeologiques Dans la Turquie Oriental**, (Paris : 1940) s. 282

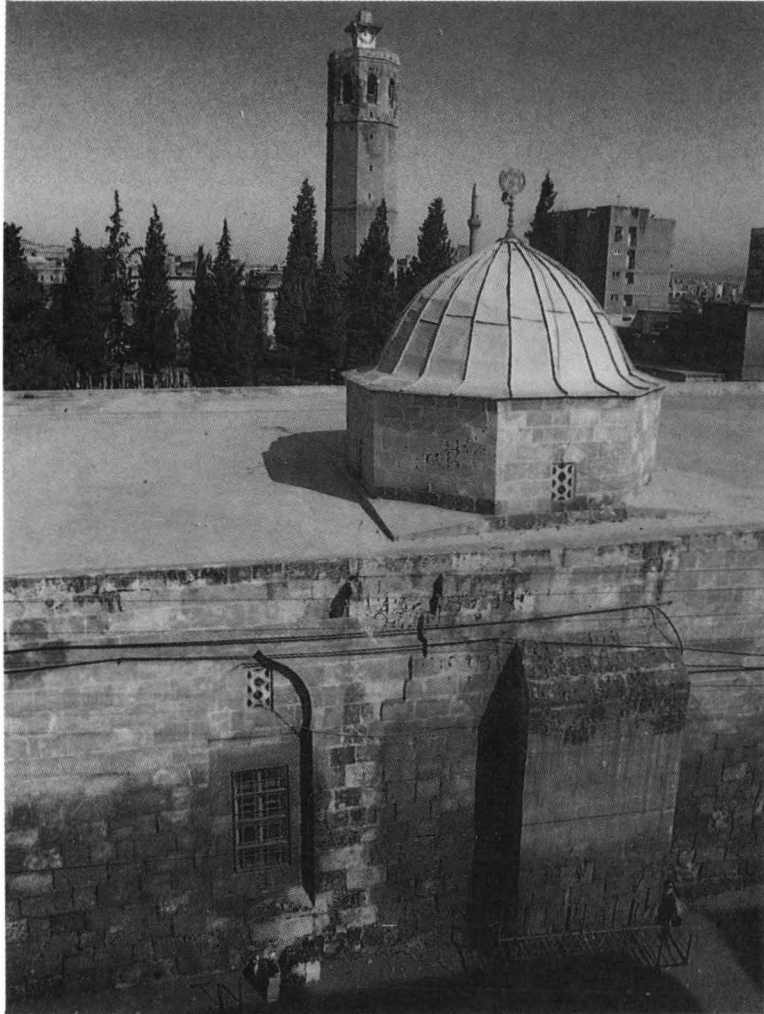
Resim 5 : Ulu Cami Batı Cephesi

Resim 6 : Ulu Cami İçten Görünüm

Resim 7 : Ulu Cami Son Cemaat Yeri

Resim 8 : Ulu Cami Güney Cephesinden Mîlrap Öntü Kubbesi

4.3.1.2. ŞEHBENDERİYE CAMİİ

Topçu meydanı mevkiindeki Şehbenderiye Camiinde, ikisi son cemaat yeri cephesinde, biri doğudaki avlu kapısı üzerinde, biri avlunun kuzey duvarı dış cephesindeki çeşme üzerinde olmak üzere dört kitabe bulunur.

Son cemaat yeri cephesinin doğusundaki kitabede caminin H.1321 (M.1903) tarihinde Bekir Beg tarafından yaptırıldığı yazılıdır. Camideki en eski tarihli kitabe budur. Avlunun doğu tarafındaki kapı ile kuzeyindeki çeşmenin kitabeleri H.1327 (M.1909) tarihli-
lidir. Son cemaat yeri cephesinin batı

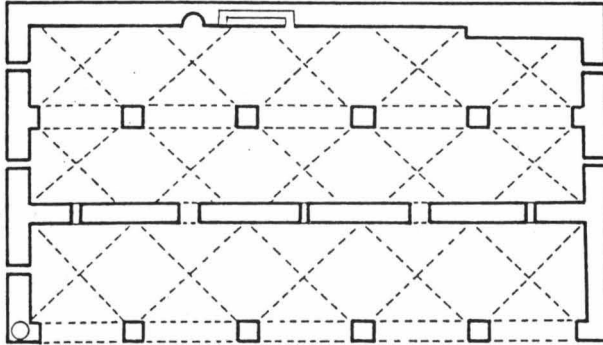
tarafındaki kitabe H.1328 (M.1910) tarihli olup cami genişletilirken yazılmıştır. (21)

Camii yaptıran Haçî Bekir Beg bini Müslüm H. 1328 (M.1910) tarihli vakfiyesinde camiye bir de dersane yaptırdığını söylemektedir. Bu dershaneler cami avlusunun batısında ve kuzeyinde yer alan iki oda olmalıdır.

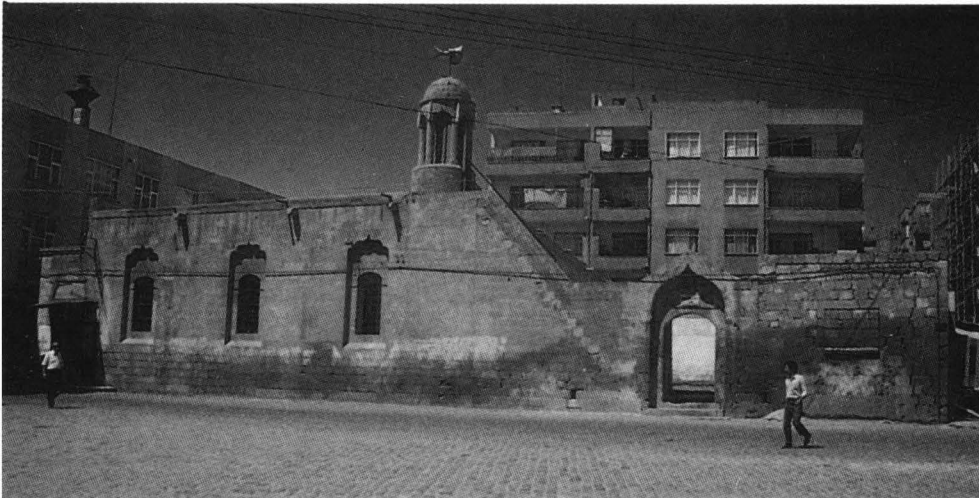
Kibleye paralel iki nefli olan caminin her nefi beşer çapraz tonozla örtülüdür. Tonozlar ortada dört bağımsız payeye, diğer yanlarda duvarlara otururlar. (Şekil 2)

İnşaat izlerinden ve kitabelerdeki tarih fark-

(21) Mahmut Karakaş., a.g.e. s.45

Şekil 2 :
Şehbenderiye Camii Planı

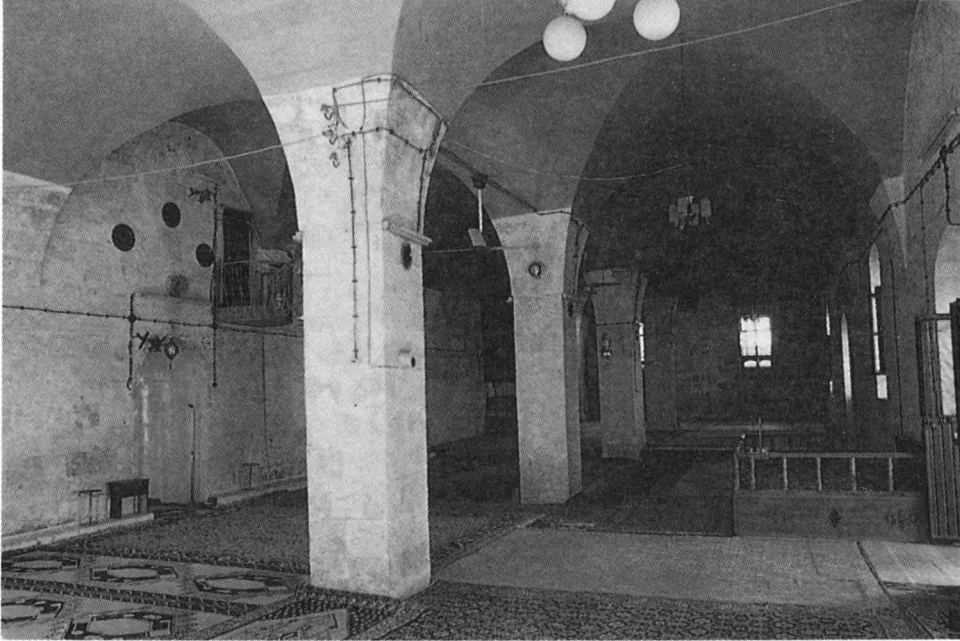

Resim 9 Şehbenderiye Camii Doğu Cepheden Görünüm

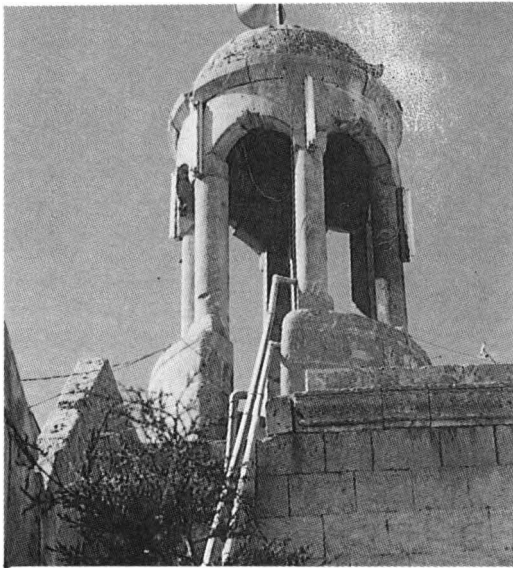
larından, 1903 tarihinde iki nefli ve her nefi üçer çapraz tonozla örtülü iç mekan ve üç gözlü son cemaat yeri planıyla inşa edilen caminin, 1910 tarihinde neflerinin ve son cemaat yerinin batıya doğru ikişer çapraz tonozlu uzatılarak genişletildiği anlaşılmaktadır. Bu nedenle caminin ilk inşasına göre ortada yapılmış olan mihrap ve minberi doğuya kaymıştır. Balkon şeklindeki

minbere duvar içersinden bir merdivenle çıkılmaktadır.

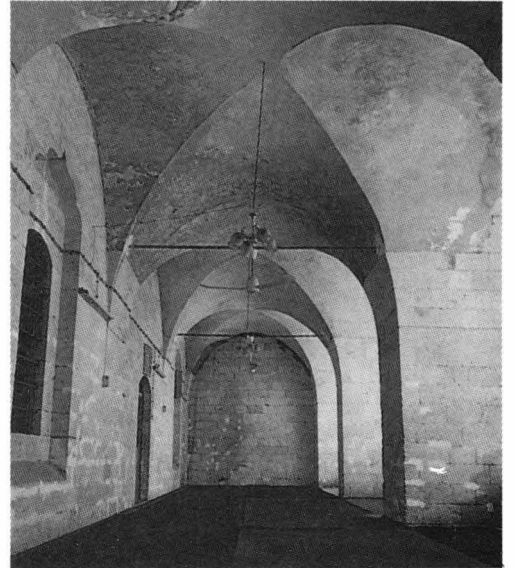
Beş gözlü son cemaat yerinin her gözü çapraz tonozla örtülü olup tonozlar ön tarafta dört payeye oturmaktadır. Eski Ömeriye Camii minaresini örnek alan, dört ince sütun üzerine küçük bir kubbeyle örtülü minyatür minare son cemaat yerinin kuzey doğu köşesindedir. Camide süsleme yoktur.

Resim 10 : Şehbenderiye Camii İçten Görünüm

Resim 11 : Şehbenderiye Camii Minaresi

Resim 12 : Şehbenderiye Camii Son Cemaat Yeri

4.3.2. ORTA KUBBENİN YANLARA DOĞRU GENİŞLEDİĞİ CAMİLER (MERKEZİ PLANLI CAMİLER)

Buhara'nın 40 km. yakınındaki Kışlak Hazara camii (XI. y.y. Karahanlı dönemi) ile Eski Merv'in 30 km. yakınındaki Talhatan Baba Camii (XI. y.y. Karahanlı dönemi) bu plan şeklinin ilk örneklerindedir.

İznik'te tek kubbeli kare mekanlı küçük boyutlarda başlayan Osmanlı camileri daha sonraki yıllarda önemli gelişmeler göstermiştir. Mimarların ortadaki kubbeli mekanı yanlara doğru tonozlar ya da küçük kubbeli mekanlarla genişletme araştırmaları merkezi plan tipini doğurmuştur. Bu plana sahip Şanlıurfa camilerinde orta kubbe, bazen Hacı Lütfullah ve Eski Ömeriye Camilerinde olduğu gibi duvarlara oturmakta, bazen de Nimetullah Camiinde olduğu gibi iki payeye, ya da Halil-ür Rahman ve Kadıoğlu Camilerinde olduğu gibi dört payeye oturmaktadır.

Edirne Üç Şerefeli Cami (1437 - 1447), Manisa İvaz Paşa Camii (1448), Manisa Hatuniye Camii (1490) ve Manisa Hafza Sultan Camii (1522) bu plan tipinin Osmanlı mimarisindeki başlıca örnekleridir.

4.3.2.1. ESKİ ÖMERİYE CAMİİ

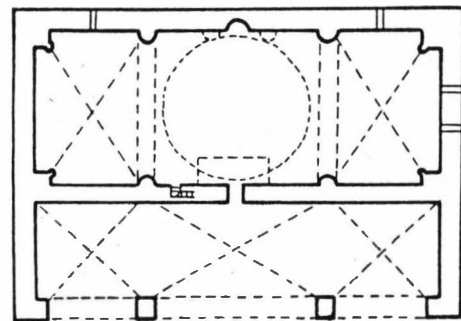
Kazancı Pazarı Mevkiindeki bu caminin mevcut kitabeleri onarım devirlerine ait olduğundan inşa tarihi bilinmemektedir. Halk arasında, adına dayanılarak caminin

Hz. Ömer zamanında yaptırıldığı söylenilmektedir.

Son cemaat yerinin doğu duvarında yer alan kitabede, caminin H.701 (M.1301) tarihinde Ahmet el-Hac Durmuş Siraceddin oğlu Muhammed Ağa tarafından tamir ettirildiği yazılıdır. Bu kitabedeki tarih Ömeriye Camiinin Urfa'nın en eski camilerinden biri olduğunu göstermektedir. Cami avlusuna atılmış bir taş üzerindeki H. 1186 (M.1722) tarihli bir kitabede ise caminin Ali Bey oğlu Firuz Bey tarafından tamir ettirildiği yazılıdır. Son cemaat yerindeki H. 1330 (M. 1911) tarihli iki kitabeden birinde Arapça bir şiir, diğerinde caminin Hz. Ömer'in ruhuna ithafen Sultan Reşat devrinde onarım gördüğü yazılıdır. (22)

Cami mekanı; ortada bir kubbe, yanlarda birer çapraz tonozun örttüğü yatık dikdörtgen bir plana sahiptir. (Şekil 3)

(22) Mahmut Karakaş., a. g. e. s.24

Şekil 3 : Eski Ömeriye Camii Planı

Kubbeye geçişi sağlayan tromplar üzerindeki, Şebekeli oyma Şeklinde iŐlenmiŐ altı kollu çiÇek motiflerinden oluşan havalandırma delikleri Şanlıurfa'da ilk kez bu camide gürülmektedir. Sekizgen kubbe kasnağı 16 pencerelidir. Kubbe ve tonozlar duvarlarda ve kōŐelerde kaideleri süslemeli yarım sütünlara oturlur. Bu tip duvar sütünları Fırfırlı Camide de gürülür.

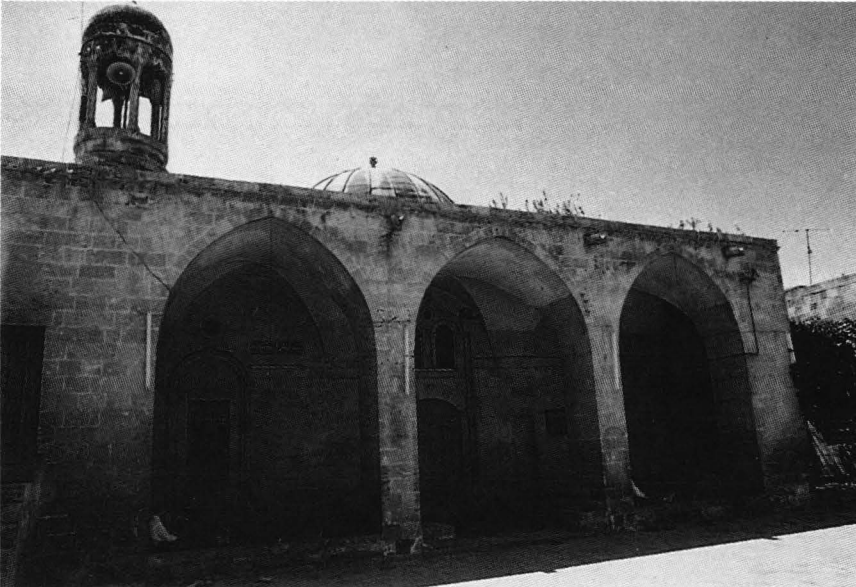
Eski Ömeriye Camiinin bu planı, Harran Kapıdaki 1720 tarihinde onarım geÖiren Hacı Lütfullah Camii planına öneünlük etmiŐ olmalıdır.

H.1330 (M. 1912) tarihli mihrabın iki yanı taş örgü süslemeli ve çift yarım sütünelidir. Mihrabın iki yanında duvardan balkon Şeklinde taŐan, önde ikişer tam, arkada ikişer yarım sütünlü simetrik birer mimber bulunur. Üzerleri taştan yarım kubbeli, korkulukları demir Şebeke oymalı bu mimberler Urfa camilerinde gürülen balkon Şeklindeki mimberlerin en olgun ve zarif örnekleridir.

Resim 13 : Eski Ömeriye Camii İÖten Görüntüm

Son cemaat yerinin kuzeydoğu kōŐesinde yer alan 6 sütünlü kaŐ kemerli ve üzeri kubbeli minyatür minare, Şehbenderiye Camii minaresini etkilemiştir.

Resim 14 :
Eski Ömeriye Camii
Son Cemaat Yeri
Cephesi

4.3.2.2. HALİL-ÜR RAHMAN CAMİİ (Döşeme Camii - Makam Camii)

Halil-ür Rahman Gölü'nün güneybatı köşesinde yer alan bu cami, Medrese, Mezarlık ve Hz. İbrahim'im ateşe atıldığına düşüğü makamdan meydana gelen bir külliye halindedir. Cami, M.S. 504 tarihinde (Bizans dönemi) Urbisyus'un maddi yardımlarıyla monofistler adına yaptırılan Meryem Ana Kilisesi üzerine XIII. y.y. da Eyubbiler devrinde inşa edilmiştir. (23) Caminin güney doğu köşesine bitişik kare gövdeli kesme taş minarenin batı ve kuzey cephelerindeki kitabelerde caminin H. 608 (M. 1211) yılında Meyyafarikin Eyyubilerinden Melik Eşref Muzafferiddin

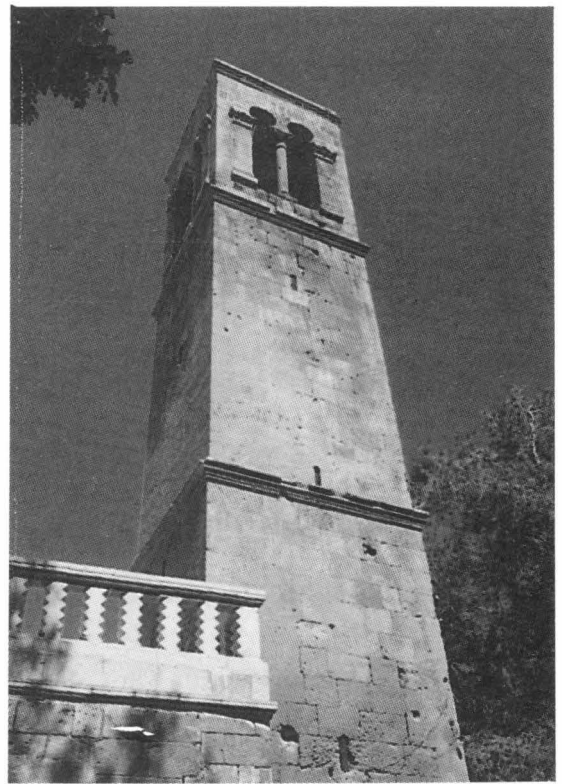
(23) J. B. Segal., a. g. e. s.213

Resim 15 : Halil-ür Rahman Camii Minaresindeki kitabe

Musa'nın emri ile yaptırıldığı yazılıdır. (24)

Minarenin kuşakları üzerindeki süslemeler ile üst kısmında yer alan akantüs yapraklı sütun başlıkları Bizans devri süsleme özelliklerini yansıtmaktadır. Buna dayanarak, minarenin 504 tarihli Meryem Ana Kilisesinin çan kulesi olduğu, Eyyubi devri kitabelerin ise üzerine sonradan işlendiği söylenilebilir.

Resim 16 : Halil-ür Rahman Camii Minaresi

Caminin doğu cephesindeki kitabede "Peygamberlerin atası Halil-ür Rahman'ın makamı olan bu cami H. 1225 (M.1810) tarihinde yaptırılmıştır." yazılıdır. Caminin batı tarafına bitişik makam kısmının batı kapısı üzerindeki H. 1228 (M. 1871) tarihli kitabede ayet-i kerime yazılıdır. Eyubbiler

(24) **Urfa Salnamesi.**, (İst. : İlhami Fevzi Mat., 1927) s. 72

devrinde (1211) yapılan cami, zamanla harap bir duruma gelinece 1810 tarihinde temelden başlanılarak büyük değişiklikler geçirmiş olmalıdır.

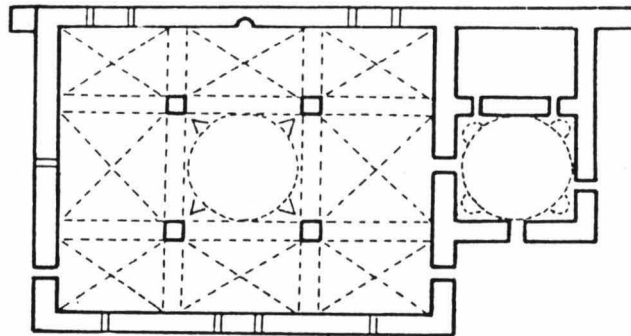
Halk arasında Döşeme Camii veya Makam Camii olarak da adlandırılan Halil-ür Rahman Cami, kareye yakın şekli ile mihraba paralel üç nefli bir plan gösterir. Mihrap öntü nefi ve kuzey nef üzer çapraz tonozla, orta nef ortada bir kubbe yanlarda birer çapraz tonozla örtülmüştür. Kubbe kasnaksız olup geçiş pandantiflerlidir. Cami bu planıyla 1606 - 1611 yıllarında inşa edilmiş olan Diyarbakır Nasuh Paşa Cami ile büyük bir benzerlik gösterir. (25). Sekiz çapraz tonozun ve ortada bir kubbenin şekillendirdiği bu plan, merkezi kubbeli bir özellik taşır. (Şekil 4)

Evliya Çelebi, Seyahatnamesinde bu cami-den "İbrahim Halil Tekkesi" olarak bahse-der ve şöyle der : "Tekkenin içinde bir kay-

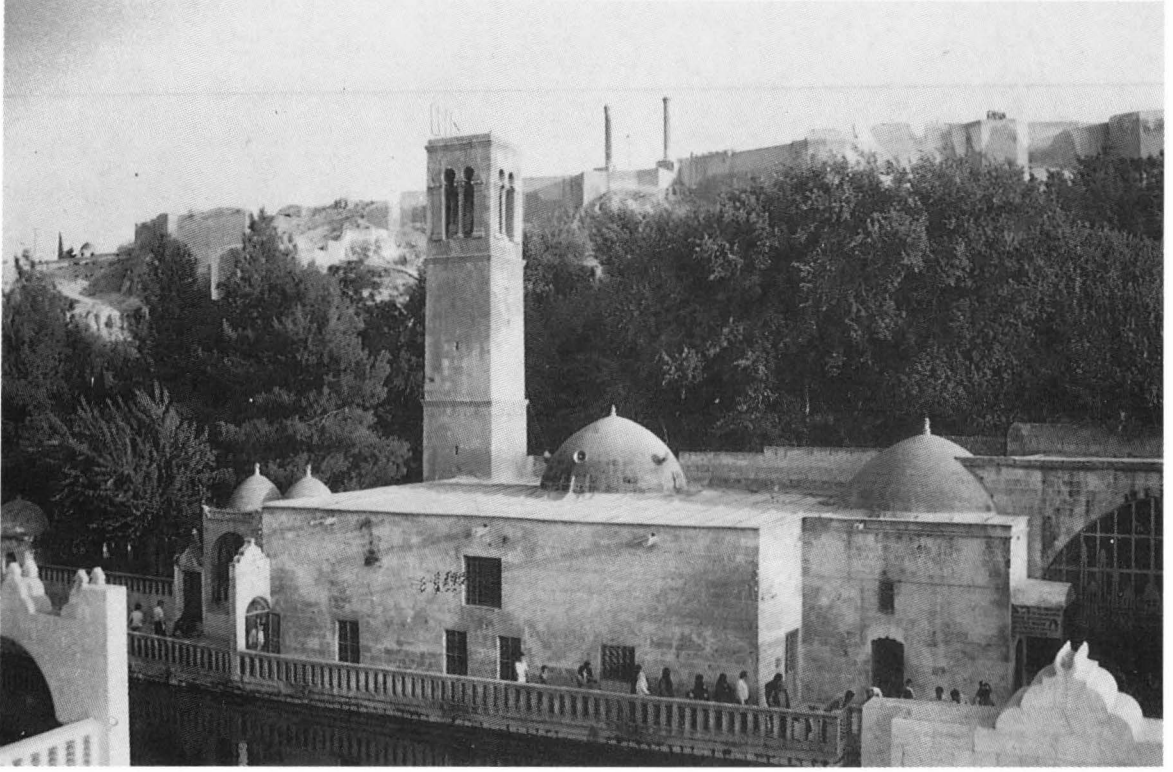
nak vardır ki, Nemrut'un Hz. İbrahim'i atmak için yaktırdığı ateşin olduğu yerden çıkmıştır. IV. Sultan Murad, Bağdat seferi-ne giderken bu tekkeyi ziyaret edip iki balık yakalatarak kulaklarına birer altın küpe takmıştır". Evliya Çelebi şöyle devam eder : "Bir adam yedi gece, yedi gün bu tekkeyi ziyaret etse muradı olur derler. Saf suyundan içenler Allah'ın emriyle çarpıntı illetinden kurtulurlar. Bunun için Urfa halkında çarpıntı olmayıp sağlam olurlar".

Evliya Çelebi'nin sözünü ettiği kaynak, caminin batısına bitişik tromplu kubbeli mekanda bulunan kutsal su olup Şanlıurfa halkı burasını "Ağ Balık (Ak Balık)" adıyla ziyaret etmektedir. Eskiden dilek yazılı kağıtlar buradaki suya atılır, Ak Balık'ın bu kağıdı kapıp götürmesi halinde o dileğin gerçekleşeceğine inanılırdı. Evliya Çelebi ayrıca İbrahim Halil Tekkesinin bir de imaretinin bulunduğundan söz etmektedir.

(25) Metin Sözen., **Diyarbakır'da Türk Mimarisi**, (İst. : Diyarbakır Turizm Der. Yay. 1971) s. 254

Şekil 4 : Halil-ür Rahman Camii Planı

Resim 17 : Halil-ür Rahman Camii Kuzey Cepheden Görünüm

Resim 18 : Halil-ür Rahman Camii Mihrap Öntü Bölümü

4.3.2.3. NİMETULLAH CAMİİ (AK CAMİ)

Resim 19 : Nimetullah Camii Genel Görünüm

Nimetullah Mahallesi, Ellisekiz Meydanı mevkiindeki bu caminin inşa kitabesi bulunmadığından ne zaman yaptırıldığı kesin olarak bilinmemektedir. Cami avlusunun kuzeyindeki türbenin zemin katındaki hücrede bulunan üç mezardan kuzeyde olanı Nimetullah Bey oğlu Ruz Bey'e ait olup ölüm tarihi H. 927 (M. 1520)'dir. Güneydeki mezar H. 1003 (M. 1594) yılında ölen Lütli Bey oğlu Ali Bey'e aittir. Ortadaki mezarın üzerinde bulunan yazılar silik olduğundan tam okunamamakta, ancak okunabilen yazılardan burada Ruz Bey'in soyundan birinin yattığı tahmin olunmaktadır.

Ruz Bey'in mezarı üzerindeki süslemelerle, caminin portal ve mihrabı

üzerindeki süslemelerin aynı üslupta olmalarına dayanılarak, caminin 1500 yılı başlarında Ruz Bey'in ölümünden az önce yapılmış olabileceğini söylemek mümkündür. Abbasiye Vakfı'na ait H.1108 (M.1696) tarihli vakfiyede Abbas Ağa'nın, "...Medreseyi Nimetullah Bey Camisi avlusuna yaptırdım.." demiş olması caminin 1696'da mevcut olduğunu göstermektedir.

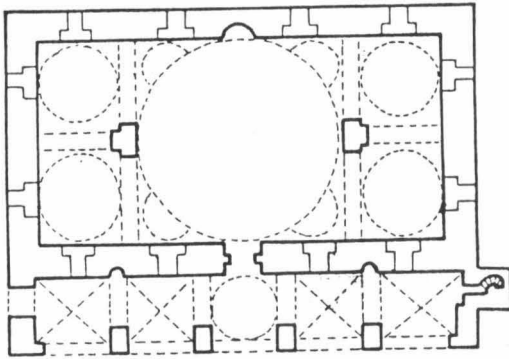
Hacı Nimetullah bin Asker'in ayrıca Birecik ilçesinde bir mescit yaptırdığı H.1134 (M.1722) tarihli vakfiyesindeki "...Halep beldesine tabi Bi'retül Fırat beldesinde, Meydan Mahallesi, Şekeroğlu hanesi kurbinde halis malımdan bir mescit bina ettim." cümlesinden anlaşılmaktadır.

Cami avlusunun kuzeyindeki medrese odaları 1695 yılında Abbas Ağa tarafından yaptırılmıştır. (26). Minare kaidesinin batı cephesindeki kitabede caminin 1756 yılında Hacı Haydar Ağa tarafından tamir ettirildiği yazılıdır. Minarenin kuzeyine bitişik yapılan hücre içersindeki kitabede burasının çeşme olduğu ve malını hayır işlerine su gibi sebil ettiği belirtilen Firuz Bey tarafından yaptırıldığı yazılıdır. Ancak burasının çeşmeden ziyade bir sebil olduğu tahmin edilmektedir. Hücrenin batı cephesinde yer alan pencere üzerindeki kitabede caminin kiliseden çevrilerek Ak Cami adını aldığı ve Firuz Bey tarafından onarıldığı yazılıdır. Ebeced hesabı ile

(26) Mahmut Karakaş., a. g. e. s. 36 - 40

düşürülen tarihten onarımın 1174 (1760) senesinde yapıldığı anlaşılmaktadır. (27) Kitabede geçen kilise St. Sergius Kilisesidir. (28)

Nimetullah Camii, plan bakımından Edirne Üç Şerefeli (1437 - 1447), Manisa İvaz Paşa (1448), Manisa Hatuniye (1490) ve Manisa Hafza Sultan (1522) camileriyle aynı plan özelliklerini taşımaktadır. Kuzey ve güneyde duvarlara, doğu ve batıda birer payeye oturan tromplu kubbeli orta mekan, yanlara doğru ikişer küçük kubbe ile genişletilmiştir. Bu plan şeması, batıdaki iki kubbenin kaldırılması ile Urfa Çakeri Camii'nde (1530) eksik olarak uygulanmıştır. (Şekil 5)

Şekil 5: Nimetullah Camii Planı

Mukarnas kavsaralı mihrap nişinin çevresinde iç içe geçen sekizgenlerin oluşturduğu geometrik bir kompozisyon ve mukarnas firizi doladır. Sekizgenlerin iç içe geçerek meydana getirdiği kompozisyon, avlunun kuzeyindeki türbenin zemin katında bulunan Ruz Bey'in mezarı üzerine

(27) Mahmut Karakaş., a. g. e. s. 36 - 40

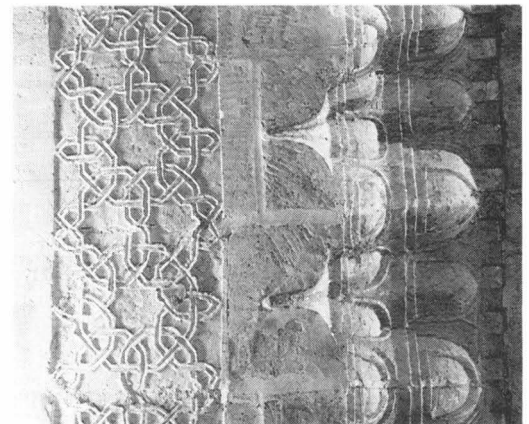
(28) J. B. Segal., a. g. e. s. 263

de işlenmiştir. Aynı kompozisyon Hızanoğlu Camii mihrabında ve az farklılıkla Yusuf Paşa Camii mihrabında da kullanılmıştır. Bazı basit süslemeli mihraplar hariç, bu üç camiden başka (Nimetullah - Hızanoğlu - Yusuf Paşa) Urfa'da mihrabı süslemeli cami bulunmamaktadır. (29).

(29) Cihat Kürkçüoğlu., "Nimetullah Camii" **Harran Kültür ve Folklor Der. Sayı : 20** (Şanlıurfa: Harran Yay. 1983) s. 16.

Resim 20: Nimetullah Camii Mihrap ve Mimbri

Resim 21: Nimetullah Camii Mihrap Süslemesi

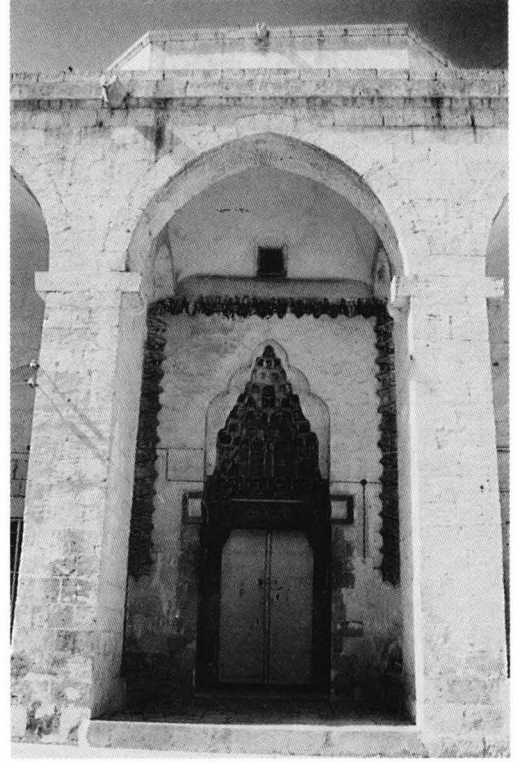

Resim 22 : Nimetullah Camii Son Cemaat Yeri Cephesi

1562 tarihinde Behram Paşa'nın emriyle Gümrük Hanını inşa eden mimarlar, Nimetullah camii mihrap modelini ve süslemelerini Diyarbakır'da yine Behram Paşa adına yaptıkları camide de uygulamışlardır.

Cami mekânına giriş kapısı klasik Osmanlı portalleri tarzında mukarnastır. Bazı izlerden, mihrap çevresini dolaşan geometrik süslemenin portal çevresinde de uygulandığı anlaşılmaktadır. Portalin her iki iç yanında yatay olarak dolaşan geometrik firizin aynısı Ruz Bey'in mezarı üzerinde de görülür.

Beş gözlü son cemaat yerinin orta bölümü kubbe, yanlardaki ikişer bölümü çapraz tonozlarla örtülüdür. Kubbe ve tonozlar ön tarafta payeler üzerine oturur. Caminin kuzeybatı köşesindeki silindirik gövdeli tek

Resim 23 : Nimetullah Camii Portalı

şerefeli minare, Urfa'da tarihi değeri olan camiler arasında en uzun olanıdır.

Resim 24 : Nimetullah Camii İçten Görünüm

4.3.2.4. ÇAKERİ CAMİİ

Karapınar mevkiindeki bu caminin avluya bakan kuzey cephesinde yer alan H. 397 (M. 1530) tarihli Arapça kitabede Muhammed Çakeri'nin oğlu Hacı Ali tarafından yaptırıldığı yazılıdır. Cami avlusunun güney kapısı üzerindeki diğer bir kitabede caminin daha önce Muhammed Çakeri tarafından yaptırıldığı, H. 1044 (M. 1634) tarihinde Sultan Murad Han zamanında Ayaş oğlu Hüseyin tarafından yenilendiği ve hayrat sahibinin Muhammed Çakeri oğlu Seyyid Hacı İbrahim olduğu belirtilmektedir. Cami mekanına giriş kapısı üzerindeki üçüncü kitabede caminin IV. Murad devrin-

de H. 1044 (M. 1634) yılının Zilkade ayında Ayaş oğlu Hüseyin tarafından yenilendiği yazılıdır. (30).

Evliya Çelebi, Seyahatnamesinde bu camiden "Caygırlı Camii" olarak bahseder ve içersinden Halil-ür Rahman suyunun geçtiğini söyler. Bizans döneminde caminin yerinde bir tiyatronun bulunduğu ve bundan dolayı buraya yakın sur kapısının "Tiyatro Kapısı" olarak adlandırıldığı belirtilmektedir. (31)

Cami plan olarak iki ana bölüme ayrılmış, esas büyük bölüm üzerine tromplu büyük bir kubbe, bunun doğusuna pandantifli iki

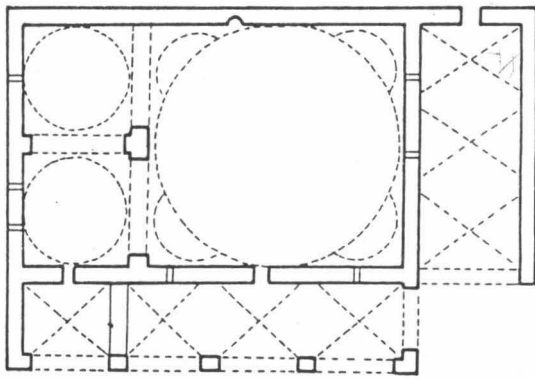
(30) Mahmut Karakaş., a. g. e. s. 29

(31) J. B. Segal., a. g. e. s. 263.

Resim : 25 Çakeri Camii Doğu Cepheden Görünüm

küçük kubbe yapılmıştır. Kubbeler ortada mihrap ekseninden batıya kaymış T şeklinde bağımsız bir payeye, diğer yanlarda duvarlara oturmaktadır. Bu plan Nimetullah Camii planına benzemekte, ancak Nimetullah Camiinde ana kubbenin batısında yer alan iki kubbe burada bulunmamaktadır. (Şekil 6)

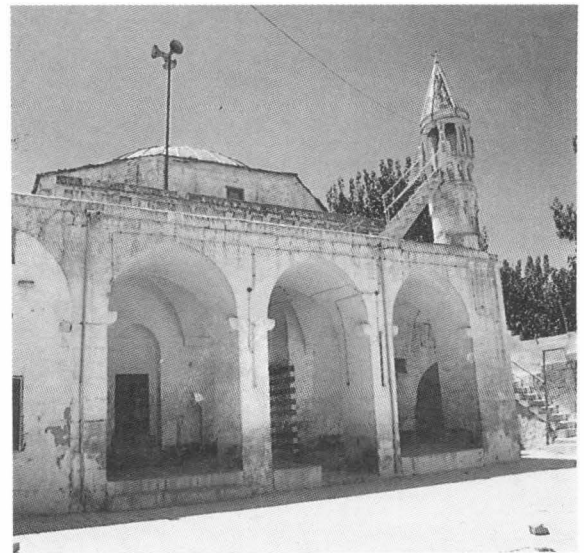
Şekil 6 : Çakeri Camii Planı

Dilimli kemerli ve mukarnas kavsaralı mihrap nişi son zamanlarda fayansla kaplanmıştır. Balkon şeklindeki mimbere duvar içersinden bir merdivenle çıkılmaktadır. Cami mekanına giriş kapısı üzerindeki müezzin mahfili geç zamanlarda betonarme olarak yapılmıştır.

Üzeri çapraz tonozlarla örtülü beş gözlü son cemaat yerinin doğudaki gözü sonradan örülerek oda haline, buradaki pencere camiye açılan kapı haline getirilmiştir. Caminin kapısı son yıllarda yapılan onarım sırasında kare fayanslarla kaplanarak çirkin bir görüntüye bürünmüştür.

Resim 26 : Çakeri Camii Mihrap ve Minberi

Resim 27 : Çakeri Camii Son Cemaat Yeri Cephesi

4.3.2.5. KADIOĞLU CAMİİ

Kadioğlu Mahallesi, Su Meydanı mevkiindeki bu cami Bizans devrine ait Confessors Kilisesi üzerine inşa edilmiştir. (32).

Vakfiyesinde H. 1106 (M. 1694) tarihinde Kadırzade Hüseyin Paşa tarafından yaptırıldığı yazılıdır. Bundan dolayı

(32) J. B. Segal., a. g. e. s.174, 263

"Kadioğlu Hüseyin Paşa Camii" adıyla da anılır. Ayrıca camiye, Mehmet Emin kızı Fatma Hatun tarafından H. 1228 (M. 1813), Koçoğlu Molla İsmail tarafından H. 1231 (M. 1816) ve Osman kızı Rahime Hatun tarafından H. 1233 (M. 1818) tarihlerinde vakfiyede bulunduğu Vakıflar Müdürlüğü'ndeki kayıtlardan anlaşılmaktadır.

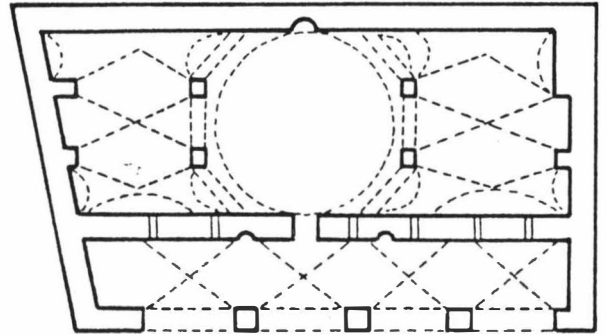

Resim 28 : Kadioğlu Camii Kuzey Cephesi

Cami avlusunun kuzeye bakan giriş cephesindeki Şair Nidayi tarafından yazılmış H. 1138 (M. 1725) tarihli çeşme kitabesinde çeşmenin Emnecekzade lakabında biri tarafından yaptırıldığı yazılıdır. (33). Portal üzerinde bulunan tek şerefeli minarenin kaidesindeki kitabede H. 1260 (M. 1844) tarihinde Bahri Paşa tarafından yaptırıldığı

belirtilmiştir. Buradan da anlaşılıyor ki, 1694 tarihinde inşa edilen caminin kuzey cephesine 1725 tarihinde bir çeşme, 1844 tarihinde minare yapılmıştır. Cami mekanına giriş kapısının sağında ve solunda yer alan kitabelerde Arapça dualar yazılıdır. Sağdaki kitabe biraz silikçedir.

Osmanlı mimarisinin sekiz ayaklı camiler grubuna da giren Kadioğlu Camii, doğu tarafındaki sokağın şekline bağlı kaldığından caminin doğu kesiminde eğrilik meydana gelmiştir. (34). Dört payeye oturan sekizgen kasnaklı ve pandantifli orta kubbe yanlara doğru çapraz tonozlu mekanlarla genişletilmiştir. (Şekil 7)

Şekil 7 : Kadioğlu Camii Planı

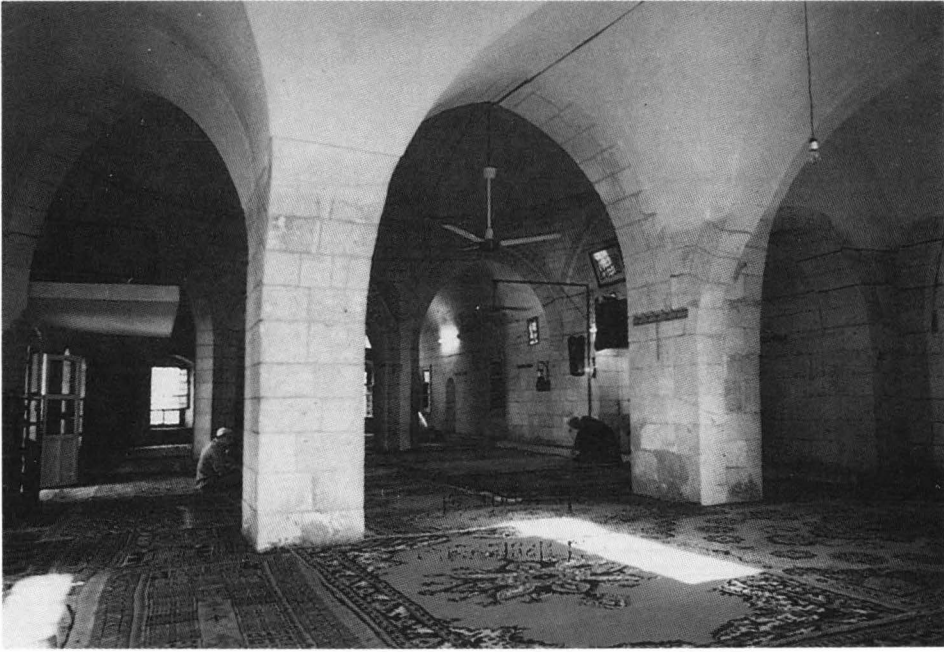
Kadioğlu Camii, XV. yüzyılda inşa edilmiş olan Diyarbakır Şeyh Safa Camiini örnek alarak yapılmıştır. Şeyh Safa Camiinin plan anlayışını sürdürmekle beraber onun ölçülerine ulaşamamıştır. (35)

Caminin sade ve süslemesiz kesme taş mihrabı beş köşeli niş şeklindedir. Balkon şeklindeki mimbere duvardan merdivenle çıkılmaktadır.

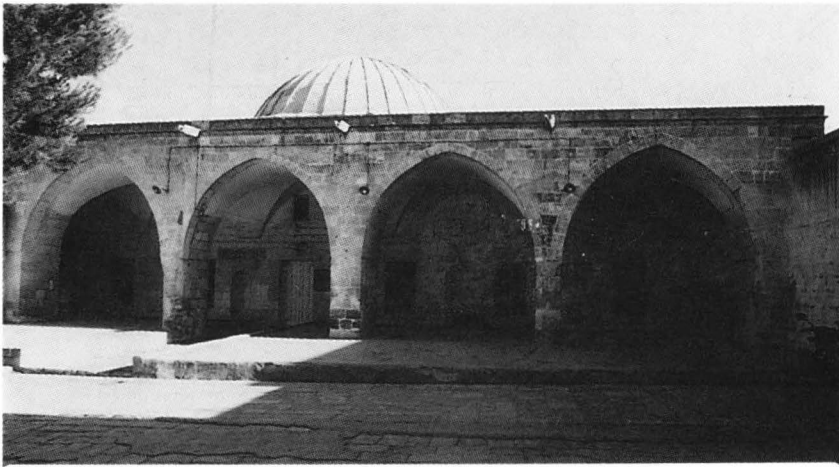
(33) Bedri Alpay., **Şanlıurfa Şairleri**. (Şanlıurfa : Dal Yay. 1986) s. 256

(34) Metin Sözen., **a. g. e.** s. 267

(35) Metin Sözen., **a. g. e.** s. 267

Resim 29 : Kadioglu Camii İçten Görünüm

Resim 30 : Kadioglu Camii Son Cemaat Yeri Cephesi

Çapraz tonozlarla örtülü beş gözlü son cemaat yeri, ön cephede üç bağımsız payeye, yanlarda duvar payelerine oturmaktadır.

Avlunun kuzeyindeki giriş cephesinde, ortada tüzeri yarım kubbeli ve mukarnashlı pandantifli avlu portali, bunun üzerinde silindirik gövdeli ve tek şerefeli minare yer alır. Minare, portalin üzerine oturduğundan alt kısmı boştur. Bu nedenle halk arasında bu camiye "Dipsiz Minare Camii" denilmektedir. Portalin doğu tarafında ön kısmı

zikzak kemerli 1725 tarihli Emnecekzade çeşmesi, bunun arkasında beşik tonozlu abdest alma yeri bulunur. Çeşme, eskiden mahallelere suların taksim edildiği "Taksimiyeye" olarak kullanılırdı. Caminin yer aldığı meydana bundan dolayı Su Meydanı denilmiştir.

Camiyi yaptıran Kadırzade Hüseyin Paşa'nın mezarı Ulu Cami avlusundaki mezarlıktadır.

4.3.2.6. HACI LÜTFULLAH CAMİİ

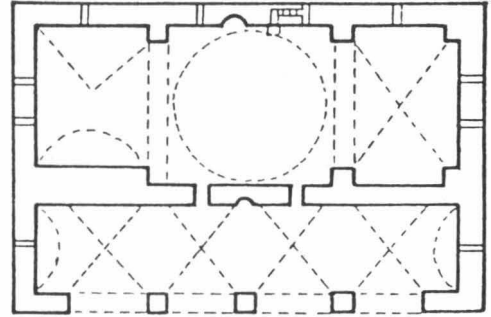
Harran kapısının 100 metre güneyinde ve şehir surlarının dışında yer alır. Sur kapısının kapalı olduğu sırada şehire gelen yolcuların ihtiyacını karşılamak üzere yaptırılmıştır. İnşa kitabesi bulunmadığından ne zaman yaptırıldığı bilinmemektedir.

Cami mekânına giriş kapısı üzerindeki kitabede caminin H. 1133 (M.1720) tarihinde Mustafa oğlu Hacı Abdurrahman tarafından onarıldığı yazılıdır. Mevlana el Hacı Abdurrahman Efendi Bin Mustafa Çelebi; H. 1137 (M. 1724) tarihli vakfiyesinde, "Harran kapı haricinde iki büyük kubbe üzerine bir camii şerif inşa ettim" sözleriyle bu onarımdan bahsetmektedir. Son cemaat ye-

rinin doğu bölümündeki H. 1270 (M. 1853) tarihli kitabe, cami ile ilgili olmayıp Yıldız Meydanında yıkılan bir otelden getirilmiştir. (36).

Vakfiyesinde iki kubbeli olduğu belirtilen Hacı Lütfullah Camii, sonraları esaslı bir değişiklik geçirerek ortada bir kubbe ve yanlarda birer çapraz tonozdan oluşan dikdörtgen şekle getirilmiştir. (Şekil 8).

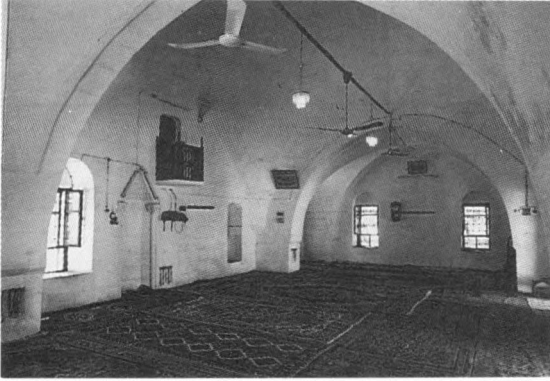
(36) Mahmut Karakaş., a. g. e. s. 39

Şekil 8 : Hacı Lütfullah Camii Planı

Resim 31 : Hacı Lütfullah Camii Son Cemaat Yeri Cephesinden Görüntüm

Resim 32 : Hacı Lütfullah Camii İzmit.Görünüm

Sekizgen kasnaklı kubbeye geçiş pandantifleridir. Mihrap süslemesizdir. Balkon şeklindeki mimbere yandaki pencere içersinden merdivenle çıkılmaktadır.

Dört gözlü son cemaat yerinin üzeri, ön tarafta üç payeye oturan çapraz tonozlarla örtülüdür. Caminin kible duvarının dış cephesinde ve mihrabın altına gelen kısmında eyvan şeklinde beşik tonozlu iki mekan vardır. Avlu kapısı üzerindeki betonarme minare yakın tarihte yapılmıştır.

4.3.2.7. KUTBEDDİN CAMİİ

12 Eylül Caddesi, Basmahane yakınında yer alan Kutbeddin Camii 1979 yılında yıktırılıp bazı kısımları eski şekline bağlı kalınarak yeniden yapılmıştır. 1977 yılındaki incelemelerim sırasında tarafımdan çizilen plan ve çekilen fotoğraflarla caminin yıkılmadan evvelki durumu tesbit edilebilmiştir.

İnşa kitabesi bulunmadığından caminin ne zaman ve kim tarafından yaptırıldığı kesin olarak bilinmemektedir. Adına ilk defa,

"Kutbeddin Mescidi" olarak Rızvan Ahmet Paşa Vakfına ait H. 1153 (M. 1740) tarihli vakfiyede rastlanılmaktadır.

Cami mekanına giriş kapısı üzerindeki kitabede, yapının H. 1192 (M. 1778) tarihinde onarım gördüğü belirtilmektedir. Son cemaat yerindeki mihrap üzerinde yer alan kitabe, Bican Ağa'nın (Ahmet Bican) H. 1293 (M. 1876) tarihinde yaptığı onarım ile ilgilidir. (37)

Camiye, H. 1304 (M. 1887) tarihinde Ahmet Bican Efendi tarafından vakfiyede bulunulmuştur. Ahmet Paşa'nın hanımı Ümmü Gülsüm Hatun tarafından Kutbeddin Camiine bağlı olarak "Rızaiye Medresesi" nin yaptırıldığı ve aynı hanım tarafından bu medreseye H. 1193 (M. 1779) tarihinde vakfiyede bulunulduğu Vakıflar Müdürlüğündeki kayıtlardan anlaşılmaktadır. Mederese bugün yoktur. Ayrıca, H. 1194 (M. 1780) tarihli Ömer Paşa vakfiyesinde geçen ve Yeni Çarşı içersinde harap bir şekilde bulunduğu belirtilen "Kutbiye Camii" nin Kutbeddin Camii olup olmadığı şüphelidir.

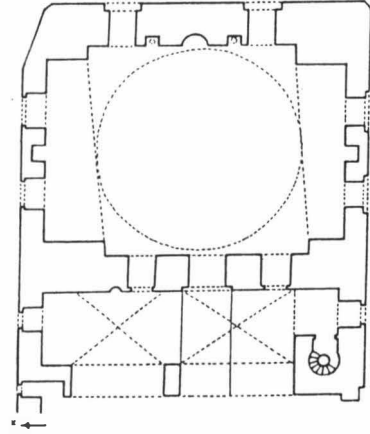
Cami, sekizgen kasnaklı ve tek kubbeli planı ile Urfa'daki Hızanoğlu, Hüseyin Paşa ve Mevlevihane camilerini hatırlatır. Ancak, bu camilerden farklı olarak kubbeli mekan burada yanlara doğru enli kemerlerle genişletilmiştir. (Şekil 9)

(37) Mahmut Karakaş., a. g. e. s. 71

Sade ve süslemesiz kesme taş mihrabın iki yanındaki dam ile bağlantılı havalandırma kanalları nişleri Urfa Camilerinde tek örnektir.

Çapraz tonozlarla örtülü iki gözlü son cemaat yeri ön tarafta dikdörtgen bir payeye oturur. Eski Ömeriye ve Şebenderiye Camilerinin minareleri benzerindeki çevresi sütunlu ve üzeri kubbeli minyatür minare son cemaat yerinin kuzeybatı köşesindedir. 1979 yılında caminin temelden yenilenmesi sırasında bu minare yerine konulmamış,

son cemaat yeri de betonarme kubbeli üç gözlü şekle getirilmiştir.

Şekil : 9 Kutbeddin Camii Planı

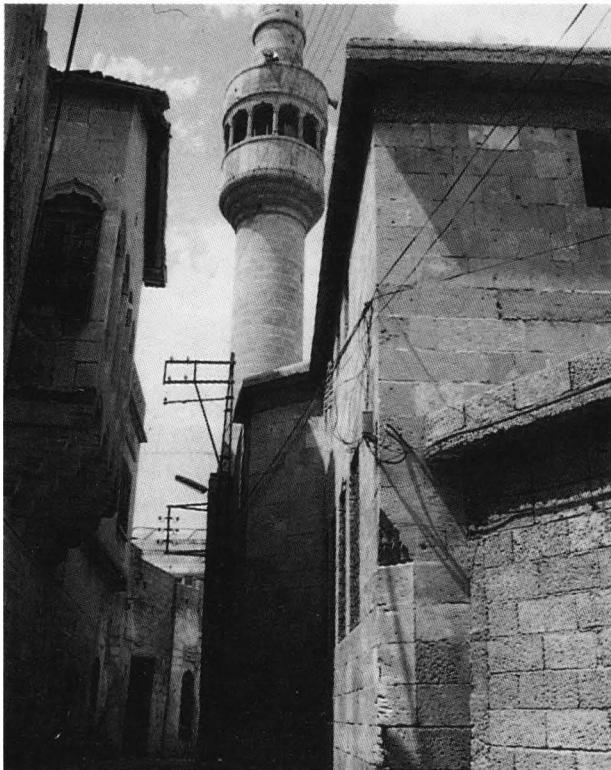
Resim 33 : Kutbeddin Camii (Yıkılmadan Önce)

4.3.2.8. ARABİ CAMİİ

Kaleboynu Mahallesi'ndeki bu cami St. Michael Kilisesi'nin yerine yaptırılmıştır. (38) Cami mekanına giriş kapısı üzerindeki kitabede "Cami-i Ziba-yı Muhammed Fazlı, H. 1157 (M. 1743)" yazılıdır. Minare kaidesinin batı tarafındaki aynı tarihli kitabede de Muhammed Fazlı'nın adı geçmektedir.

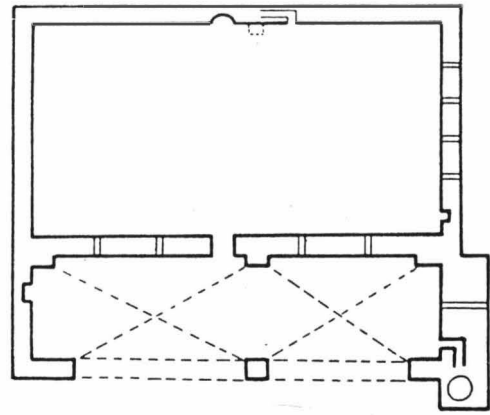
Arabizade Muhammed Fazlı Efendi bu cami için hazırlattığı H. 1157 (M. 1743) tarihli vakfiyesinde, Urfa'da "Ali Han Bey Camii" ni onararak mimber, minare ve yanına bir de kütüphane yaptırdığını belirtmektedir. Muhammed Fazlı Efendi, onardığı bu camiye kendi adını vermiş, ancak cami halk arasında "Arabi Camii" olarak anılagelmiştir.

(38) J. B. Segal., a. g. e. s. 190, 263.

Resim 34 Arabi Camii

Orta kubenin yanlara doğru tonozlarla genişlediği plana sahip olan Arabi Camii'nin bu planı 1953 yılındaki onarım sırasında tamamen değiştirilerek betonarme düz damlı şekle dönüştürülmüş, bu sırada çapraz tonozla örtülü iki gözlü son cemaat yerine ve minareye dokunulmamıştır. (Şekil 10)

Şekil 10 : Arabi Camii Planı

Caminin kuzeybatı köşesindeki silindirik gövdeli iki şerefeli minarenin alttaki şerhesi ince sütunlar üzerine oturan sivri kemerlerle çevrilmiştir. Kûlah kısmı küçük bir taş kubbe ile örtülü olan bu minare, Arap minareleri tarzında olup Urfa'da tek örnektir.

H. 1138 (M. 1725) ve H. 1139 (M. 1726) tarihli vakfiyelerden; Muhammed Fazlı Efendi'nin, Dabbakhane Camii avlusunun kuzeyindeki İbrahimiye Medresesini yaptıran Şeyh Hacı Kasım Efendi oğlu Hacı İbrahim Efendinin en büyük oğlu olduğu anlaşılmaktadır.

4.3.3. EŞ DEĞERDE ÇOK KUBBELİ CAMİLER

Bu plan şekli Ulu Camilerde uygulanan enine dikdörtgen planın eş değerde kubbelele örtülmesiyle ortaya çıkmıştır. Eş değerde kubbeleler bazen Urfa Hasan Padişah Camii'nde (1460) ve Rızvaniye Camii'nde (1716) olduğu gibi mihrap duvarı boyunca tek sıra, Urfa Yusuf Paşa Camii (1721) ve İstanbul Kasımpaşa'daki Piyale Paşa Camii'nde (1577) olduğu gibi iki sıra, bazen de Bursa Ulu Camii'nde (1396 - 1400) olduğu gibi dört sıra halinde uygulanarak bir gelişme göstermişlerdir.

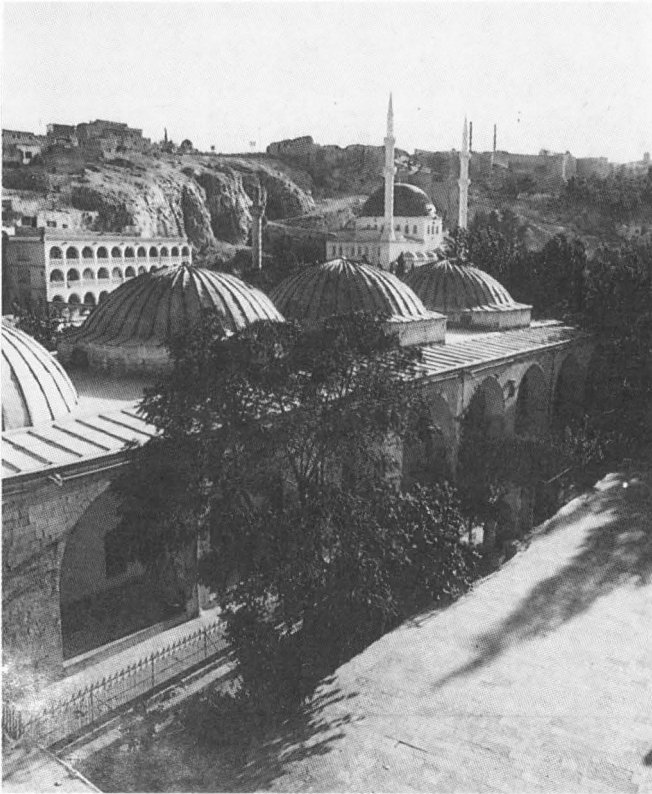
4.3.3.1. HASAN PADIŞAH CAMİİ

Akarbaşı mevkiindeki bu cami eski bir Sinagog üzerine inşa edilmiştir. (39). Camide-

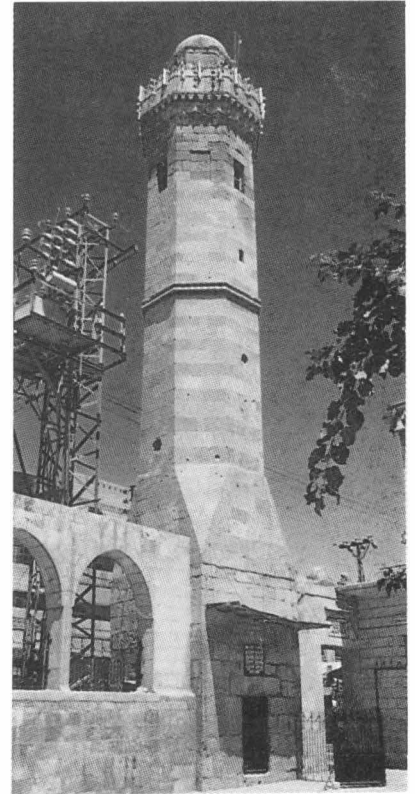
ki en eski tarihli kitabe son cemaat yerindeki mihrap üzerinde yer alır. Bu kitabede, caminin H. 902 (M. 1496) tarihinde Sultan Süleyman Han oğlu Sultan Selim Han (II. Selim) devrinde Şeyh Abdülkadir oğlu Hacı Yakub tarafından yaptırıldığı yazılıdır. (40). Aslında bunun bir onarım kitabesi olması kuvvetle muhtemeldir. 1926 tarihli Urfa salnamesinde caminin Akkoyunlu sultanı Uzun Hasan tarafından yaptırıldığı belirtilmektedir. Evliya Çelebi'nin bu camiden "Sultan Hasan Camii" adıyla söz etmesi ve caminin günümüzde Hasan Padişah Camii adıyla anılmış olması, 1404 - 1514 tarihleri arasında bölgeyi ellerinde tutan Akkoyunluların sultanı Uzun Hasan tarafından yaptırıldığı görüşüne ağırlık ka-

(39) J. B. Segal., a. g. e. s. 263

(40) Mehmet Karakaş., a. g. e. s. 57

Resim 35 : Hasan Padişah Camii Genel Görünüm

Resim 36 : Minare

zandırmaktadır. Uzun Hasan adının Şanlıurfa Kalesindeki H. 965 (M. 1460) tarihli bir onarım kitabesinde geçmesi bu caminin de aynı tarihte yapılmış olabileceği fikrini kuvvetlendirmektedir.

Son cemaat yerindeki H. 1211 (M. 1796) tarihli kitabede Hacı Musa Ağa'nın adı geçmektedir. Son cemaat yeri cephesindeki H. 1291 (M. 1874) tarihli kitabe ise Kûpelizade merhum Hacı Ömer'in sağlığında bıraktığı hayrattan yapılan onarımla ilgilidir. (41)

Hasan Padişah Camiine ve doğusuna bitişik Toktemur Mescidine H. 1302 (M. 1885) tarihinde Hacıkamalzade el Hac Mehmet bin Mehmet Kamil tarafından vakfiyede bulunulmuştur.

Cami, kible duvarı boyunca sıralanmış tromplu üç büyük kubbe ile örtülü dikdörgen bir plana sahiptir. Kubbeler orta bölümde dört bağımsız payeye, doğu ve batıda ikişer duvar payesine, kuzey ve

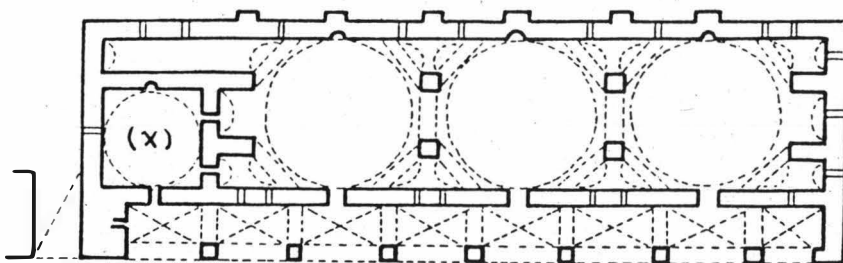
güneyde duvarlara oturur. Bu plan, 1694 tarihli Kadioğlu Camii ile büyük benzerlik gösterir. Ancak, buradaki yan kubbeler yerine Kadioğlu Camiinde çapraz tonozlar kullanılmıştır. Mihrap duvarı boyunca sıralanmış üç kubbeli plan 1562 tarihli Dabbakhane Camiinde ve daha küçük ölçüde 1716 tarihli Rızvaniye Camiinde de karşımıza çıkar. Hasan Padişah Camiinde orta kubbenin oturduğu dört bağımsız paye bu camilerde yoktur. (Şekil 11)

Hasan Padişah Camii, Toktemur mescidinden sonra inşa edilmiş ve kible duvarı ondan daha ileride yapılmıştır. Beşik tonozlu bir bölümün eklenmesiyle her iki caminin güney cephesinin aynı hizaya gelmesi sağlanmıştır. (42)

Yerden yarı yüksekliğine kadar pembe mermer taşından olan mihrabın yukarı kısmı beyaz kalker taşındandır. Mihrap kavsarası mukarnaslıdır. Üzerindeki H. 1388 (M. 1968) tarihli kitabe onarım sırasında konulmuştur. Mimberin iki kanatlı ahşap kapısı

(41) Mahmut Karakaş., a. g. e. s. 59

(42) Cihat Kürkcüoğlu., "Toktemur ve Hasan Padişah Camii", **Harran Kültür ve Folklor Der. Sayı 22**, (Şanlıurfa : Harran Yay. 1983) s. 11

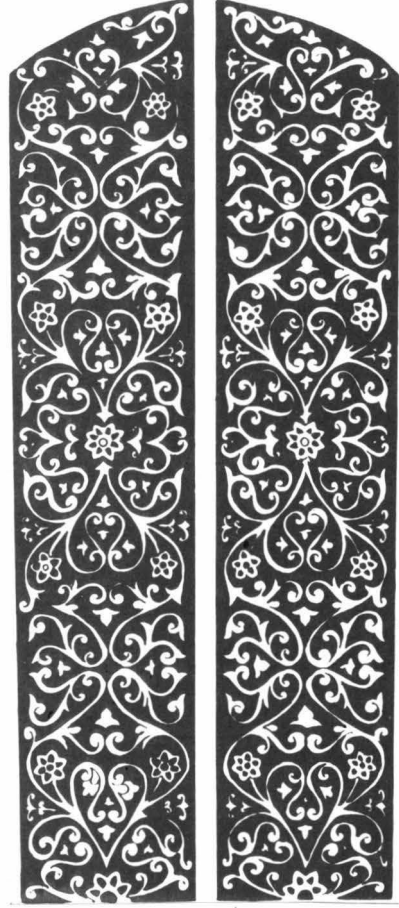

Şekil 11 : Hasan Padişah Camii ve Toktemur Mescidi (x işaretli) Planı

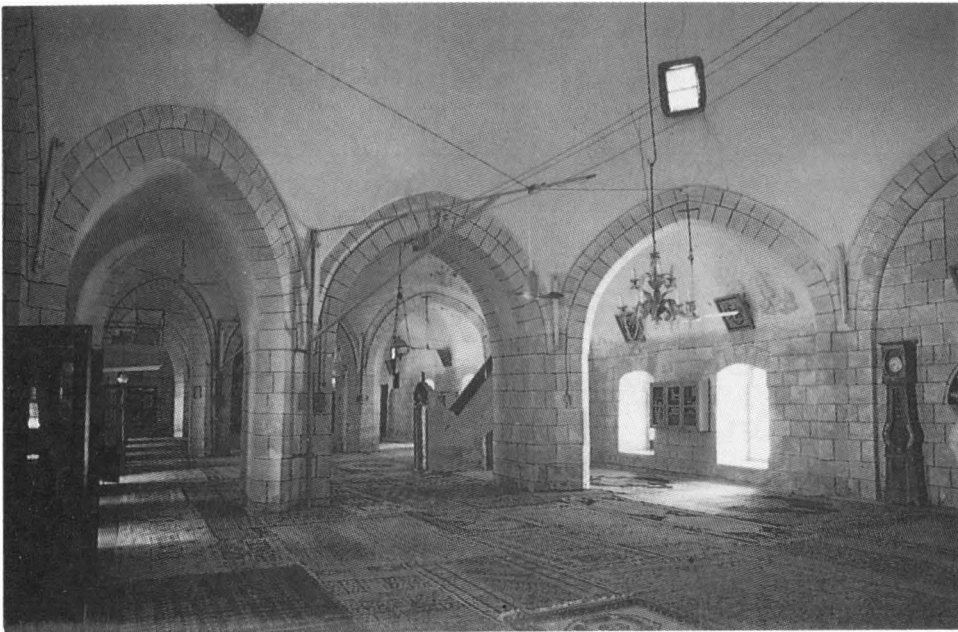
bitkisel oyma süslemelidir. Bu kapı son yıllarda yağlı boya ile zevksizce boyanarak orjinallliğini kaybetmiştir. (Şekil 12)

Caminin son cemaat yeri, önde payeler üzerine oturan çapraz tonozlarla örtülü sekiz gözlüdür. Doğudaki göz Toktemur Mescidi önüne gelmektedir.

Avlunun kuzeyinde yer alan tek şerefeli ve poligonal gövdeli minare, camiye bağlı medrese odalarının yol açımı sırasında yıktırılmasından sonra cadde kenarında kalmıştır. 1837 - 1900 yıllarında yaşamış olan Urfalı Şair Fehmi tarafından yazılan H. 1276 (M. 1859) tarihli kitabesinde minarenin Halil Beg tarafından onarıldığı yazılıdır.

Şekil 12 : Hasan Padişah Camii Mimber Kapısı Süslemeleri
(Çizim : Dr. Burhan Vural)

Resim 37 : Hasan Padişah Camii İçten Görünüm

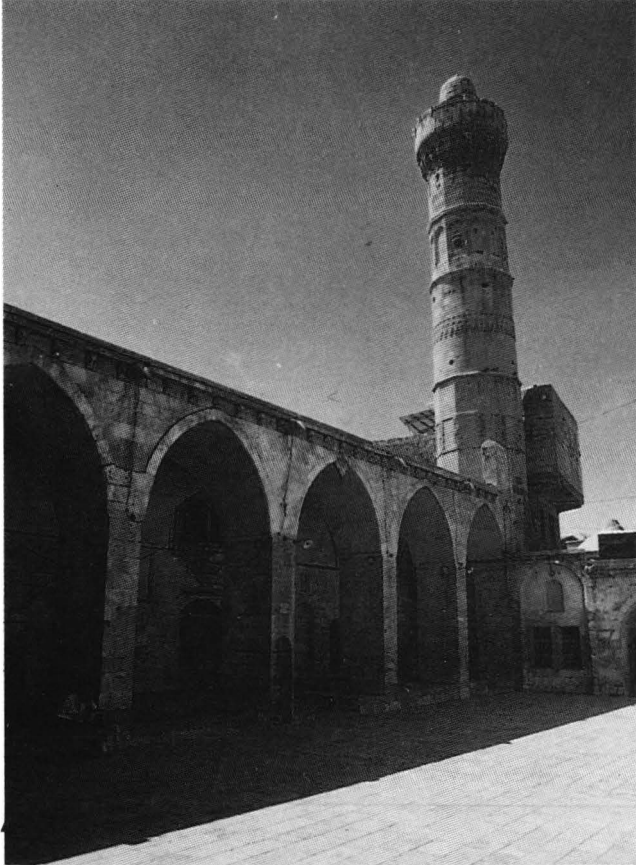

Resim 38 : Hasan Padişah Camii Mihrap ve Mimleri

4.3.3.2. DABBAKHANE CAMİİ

Dabbakhane Mahallesi, Kelleci Çayı mevkiinde yer alan bu camideki kitabeler onarım devirlerine ait olduklarından caminin ne zaman ve kim tarafından yaptırıldığı bilinmemektedir. Aneak, avlunun doğusundaki türbenin yanında bulunan ve Behram Paşa'nın adının geçtiği H. 970 (M. 1562) tarihli kitabenin inşa tarihine ait olduğu, caminin bu şahıs tarafından yaptırıldığı tahmin edilmektedir. 1563 tarihinde Diyarbakır Beylerbeyi olan Halhallı Behram Paşa, 1560 tarihinde Urfa Gümrük Hanını da yaptırmıştır. (43).

(43) Mahmut Karakaş., a. g. e. s. 17

Resim 39 : Dabbakhane Camii Son Cemaat Yeri Cephesi

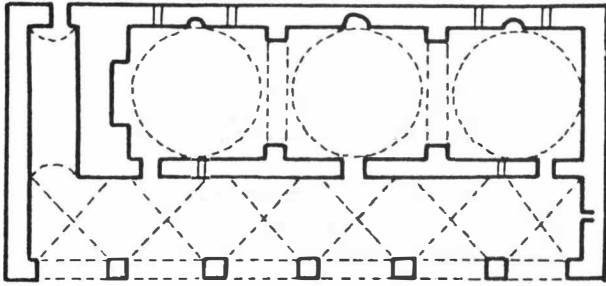
Caminin güney duvarı üzerindeki kitabede Sultan Murad'ın oğlu Sultan Mehmet Han (1595 - 1603) zamanında Abdullah oğlu Ramazan Ağa tarafından onarıldığı yazılıdır. Avlunun güney kapısı üzerindeki H. 1173 (M. 1759) tarihli kitabede caminin Bihsevi Ağa tarafından onarıldığı belirtilmektedir. Diğer bir onarım kitabesi de son cemaat yerinde olup H. 1305 (M. 1887) tarihini taşımaktadır. (44).

Dabbakhane Camii mihrap duvarı boyunca sıralanmış, dıştan sekizgen kasnaklı üç kubbe ile örtülüdür. Kubbelere geçiş pendantiflerledir. (Şekil 13).

(44) Mahmut Karakaş., a. g. e. s. 19

Resim 40 : Dabbakhane Camii Minaresi (Önde)

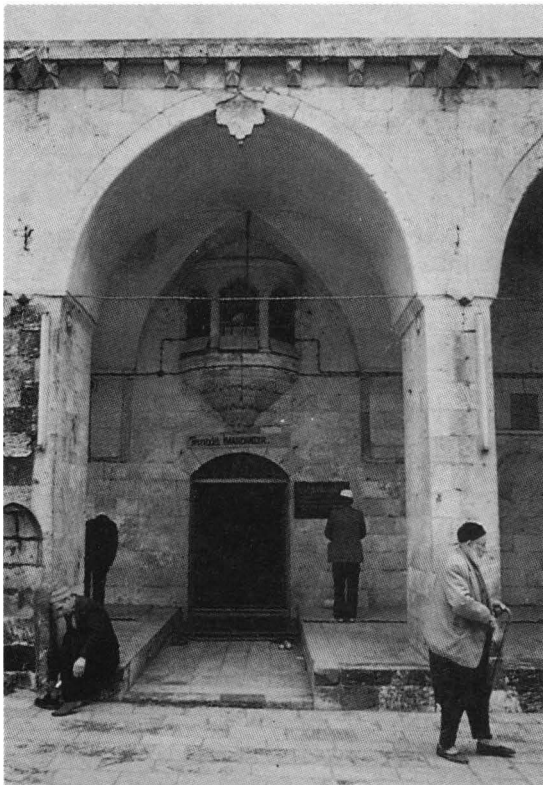
Mihrap kavsarası mukarnaslıdır. Balkon şeklindeki mimbere duvar içersinden taş merdivenle çıkılır. Giriş kapısı üzerindeki ahşap müezzîn mahfilinden son cemaat yerine açılan mükebbire Urfa camilerinde tek örnektir.

Çapraz tonozlarla örtülü altı gözlü son cemaat yeri ön tarafta beş payelidir. Caminin kuzeybatı köşesindeki tek şerefeli minare, kaval silmelerin oluşturduğu geçmeler, palmel firizleri ve yer yer çini panoların bulun-

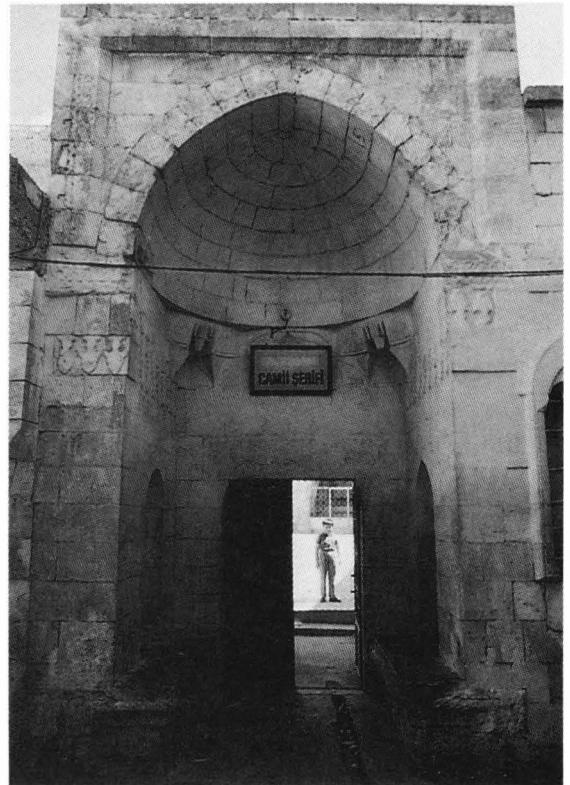
Şekil 13:
Dabbakhane Camii Planı

duğu yedi bölüme ayrılmıştır. Minare biçim bakımından Pazar Camii minaresini hatırlatmaktadır.

Cami avlusuna, batıdan ve güneyden üzerleri geometrik süslemeli kapılardan girilir. Esas kapı batı kapısıdır. Camide, biri batı kapısına bitişik, diğeri avlunun doğusunda olmak üzere iki türbe bulunur. Batı kapısına bitişik türbenin kitabesinde burada yatan zâtın, Mevlana Halid-i Bağdadi'nin halifelerinden Hafız Muham-

Resim 41 : Dabbakhane Camii
Son Cemaat Yerindeki Mükebbire

Resim 42 : Dabbakhane Camii Avlusunun
Batı Kapısı

med Selim Efendi olduğu, kendisinin H. 1277 (M. 1860) tarihinde vefat ettiği, türbenin H. 1298 (M. 1880) tarihinde Hüseyin Ferideddin Efendi tarafından yaptırıldığı yazılıdır. Bu türbenin bitişiğinde yer alan çeşmenin kitabesi de hemen hemen aynı anlamdadır. (45).

4.3.3.3. NARINCI CAMİİ

Narinci Mahallesi, Akarbaşı mevkiindeki bu caminin inşa kitabesi bulunmadığından ne zaman yaptırıldığı bilinmemektedir. Divan Efendisi Abdurrahman Efendi İbni Süleyman Efendi vakfına ait H. 1126 (M. 1714) tarihli vakfiye ile H. 1130 (M. 1718) tarihli el Hac Ali İbni Mehmet vakfına ait vakfiyede Narinci Camii'nden bahsedilmiş olması yapının o yıllarda mevcut olduğunu göstermektedir.

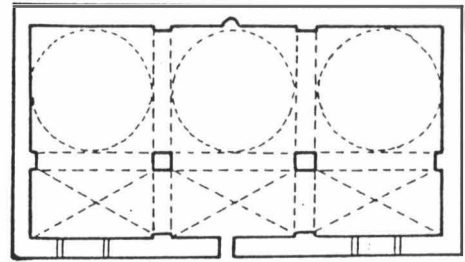
Caminin kuzey cephesindeki Şair Sakıp tarafından yazılmış kitabede, devrin Müşir Paşası (Mareşal) Hafız Muhammed Paşa tarafından H. 1255 (M. 1839) tarihinde onarıldığı yazılıdır.

Mihrap duvarı boyunca uzanan dikdörtgen bir plana sahip cami, kible duvarı boyunca üç kubbe ve bunların kuzey tarafına bitişik üç çapraz tonozla örtülüdür. Kubbelere çapraz tonozlara nazaran daha büyüktür. (Şekil 14).

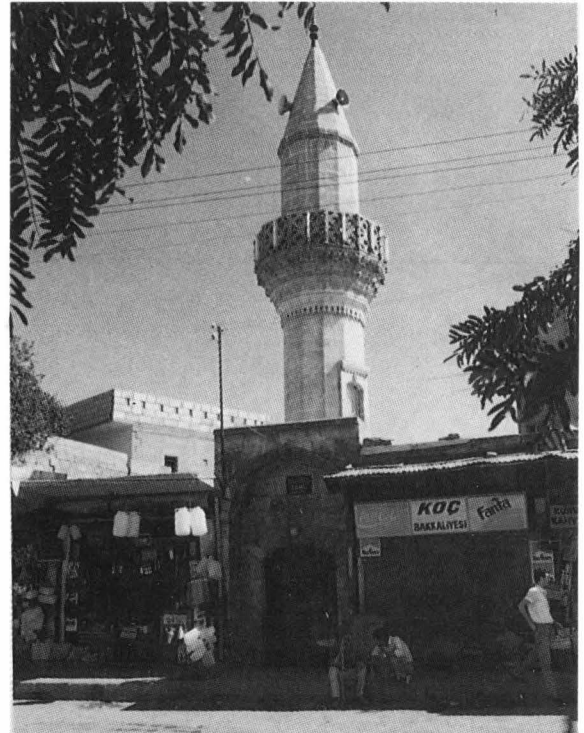
Çapraz tonozlu üç bölümün aslında son ce-

maat yeri olduğu, sonradan caminin iç mekanına dahil edildiği düşünülmektedir. Caminin kuzey cephesindeki H. 1255 (M. 1839) tarihli onarım kitabesinin son cemaat yerinin camiye dahil edilmesi sırasında yazıldığı tahmin edilmektedir.

Yuvarlak nişli taş mihrap süslemesizdir. Cami avlusunun doğu ve kuzeyindeki avlu kapıları ile minaresi son zamanlarda yapılmıştır. Bu kapıların üzerindeki kitabeler Hattat Dr. Münib Görgün tarafından yazılmıştır.

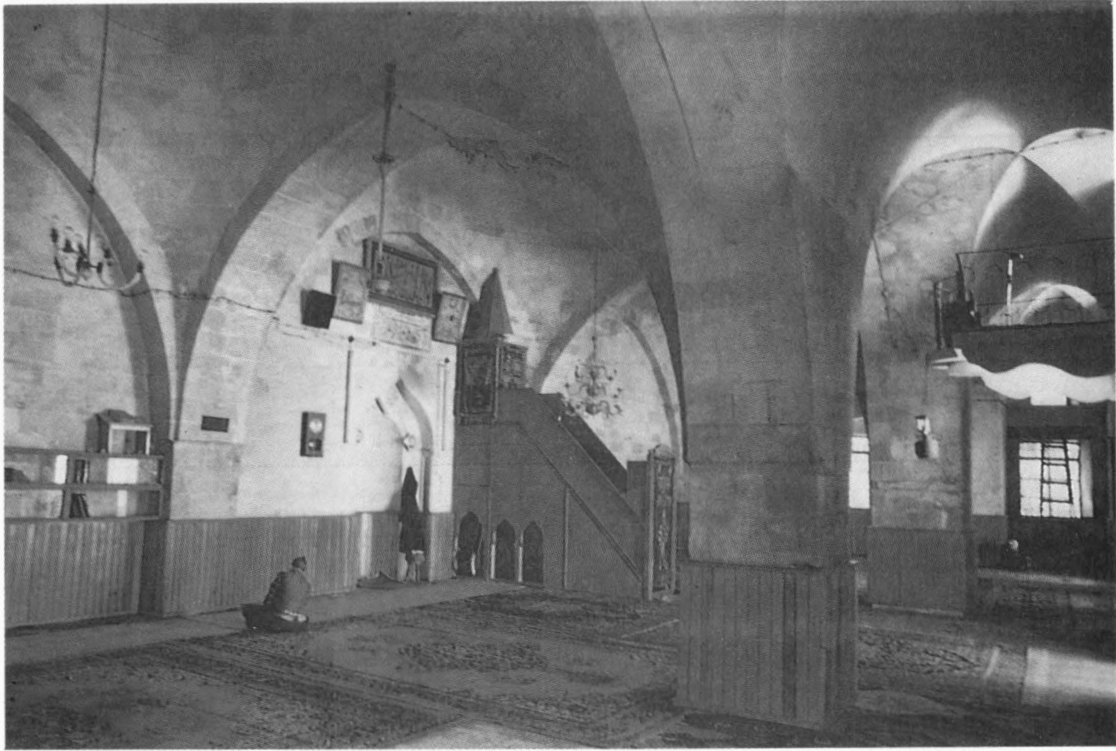

Şekil 14 : Narinci Camii Planı

Resim 43 : Narinci Camii Avlu Kapısı Üzerindeki Minare

(45) Mahmut Karakaş., a. g. e. s. 16

Resim 44 : Narıncı Camii İçten Görünüm

4.3.3.4. YUSUF PAŞA CAMİİ

Sarayönü Caddesindeki bu cami, St. Cyriacus adında bir Bizans kilisesinin üzerine yapılmıştır. (46)

Mimber korkuluğundaki H. 1121 (M. 1709) tarihi, caminin inşa dönemine aittir. Urfalı divan şairi Nabi, Divanında Yusuf Paşa Camiinin yapılışı ile ilgili yazmış olduğu manzumesinde aynı tarihi düşürmüş ve caminin Vezir Yusuf Paşa tarafından yaptırıldığını belirtmiştir. (47)

Cafer Paşa'nın kardeşi olan Yusuf Paşa, bu cami için H. 1122 (M. 1710) tarihinde yazdırdığı vakfiyede, caminin doğusunda

bir hamam (Vezir Hamamı), kuzeyinde Valiler Sarayı ve Ulu Cami yakınında Mahkeme-i Şerif'i kendisinin yaptırdığını söylemektedir. Vakfiyede geçen Valiler Sarayı bugünkü Sarayönü semtine adını veren ve günümüzden 40 yıl kadar önce yıktırılan Eski Saray (Osmanlı dönemi hükümet konağı) olmalıdır. Ulu Cami yakınında yaptırdığını söylediği mahkemenin yeri bilinmemektedir. Eskiler, bugün bile Ulu Cami yakınındaki Yıldız Meydanı civarına "Mahkeme önü" demektedirler.

Cami avlusunun kuzeydoğu köşesindeki hücrenin batı cephesindeki kitabede burasının H. 1266 (M. 1849) yılında Abdülvahap adında biri tarafından onarıldığı yazılıdır. Her iki hücre Yusuf

(46) J. B. Segal., a. g. e. s. 190, 263.

(47) Mahmut Karakaş., a. g. e. s. 33.

Paşa Medresesinin dershaneleridir. Bu medreselerde XIX. y.y. şairlerinden Muhammed Nuri, Ahmet Berki, Hami, Lütfi ve Mihri gibi Şairler yetişmiştir. (48). Son cemaat yerinin önünde yer alan musalla mihrabı üzerindeki kitabe de cami avlusunun H. 1267 (M. 1850) tarihinde Haçî Esad adında biri tarafından onarıldığı yazılıdır.

Yatık dikdörtgen planlı cami, kibleye paralel iki sıra halinde ve her sırada üçer olmak üzere pandantifli altı kubbe ile örtülüdür.

Kubbeler ortada iki payeye, yanlarda duvarlara otururlar. Üç gözlü son cemaat yerinin üzeri, ön tarafta iki paye üzerine oturan üç kubbelidir. Son cemaat yerinin doğusundan duvar içersine açılan bir kapıdan merdivenle müezzin mahfiline çıkılır. (Şekil 15)

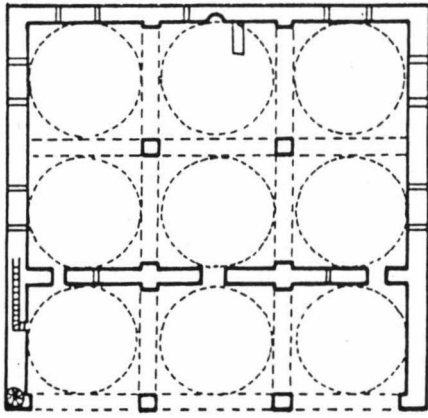
Mukarnas kavsaralı taş mihrabın yanları sütunçeli, çevresi iç içe geçen sekizgenlerden oluşan geometrik süslemelidir. Bu süslemeler Ak Cami ve Hızanoğlu Camileri mihraplarında da karşımıza çıkar. (49).

(48) Mahmut Karakaş., a. g. e. s. 33.

(49) Cihat Kürkçüoğlu., "Şanlıurfa Tarihi ve Tarihi Anıtları", **Kurtuluşumuz 65. Yıl** (Şanlıurfa : Şanlıurfa Belediyesi Yay. 1985) s. 64.

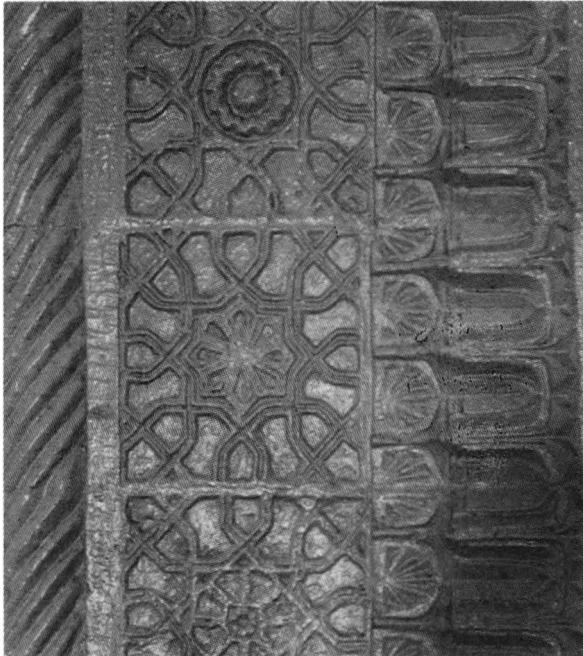
Resim 45 : Yusuf Paşa Camii Kuzey Cepheden Görünüm

Şekil 15 : Yusuf Paşa Camii Planı

Korkuluğu şebekeli süslemeli taş mimberin yan taraflarında ve kapısı üzerindeki alınlıkta rumeli kompozisyonlar işlenmiştir. Mihrap ve mimber son zamanlarda yağlı boya ile boyanarak orijinalliklerini kaybetmişlerdir.

Biri kuzeyde, diğeri güneyde olmak üzere iki kapısı bulunan avlunun güneybatı köşesinde mezarlık yer alır. Silindirik gövdeli tek şerefeli minare son cemaat ye-

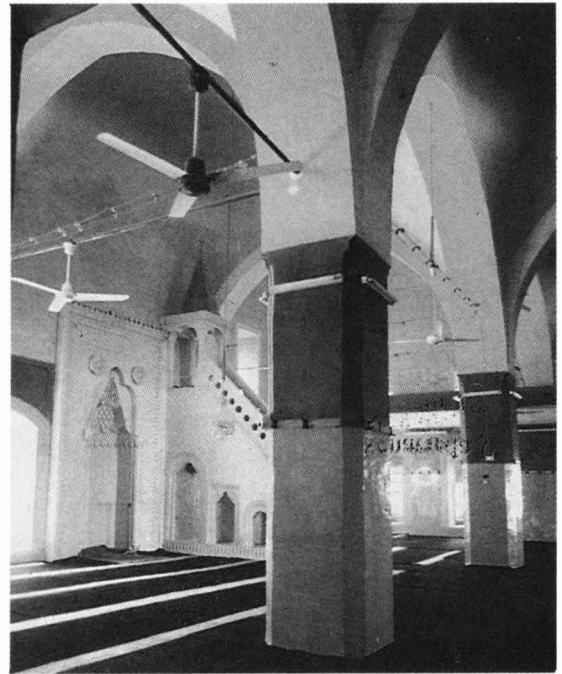
Resim 46 : Yusuf Paşa Camii Mihrap Çevresindeki Süsleme

rinin doğu köşesindedir.

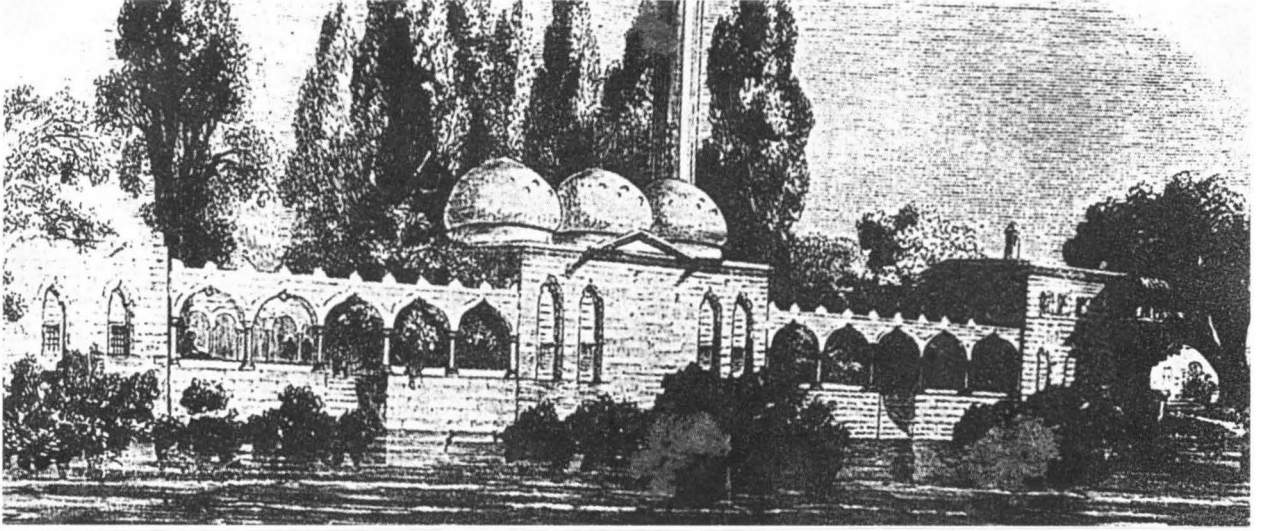
Bedri Alpay, "Şanlıurfa Şairleri" adlı eserinde Yusuf Paşa Camii'sinin kuzeyindeki avlu kapısı yanında, kitabesi H. 1298 (M. 1881) tarihinde Şair Abdi tarafından yazılmış bir çeşmeden bahsetmektedir. (50) Şair Nabi, Divanında bu çeşme ile ilgili olarak yazdığı manzumede H. 1120 (M. 1708) tarihini düşürerek çeşmenin Yusuf Paşa tarafından yaptırıldığını belirtmiştir. (51)

(50) Bedri Alpay., a. g. e. s. 14

(51) Mahmut Karakaş., a. g. e. s. 33.

Resim 47 : Yusuf Paşa Camii İçten Görünüm

Resim 48 : 1857 Yılında Rizvaniye Camii (L'illustration, C. 29, 1857. s. 133'den)

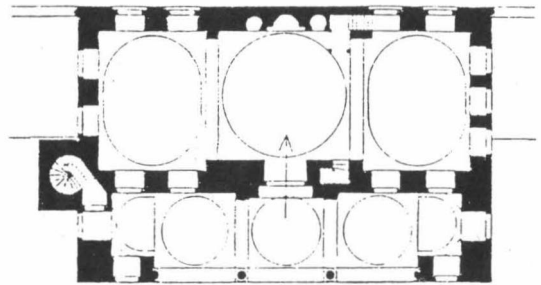
4.3.3.5. RIZVANIYE CAMİİ

Halil-ür Rahman Gölü'nün kuzey kenarında yer alan bu cami, Bizans devrine ait St. Thomas Kilisesi'nin yerine inşa edilmiştir. (52)

Cami mekanına giriş kapısı üzerindeki Şair Nabi'nin ruhuna ithaf edilmiş onbeş beyitlik manzum kitabede, caminin H. 1129 (M. 1716) tarihinde Ahmet Paşa tarafından yaptırıldığı yazılıdır. Cami avlusunu çevreleyen önleri revaklı medrese odalarından kuzey cephede yer alan büyük ve kubbeli odanın avluya bakan tarafındaki H. 1139 (M. 1726) tarihli kitabede de Ahmet Paşa'nın adı geçmektedir. Rakka Valisi olan Rızvan Ahmet Paşa'nın sert karakterli olmasından ve inşaat sırasında işçileri sıkı çalıştırmışından dolayı halk arasında camiye "Zulumiye Camii" denilmektedir.

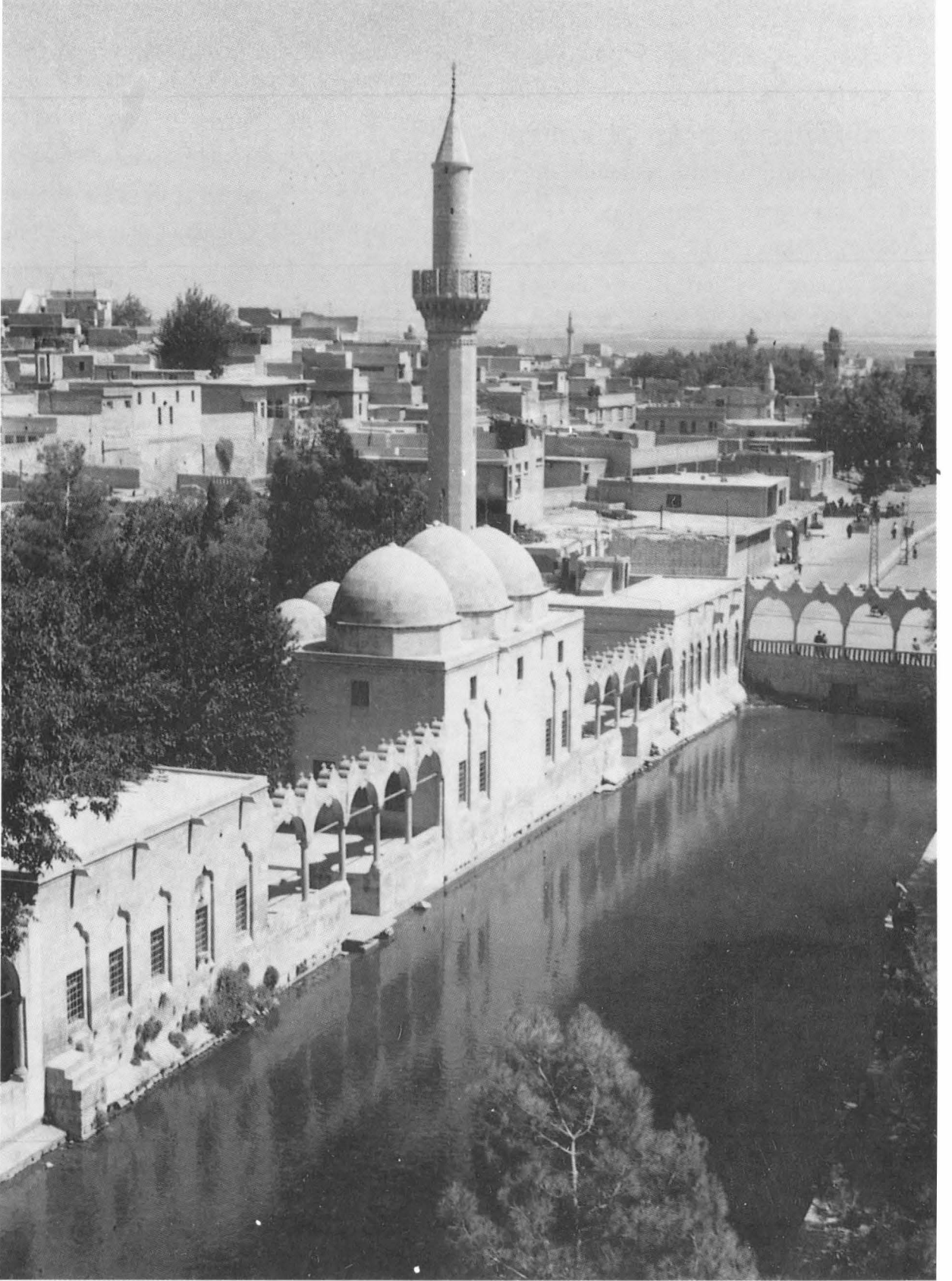
Caminin vakfiyesi H. 1153 (M. 1740) tarihinde Ahmet Paşa'nın isteği üzerine Urfa'da Şer-i Şerif meclisinde hazırlanmıştır.

Rizvaniye Camii, mihrap duvarı boyunca sıralanan üç kubbenin örttüğü dikdörtgen planlıdır. Mihrap önü kubbesi yuvarlak, yan kubbeler ovaldir. Üç gözlü son cemaat yerinin üzeri üç kubbe ile örtülüdür. Doğu ve batıdaki kubbeler yanlara doğru yarım kubbelerle genişletilmiştir. Kubbeler yanlarda duvarlara, ön tarafta iki sütuna oturmaktadır. (Şekil 16).

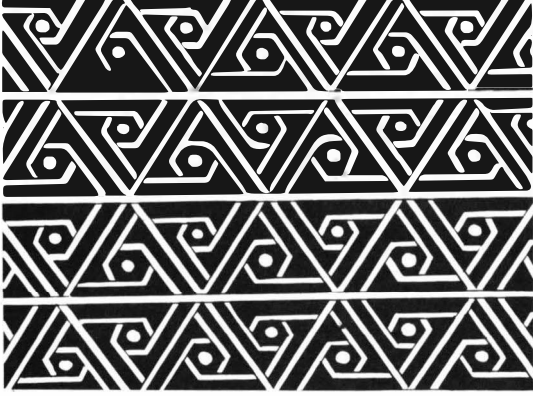
Şekil 16 : Rizvaniye Camii Planı

(52) J. B. Segal., a. g. e. s. 169, 263

Resim 49 : Rizvaniye Camii Genel Görünüm

Balkon şeklindeki mimbere duvar içersinden merdivenle çıkılır. Mihrap nişi iki renkli taşlardan yapılmış zikzak süslemelidir. İnşa tarihinden kalma ahşap müezzin mahfilinin alt kısmında ince çitaların çakılmasıyla geometrik şekiller meydana getirilmiş, çitaların araları kalem işi renkli çiçek motifleri ile süslenmiştir.

Şekil 17 : Rızvaniye Camii Müezzin Mahfili Süslemeleri

(53). (Şekil 17).

Caminin geçme ve kakma tekniklerinde yapılmış ahşap kapısı üzerinde yer alan panolardaki bir saksıdan çıkan dallar ve rumili kompozisyonlar XVIII. y.y. süsleme özelliklerini yansıtmaktadır. İnşa tarihinden kalmış olan bu kapı, ahşap süslemeli olması açısından Urfa camileri içersinde tek örnektir. (54). (Şekil 18 - 19)

(53) Cihat Kürkeçioğlu., "Şanlıurfa Mimari Eserleri", *İş Bankası Kültür ve Sanat Dergisi*, Sayı 8, (Ankara : Türkiye İş Bankası Yay. 1990) s. 53.

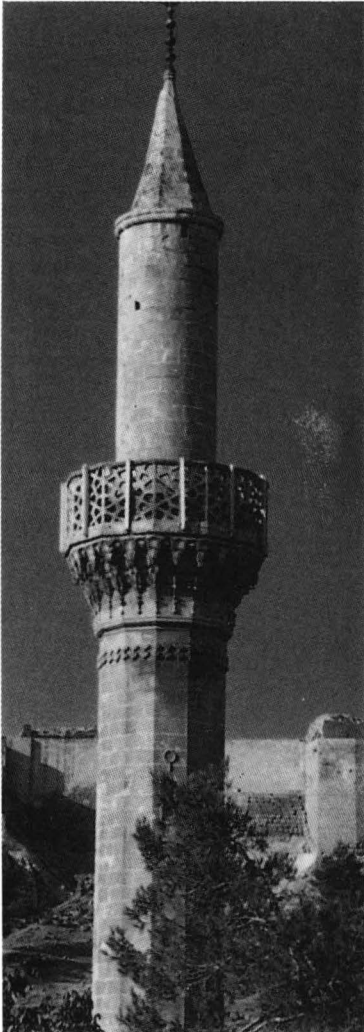
(54) Cihat Kürkeçioğlu., "Rızvaniye Camii'nin Ağaç Kapı Kanatları ve Müezzin Mahfili Süslemeleri", *Harran Kültür ve Folklor Der. Sayı 4*, (Şanlıurfa, Harran Yay. 1983) s. 2, 3

Şekil 18 - 19 : Rızvaniye Camii Ahşap Süslemeli Kapısından Panolar (Çizim : Dr. Burhan Vural)

Caminin doğu duvarına bitişik poligonal gövdeli, tek şerefeli kesme taş minare, sonraları Kara Meydan Hüseyin Paşa Camii minaresine örnek olmuştur.

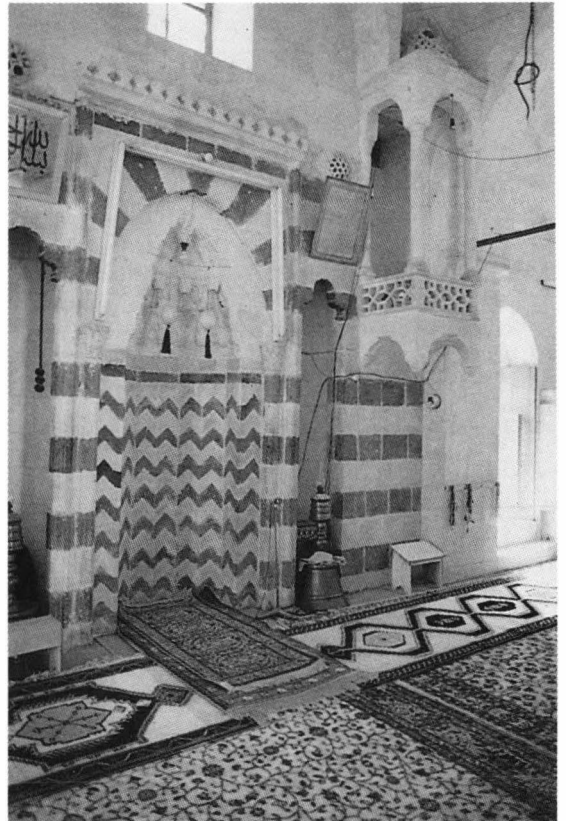
Doğuya bakan avlu kapısı ile caminin iç mekanına giriş kapısı Diyarbakır camilerinde olduğu gibi sıralar halinde iki renkli taşlardan yapılmıştır. Cami mekanına giriş kapısının köşelerinde yer alan birbirine zincir şeklinde dolanmış yılan kabartmaları, eski bir kilise olan Selahaddin Eyyubi Camii pencerelerindeki kabartmaların tekrarıdır.

Resim 50 : Rizvaniye Camii
Minaresi

Resim 51 : Rizvaniye Camii Kapısı

Resim 52 : Rizvaniye Camii Mihrap ve Mimleri

4.3.4. MİHRAP ÖNÜ KUBBELİ CAMİLER

Anadolu'daki Artuklu Camilerinde sık olarak karşımıza çıkan mihrap önü kubbeli plan ilk örneklerini Gazneli ve Büyük Selçuklu mimarisinde vermiştir.

Gaznelilerin Leşker-i Bazar Ulu Camiinde (XI. y.y. başı) iki nefli kesen mihrap önü kubbesi, Anadolu'da Silvan Ulu Camii (1152 - 1176), Mardin Ulu Camii (1176), Urfa Ulu Camii (1170 - 1175) ve Kızıl Tepe Ulu Camii'nde (1184 - 1200) uygulanmıştır. Bu camiler aynı zamanda enine bir plan göstermeleri ve çok ayaklı olmaları nedeni ile Ulu Camiler grubuna da girmektedirler.

4.3.4.1. PAZAR CAMİİ

Haşimiye Meydanı mevkiindeki bu caminin inşa kitabesi bulunmadığından ne zaman ve kim tarafından yaptırıldığı bilinmemektedir. Minare üzerinde yer alan ve Zengiler devrinin süsleme özelliklerini yansıtan düğümlü kaval silmeler ile minare gövdesinin batı cephesi ortasındaki kelime-i tevhid yazısının hat üslubu caminin Zengiler döneminden (XII. y.y.) kalmış olabileceği fikirini vermektedir. Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesinde bu camiden bahsetmiş olması yapının XVII. y.y.'da mevcut olduğunu göstermektedir.

Hacı Abdül'ettah bin Şaban vakfına ait H. 1038 (M. 1628) tarihli vakfiyede, Rızvan

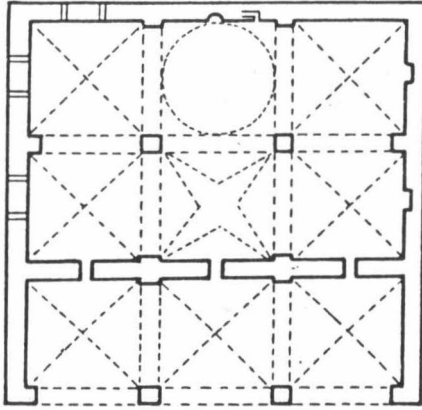
Ahmet Paşa vakfına ait H. 1153 (M. 1740) tarihli vakfiyede ve H. 1238 (M. 1822) tarihli başka bir vakfiyede Eskici Pazarı yakınında olduğu belirtilen bu camiden "Hoca Ahmet Camii" adıyla bahsedilmektedir. Ayrıca Pazar Camii, Vakıflar Müdürlüğündeki kayıtlarda "Narincili Mescid-i Şerifi" (Narinci Camii'nden ayrı) adıyla da geçmektedir.

Pazar Camiindeki onarım kitabelerinden en eski olanı, son cemaat yeri cephesinin doğu kesimindeki mihrap üzerindedir. H. 1250 (M. 1834) tarihli bu kitabe, Fenarizade Ahmet Efendi tarafından yaptırılan onarım ile ilgilidir. Mimber kapısı üzerindeki kitabe, camiyi daraltan esas mimberin H. 1275 (M. 1858) tarihinde kaldırılarak yerine duvar içersinden merdivenle çıkılan "muallaktaki" mimberin (Bugünkü balkon şeklindeki mimber) Hacı Recep adında biri tarafından yaptırıldığı belirtilmektedir. Bunlardan başka, cami mekanının kible duvarındaki pencere altında yer alan H. 1280 (M. 1863) tarihli kitabede buraya iki pencerenin yaptırıldığı yazılıdır. Son cemaat yerindeki H. 1291 (M. 1874) tarihli ve cami iç mekanının doğu duvarındaki H. 1306 (M. 1888) tarihli kitabeler son dönem onarımlarına aittir. (55).

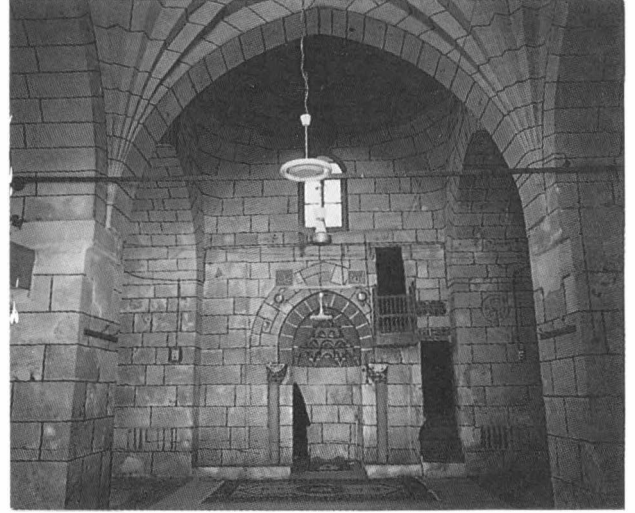
Dikdörtgen planlı cami Mihraba paralel iki neflidir. Mihrap önündeki nefde; ortada kasnaksız bir mihrap önü kubbesi, yanlarında

(55) Mahmut Karakaş., a. g. e. s. 46.

birer çapraz tonoz bulunur. İkinci nefde; ortada bir yıldız tonoz, yanlarında birer çapraz tonoz yer alır. Teknik ve sanat özelliği bakımından Urfa'da tek örnek olan yıldız tonozun ortası geometrik geçme süslemelidir. Düzgün kesme taşlardan yapılmış olan kubbe ve tonozlar ortada iki bağımsız payeye, yanlarda duvar payelerine otururlar. (Şekil 20)

Şekil 20 : Pazar Camii Planı

Resim 54 : Pazar Camii Mihrap Öntü Bölümü
Üç gözlü son cemaat yeri, önde iki payeye, yanlarda duvarlara oturan üç çapraz tonozla örtülüdür. Son cemaat yeri son zamanlarda betonla bölünerek iki katlı şekle getirilmiştir.

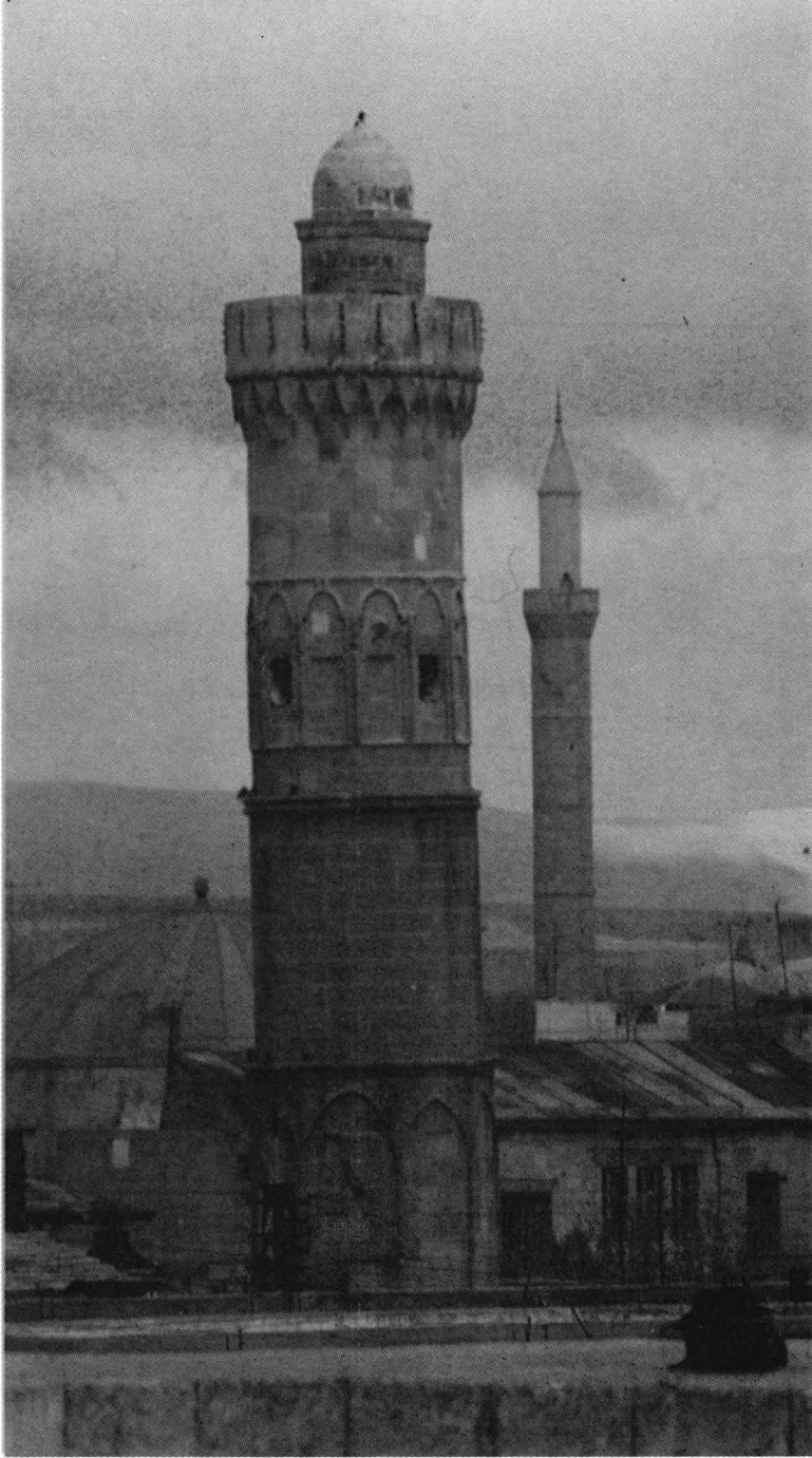
Mihrabın iki yanında, başlığı mukarnaslı ve rumili kompozisyonla süslü mermer sütunçeler bulunur. Mimler, kitabesinde de belirtildiği üzere balkon şeklindedir.

Avlunun kuzeybatı köşesindeki kesme taştan yapılmış tek şerefeli minarenin üzerinde, Zengiler devri süslemelerini anımsatan kaval silmelerden meydana gelmiş düğümlü yüzeyel kemerler bulunur. Bu minare 1562 tarihinde inşa edilmiş olan Dabbakhane Camii minaresini büyük ölçüde etkilemiştir.

Avlunun kuzeyindeki yanm kubbeli taş portalin kemer çevresi rumi süslemelidir. Bu portal şekli, bazı farklılıklarla ve daha küçük ölçülerde Dabbakhane Camii batı portaline ve 1694 tarihli Kadıoğlu Camii avlu portaline örnek olmuştur.

Resim 53 : Pazar Camii İçten Görünüm

Resim 55 : Pazar Camii Minaresi (Geride Nimetullah Camii Minaresi)

4.3.5. TEK KUBBELİ KARE MEKANLI CAMİLER

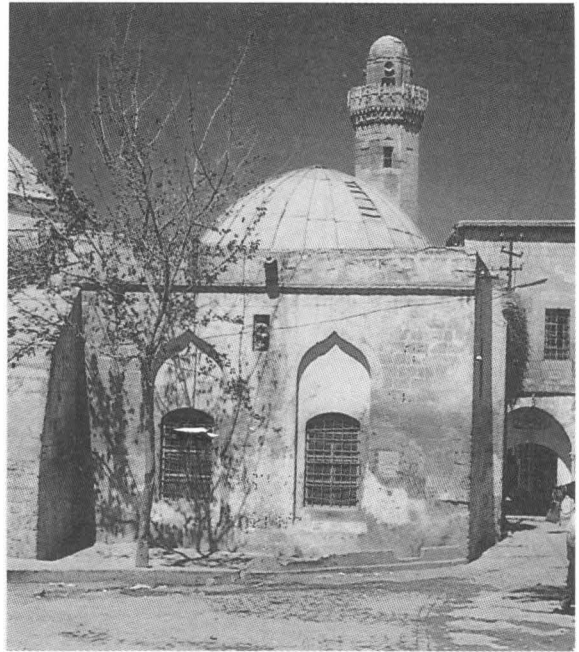
İlk dönem Osmanlı mimarisinin İznik üslubunda ortaya çıkan tek kubbeli kare mekanlı plan, üç gözlü son cemaat yeri ile Osmanlı cami mimarisinin ilk aşamasını oluşturmaktadır. Tek kubbeli bu plan daha sonra gelişmeler göstererek yanlara doğru kubbe ve tonozlarla genişletilmiştir.

İznik Hacı Özbek Camii (1333), Bursa Alaaddin Camii (1335 - 1336), İznik Hacı Hamza Camii (1345) ve İznik Yeşil Camii (1378 - 1398) tek kubbeli kare mekanlı camilerin ilk örneklerini oluşturmaktadırlar.

4.3.5.1. TOKTEMUR MESCİDİ

Hasan Padişah Camiinin doğusuna bitişik olarak bulunan Toktemur Mescidinin inşa kitabesi bulunmadığından yapılış tarihi bilinmemektedir. Tek kubbeli yapının doğu cephesindeki kitabede, Sultan Murat devrinde Abdullah oğlu Yusuf Ağa tarafından H. 983 (M. 1575) tarihinde yaptırıldığı, bu kitabenin üzerindeki H. 993 (M. 1585) tarihli diğer kitabede, Sultan Selim Han'ın oğlu Sultan III. Murat Han devrinde Seydi Ahmet Bey'in oğlu Saadettin Süphanverdi tarafından yaptırıldığı yazılıdır. (56). Her iki kitabe de onanım devirlerine ait olmalıdır. Zira, mevcut mimari izlerden Toktemur Mescidinin Akkoyunlular

zamanında (1404 - 1514) inşa edilen Hasan Padişah Camii'nden önce yaptırıldığı fikri edinilmektedir. Vakıflardaki kayıtlarda Tahtamor (Toktemur) Mescidine, Emir Mencek İbni Abdullah tarafından H. 775 (M. 1373) tarihinde vakıfta bulunulduğunun belirtilmiş olması bu fikrimizi doğrulamaktadır. Hasan Padişah Camii, tek kubbeli ve kare mekanlı Toktemur mescidinden sonra inşa edilmiş ve kible duvarı ondan daha ileride yapılmıştır. Beşik tonozlu bir bölümün eklenmesiyle her iki caminin kible duvarının aynı doğrultuya gelmesi sağlanmıştır. (Şekil 11)

Resim 56 : Toktemur Mescidi Güney Cephesi

(56) Mahmut Karakaş., a. g. e. s. 56, 57.

4.3.5.2. HÜSEYİN PAŞA CAMİİ

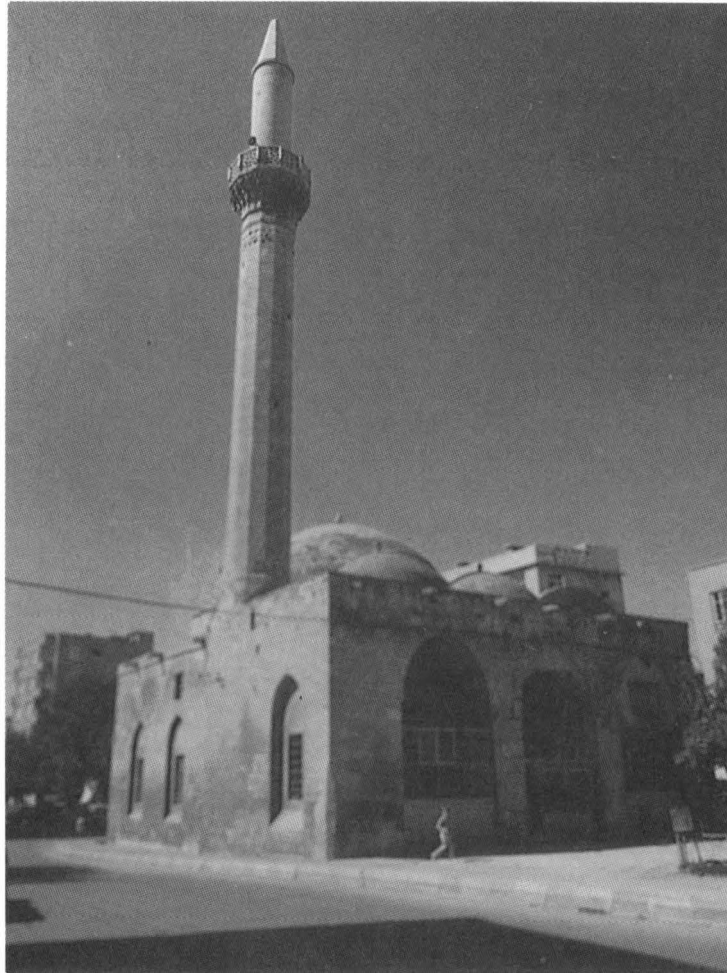
Kara Meydan mevkiindeki bu cami, Bizans devrinden kalma Melkîtlere ait Meryem Ana Kilisesi üzerine inşa edilmiştir. (57). Cami mekânına giriş kapısı üzerindeki Şair Zahir tarafından yazılmış kitabede, ebeded hesabı ile H. 1142 (M. 1729) tarihi düşürülmüş ve caminin merhum Ali Paşa tarafından onarıldığı yazılmıştır. Yusuf oğlu Darendeli Hüseyin Paşa H. 1141 (M. 1728) tarihli vakfiyesindeki; "Medine-i

(57) J. B. Segal., a. g. e. s. 190, 213, 263.

Ruha'da Kara Meydan nam mahalde bina ve tamir eylediğim cami-i şerif'e ..." cümlesinde bu camiye kendisinin bina ve tamir ettirdiğini söylemektedir.

Ali Paşa, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın oğlu olup Darendeli Hüseyin Paşa'nın kayınpederidir ve oğlu yoktur. (58). 1728 tarihinde camiye yaptırılan Hüseyin Paşa, bir yıl sonra camide bazı küçük onarımlar ve değişiklikler yaptırırken merhum kayınpederi Ali

(58) Cemil Cahit Güzelbey., **Gaziantep Camileri Tarihi**, (Gaziantep : 1984) s. 92, 93

Resim 57 : Hüseyin Paşa Camii

Paşa'nın adının yaşatılması amacıyla kitabeye onun ismini yazdırmış olmalıdır.

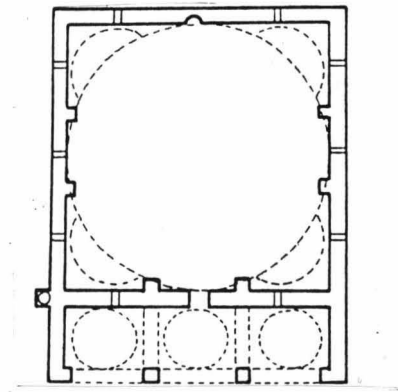
Darendeli Hüseyin Paşa , Ahmet Han oğlu Yusuf Ziyaeddin'in oğludur. Ahmet Han, Horasandan göçerek Anadolu'ya gelmiştir. Hüseyin ve kardeşi Hasan, XVIII. y.y. başlarında İstanbul'da yeniçeri ocağında görevli iken çıkan bir ayaklanmaya adları karıştığından İstanbul'dan ayrılarak Urfa'da hemşhriileri Mirahur Mehmet Ağa'nın yanına gelirler. O tarihlerde II. Sultan Mustafa'nın kızı Safiye Sultan'ın kocası ve Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın oğlu Ali Paşa Urfa Valisidir. Mirahur Mehmet Ağa'nın yardımıyla Hüseyin Paşa, Vali Ali Paşa'ya damat ve kedhuda (Yardımcı) olur. Ali Paşa, 1721 - 1722 tarihlerindeki Hac yoleğünde Emir-ül Hac görevinde iken vefat eder. Hüseyin Ağa bu durumu kimseye duyurmadan yoleculuğu başanıyla yürütür. Bu tutumu Padişah'ın beğenisini kazandığından rütbesi paşalığa yükseltilir ve Urfa Valiliğine tayin edilir. (59)

Hüseyin Paşa Urfa'dan başka, İzmir, Darendede ve Antep'te de birçok hayır işleri yapmıştır. Antep'teki Hüseyin Paşa Camii ve Hüseyin Paşa Hamamı kendisinin eseridir. H. 1156 (M. 1743) tarihinde vefat eden Hüseyin Paşa'nın oğlu Yusuf ve bunun oğlu İbrahim de Paşa olmuşlardır. İbrahim Paşa Osmanlı Rus savaşlarına katılarak yararlılıklar göstermiştir. (60)

(59) Cemil Cahit Güzelbey., a. g. e. s. 92, 93

(60) Cemil Cahit Güzelbey., a. g. e. s. 93

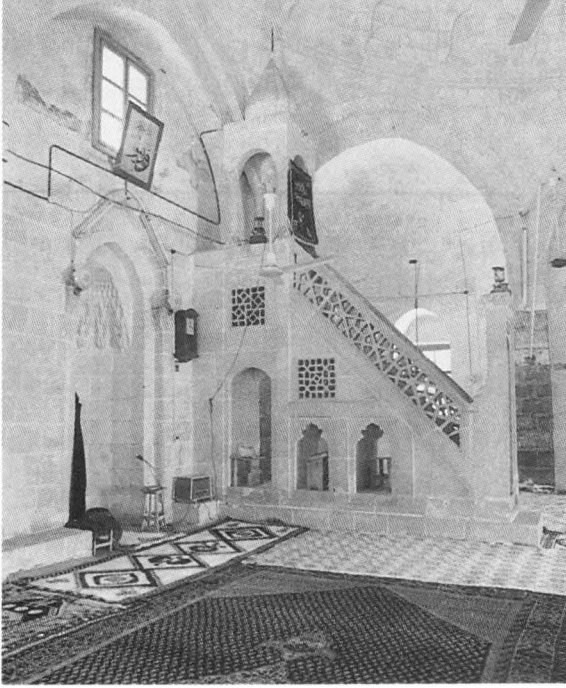
Kare planlı Hüseyin Paşa Camii'nin üzeri tromplu bir kubbe ile örtülüdür. Kubbe kasnağının iç tarafında 24 adet sağır yonea kemer çepeçevre dolaşır. Üç gözlü son cemaat yerinin üzeri birer kubbe ile örtülüdür. (Şekil 21). Bu plan şeması, 1729 tarihinde onarım gören Hızanoğlu Camii ve inşa tarihi bilinmeyen Mevlevihane Camii ile büyük benzerlik gösterir. Her üç cami son cemaat yerleri bakımından birbirlerinden ayrılırlar. Hüseyin Paşa Camii'nde ön tarafta yer alan üç gözlü son cemaat yeri, Hızanoğlu Camii'nde ön tarafın sokağa rastlaması nedeniyle güneybatı tarafa alınmış, Mevlevihane Camii'nde ise son cemaat yeri yapılmamıştır.

Şekil 21 : Hüseyin Paşa Camii Planı

Hüseyin Paşa Camii'nin mihrap kavsarası mukarnaslıdır. Mihrabın her iki yanındaki köşe sütunçeleri mukarnas başlıklıdır. Taş mimberin korkulukları geometrik motiflerle şebekeli oymalıdır. Mimber üzerindeki H. 1297 (M. 1878) tarihi, onarım esnasında yazılmış olmalıdır. İç mekandaki toplam on pencere camiye aydınlık ve ferah bir

hava vermiştir. Giriş kapısı üzerindeki müezzin mahfiline duvar içersinden merdivenle çıkılmaktadır.

Resim 58 : Hüseyin Paşa Camii Mihrap ve Minberi

Caminin kuzeydoğu köşesindeki tek şerefeli ve poligonald gövdeli minarenin şerh'e korkuluğu iç içe geçen sekizgenlerin meydana getirdiği Şebekeli oymalıdır. Minare, Rızvaniye Camii minaresi örnek alınarak yapılmıştır.

Camide inşaat malzemesi olarak beyaz kesme taş kullanılmıştır. Sadece iç tarafta, kubbenin oturmuŐ olduğu duvar payeleri yarı yüksekliğine kadar bazalt taşından yapılmıştır. Caminin doğu tarafındaki bahçe, kırk yıl kadar önce yola terk edilmiŐtır.

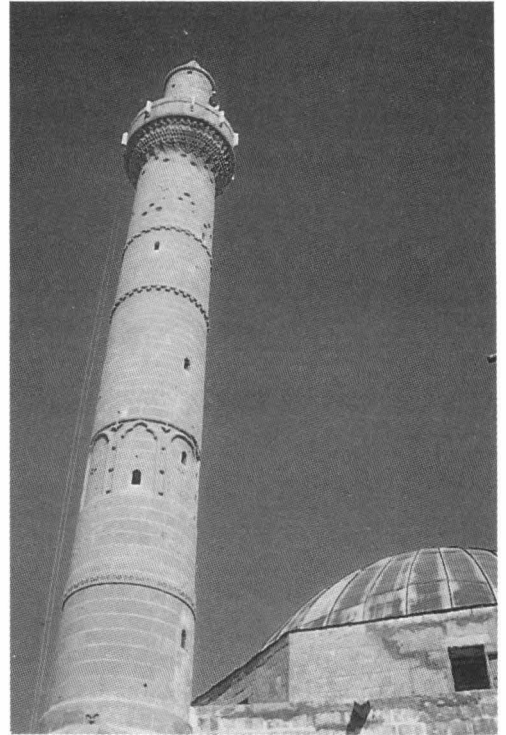
4.3.5.3. HIZANOĞLU CAMİİ

PınarbaŐı Mahallesi, Hızanoğlu sokaktadır. Caminin avlu kapısı ve iç mekanına giriş kapısı üzerindeki manzum kitabelerde, H. 1142 (M. 1729) tarihinde Hacı Halil Ağa tarafından onarıldığı yazılıdır.(61). Minare kaidesinin batı tarafındaki Şair Zahir tarafından yazılmış kitabede (Zahir, Hüseyin Paşa Camii kitabesini de yazmıŐtır) isim olmayıp, ebed hesabı ile H. 1141 (M. 1728) tarihi dıŐürölmüŐtür. (62)

Vakıflar Genel Müdürlüğu'ndeki kayıtlarda Hızanoğlu Camii'nden "Karaburç Mescidi" olarak bahsedilmektedir.

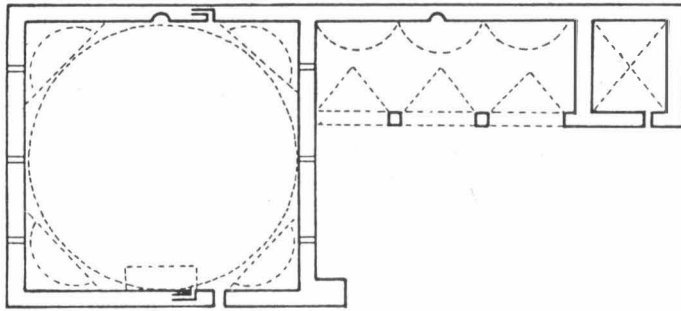
(61) Mahmut Karakaş., a. g. e. s. 25

(62) Bedri Alpay., a. g. e. s. 240

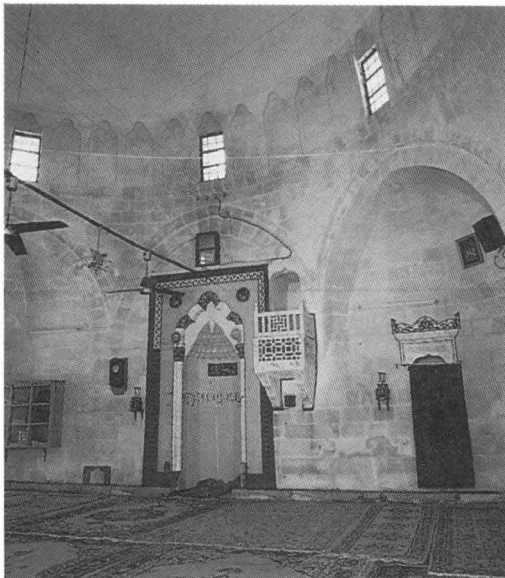

Resim 59 : Hızanoğlu Camii Kubbe ve Minaresi

Planlarının ve mimari özelliklerinin çok benzer olmaları, Hızanoğlu Camii ile Kara Meydan Hüseyin Paşa Camii'nin aynı tarihte yapılmış olabileceği fikrini akla getirmektedir. Kare planlı caminin üzeri tromplu büyük bir kubbe ile örtülüdür. Sekizgen kubbe kasmağının iç tarafında sekiz pencere ve otuziki adet sağır yonca kemer bulunur. Hüseyin Paşa Camii'nden farklı olarak yonca kemerlerin sekiz adedi pencereye dönüştürülmüş ve üç gözlü son cemaat yeri, ön tarafın sokağa rastlaması nedeniyle caminin güney batı köşesine (Mihrap duvarı hizasına) alınmıştır. Bu plan şekli, son cemaat yeri bulunmayan Mevlevihane

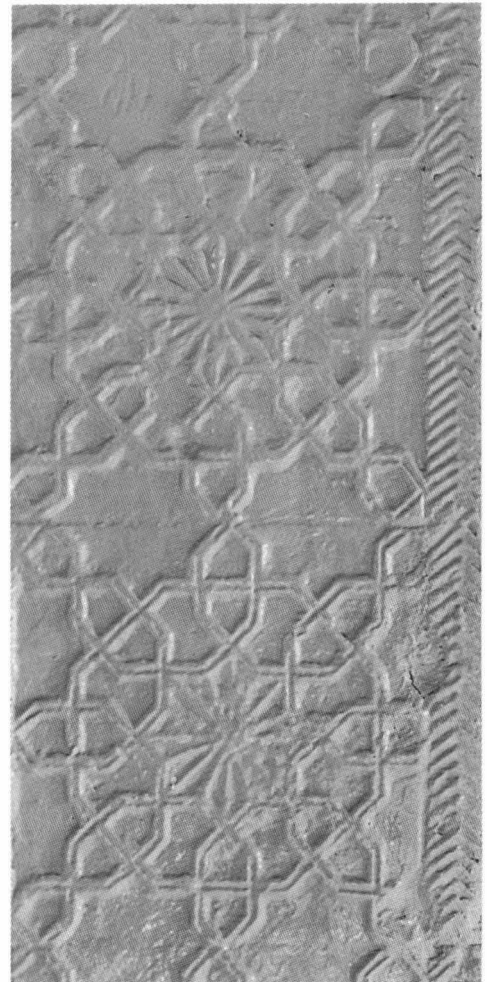
Şekil 22 : Hızanoğlu Camii Planı

Resim 60 : Hızanoğlu Camii Mihrap ve Mihberi

Camii ile de benzerlik göstermektedir. (şekil 22).

Mukarnas kavsaralı mihrabın iki yanı yarı yüksekliğine kadar iç içe geçmiş sekizgenlerden oluşan geometrik süslemelidir. Bu sülemenin aynısı Nimetullah Camii portal ve mihrabında, Ruz Bey'in mezar sandukasında ve az farklılıkla Yusuf Paşa Camii mihrabında uygulanmıştır. Korkuluğu geometrik motifli şebeke oymalı balkon şeklindeki mimbere duvar içersinden çıkılmaktadır. Silindirik gövdeli ve tek şerefeli minare caminin kuzeybatı köşesindedir.

Resim 61 : Hızanoğlu Camii Mihrap Süslemesi

Resim 62 : Hızanoğlu Camii Son Cemaat Yeri

4.3.5.4. MEVLEVİHANE CAMİİ

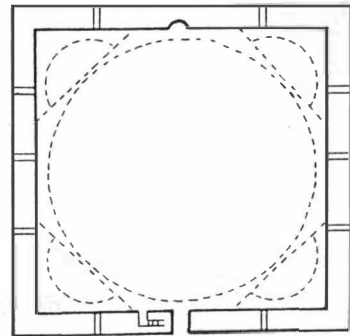
Mevlevihane Çarşısı'ndaki bu caminin kitabesi olmadığından inşa tarihi bilinmemektedir. Rızvaniye Camii'ni yaptıran Rızvan Ahmet Paşa'nın H. 1153 (M. 1740) tarihli vakfiyesinde bu camiden bahsedilmiş olması yapının o tarihlerde mevcut olduğunu göstermektedir.

Bu yapı, Mevlevi Tekkesi olarak inşa edildiğinden minaresi ve son cemaat yeri yoktur. Tekkelerin kapatılmasıyla uzun yıllar depo olarak kullanılmış, yakın zamanda camiye çevrilmiştir. Kare mekanlı yapının üzeri tromplu ve dıştan kasnaklı bir kubbe ile örtülüdür. (Şekil 23). Bu plan bize 1728 tarihli Hüseyin Paşa ve Hızanoğlu Camilerini hatırlatmaktadır. Kible duvarında ve giriş cephesinde ikişer, doğu ve batıda üçer olmak üzere cami içersinde toplam on pencere vardır. Caminin doğu, batı ve güney cephelerine sonradan bitişik olarak

yapılan dükkanlar bu cephelerdeki pencerelerin önlerini kapatmış ve içersinin karanlık olmasına neden olmuştur.

Yuvarlak nişli taş mihrap sade ve süslemesizdir. Mimber balkon şeklindedir. Giriş üzerinde yer alan müezzin mahfili esasında Mevlevi sazandeleri için yapılmıştır. Buraya duvar içersinden merdivenle çıkılmaktadır.

Sade ve süslemesiz olan portalin üzerinde Mevleviliğin sembolü olan taş bir Sikke (Mevlevi külahı) bulunmaktadır.

Şekil 23 : Mevlevihane Camii Planı

Resim 63 : Mevlvihane Camii Genel Görünüm

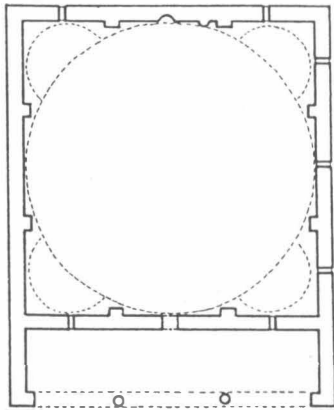

Resim 64 : Mevlvihane Camii Kapısı Üzerindeki Mevlevi Sikkesi

4.3.5.5. KIBRIS MESCİDİ

Yıldız Meydanı ile Ellisekiz Meydanı arasında yer alan bu mescid, halk arasında "Kıbrıs Tekkesi" adıyla anılmaktadır. Kitabesi bulunmadığından inşa tarihi bilinmemektedir. Hacı Mihman Mehmet ve Münevver Hanım vakfına ait H. 1339 (M. 1920) tarihli vakfiyede "Hacı Mihman Mescidi, nam-ı diğer Kıbrıs Mescidi" olarak geçen bu küçük yapının Hacı Mihman tarafından yaptırıldığı tahmin olunmaktadır.

Son yıllarda temelden yıkılarak orijinaline uygun bir biçimde yeniden inşa edilen kare planlı mescidin üzeri tromplu ve kasnaklı bir kubbe ile örtülüdür. Öndeki üç gözlü son cemaat yerinin üzeri, eskiden çapraz tonozlarla örtülü iken, yeniden inşa sırasında betonla örtülmüştür. (Şekil 24).

Şekil 24 : Kıbrıs Mescidi Planı

Kıbrıs Mescidinin tek kubbeli bu planı ; Hüseyin Paşa, Mevlevihane ve Hızanoğlu Camilerinin küçük ölçüde bir tekrarıdır. Mescit avlusunun batısındaki odaların eski-

den tekke olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Avlu kapısı üzerindeki betonarme minare son yıllarda yapılmıştır. Mescidin esas minaresi yoktur.

4.3.6. TONOZLU CAMİLER

Osmanlı cami mimarisinin en basit örneklerini küçük boyutlardaki tonozlu camiler oluşturmaktadır. Bu camiler küçük ve basit bir plana sahip olduklarından Anadolu'nun her yerinde inşa edilmişlerdir.

Tonozlu camiler Urfa'da ; Kare Mekanlı Tonozlu Camiler, Mihraba Paralel Tek Nelli Tonozlu Camiler ve Nefleri Mihraba Dikey Tonozlu Camiler olmak üzere başlıca üç şekilde uygulanmışlardır.

4.3.6.a. KARE MEKANLI TONOZLU CAMİLER

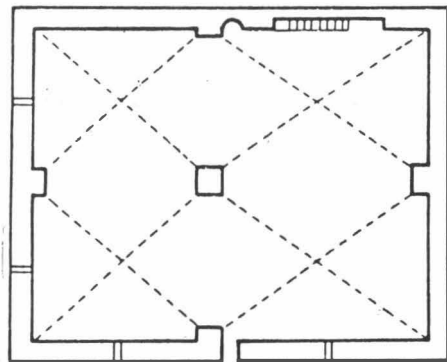
4.3.6.a.1. NUR ALİ MESCİDİ

Bey Kapısı Mahallesi Nur Ali Sokaktadır. Mescidin Kapısı üzerindeki H. 1180 (M. 1766) tarihli kitabe onanın devrine aittir. Yapının esas inşa tarihi ve kim tarafından yaptırıldığı bilinmemektedir.

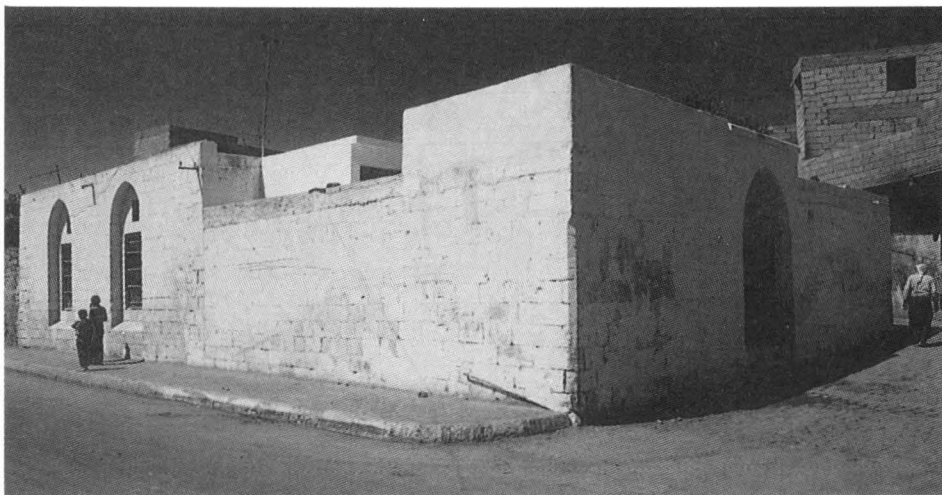
Akkoyunlular Devleti zamanında, Karayülük Osman Bey Urfa'yı ele geçirerek (1404) buraya yeğeni Nur Ali Bey' i vali tayin etti. (63) Bu mescidin 1404 yılı başlarında Nur Ali Bey tarafından yaptırıldığı sanılmaktadır.

(63) Yurt Ansiklopedisi, s. 7375

Kare planlı Nur Ali Mescidi'nde, mihrap ekseninden biraz doğuya kaymış olan ortadaki payeye dört çapraz tonoz oturmaktadır. Mescidin minaresi yoktur. (Şekil 25)

Şekil 25 : Nur Ali Mescidi Planı

Resim 65 : Nur Ali Mescidi Kuzeydoğudan Görünüm

Resim 66 : Nur Ali Mescidi İçten Görünüm

4.3.6.a.2. SİVEREKLİ MESCİDİ

Hekimdede Mahallesi, Akyol Sokaktadır. Halen ev olarak kullanılmaktadır. Avlu kapısı yanındaki H.1300 (M.1883) tarihli çeşme kitabesinde Gömüzkzade Vaiz Muhammed Efendi'nin adı geçmektedir. Mescidin de aynı tarihte yaptırıldığı tahmin edilmektedir.

Kareye yakın dikdörtgen planlı mescidin ortasındaki payeye, Nur Ali Mescidi'nde olduğu gibi dört çapraz tonoz oturmaktadır.

4.3.6.a.3. ASIM PAŞA MESCİDİ

Köprübaşından Kamberkiye Mahallesine inen yol üzerinde, Karakoyun Deresi'nin kuzey kenarında bulunmakta idi. Tek çapraz tonozun örttüğü kare planlı bu mescid, özel şahıs mülkiyetinden olduğundan 1980'li yıllarda yıktırılmıştır. Yıkılmadan önce, araştırmacı öğretmen Mahmut Karakaş tarafından kitabesi okunarak H. 1293 (M. 1876) tarihinde Asım Paşa tarafından onarıldığı tespit edilmiştir.

Mescidin kuzeyinde bulunan geniş bahçesi ve odalarının 1930'lu yıllarda yıktırıldığı halk arasında söylenmektedir.

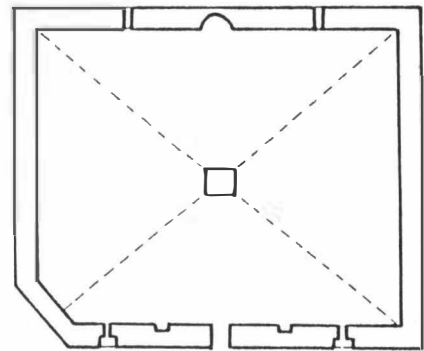
4.3.6.a.4. YENİ ÖMERİYE CAMİİ

Ellisekiz Meydanı, Mısır Sokaktadır. Avlunun güney kapısındaki kitabe silik olduğundan, inşa tarihi hakkında bilgi edilememiştir. Cami avlusunun kuzeydoğu

köşesindeki hücrenin güney cephesinde bulunan kitabede, hücrenin H. 1327 (M. 1909) tarihinde yaptırıldığı yazılıdır. Avlunun güney kapısı üzerindeki silik kitabenin daha eski olduğu dikkate alınacak olursa, caminin 1909 yıllarından çok öncesine ait olabileceği düşünülebilir.

Küçük ölçüdeki kare mekanlı cami ; yanlarda duvara, ortada tek payeye oturan bir çapraz tonozla örtülüdür. Bu plan şeması, Siverekli Mescidi ile tam bir benzerlik gösterir. Yeni Ömeriye Camii'nde ortadaki payeye oturan tek çapraz tonoz yerine, Nur Ali Mescidi'nde orta payeye dört çapraz tonoz oturtularak bu planın değişik bir şekli elde edilmiştir. (Şekil 26).

Beş köşeli ve yuvarlak kemerli taş mihrap sade ve süslemesizdir. Caminin minaresi yoktur.

Şekil 26 : Yeni Ömeriye Camii Planı

4.3.6.b. MİHRABA PARALEL TEK NEFLİ TONOZLU CAMİLER

4.3.6.b.1. HACI YADİGAR CAMİİ (KUTTİK CAMİ)

Hacı Yadigar Mahallesiindeki bu cami, küçük olması nedeniyle halk arasında "Kuttik Cami" adıyla anılmaktadır. Piskopos Hiba tarafından yaptırılan Bizans devrine ait (V.y.y.) Oniki Havari Kilisesi üzerine inşa edilmiştir. (64)

Cami mekanına giriş kapısı üzerindeki kitabede, caminin Hacı Yadigar tarafından H. 920 (M. 1514) yılında yaptırılarak Urfa'ya yadigar bırakıldığı, H. 1288 (M. 1871) tarihinde de onarıldığı yazılıdır.

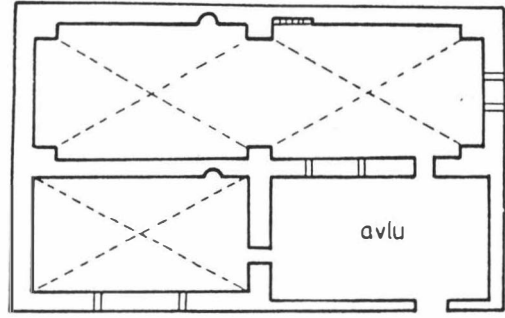
Dikdörtgen planlı cami, mihrap duvan boyunca iki çapraz tonozla örtülmüştür. To-

(64) J. B. Segal., a. g. e. s. 183, 263.

nozlar duvar payelerine oturmuştur. Mihrap, orta eksenenden biraz doğuya kaymış durumdadır. (Şekil 27). Mimber mihrap duvarı önünde merdiven şeklindedir.

Küçük ölçüdeki cami avlusunun doğusunda yer alan çapraz tonozlu odada bulunan mihraptan, burasının son cemaat yeri olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır.

İnce sütunlar üzerine oturan, piramit örtülü küçük ölçüdeki taş minare cami avlusunun kuzeybatı köşesindedir.

Şekil 27 : Hacı Yadigar Camii Planı

Resim 67 : Hacı Yadigar Camii Avlu Portali ve Üzerindeki Minare

4.3.6.b.2. İMAM SEKKAKİ CAMİİ

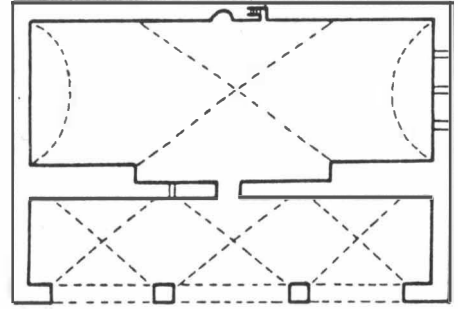
Bıçakçı Mahallesi, Bıçakçı Meydanındadır. Bizans devrine ait Melkitlerin Meryem Ana Kilisesi üzerine yapılmıştır. (65)

Mihrap üzerindeki H.1318 (M.1958) tarihli kitabe, onanım kitabesi olduğundan caminin esas inşa tarihi bilinmemektedir. Bu camiye, H. 973 (M. 1565) tarihinde Sekkaki-zade Hoca Şakir İbni Hoca Halil Efendi tarafından vakfiyede bulunulmuş olması, caminin bu şahıs tarafından aynı yıllarda inşa edilmiş olabileceğini akla getirmektedir.

Mihrap boyunca uzanan tek nefli dikdörtgen planlı cami, ortadaki çapraz to-

nozun yanlara doğru beşik tonozlarla genişlediği bir şemaya sahiptir. Ön tarafta yer alan üç gözlü son cemaat yerinin üzeri ; yanlarda duvarlara, ön tarafta iki payeye oturan tonozlarla örtülüdür. (Şekil 28)

Mihrap sade ve süslemesizdir. Balkon şeklindeki mimbere duvar içersinden çıkılmaktadır. Ahşap müezzin mahfili giriş kısmının üzerindedir. Avlu kapısı üzerindeki betonarme minare sonradan yapılmıştır.

Şekil 28 : İmam Sekkaki Camii Planı

(65) J. B. Segal., a. g. e. s. 190, 263

Resim 68 : İmam Sekkaki Son Cemaat Yeri

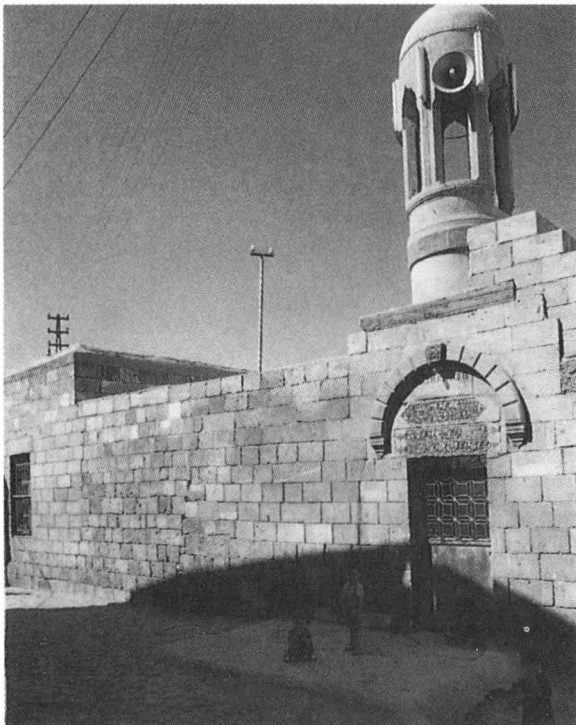
4.3.6.b.3. BEHRAMLAR CAMİİ

Gümüškuşak Mahallesi Bayram Sokak-tadır. Avlunun batı kapısı üzerindeki kita-be, H. 993 (M. 1585) tarihinde Abdullah oğlu Hacı Muhammed tarafından yaptırıldığı yazılıdır. (66)

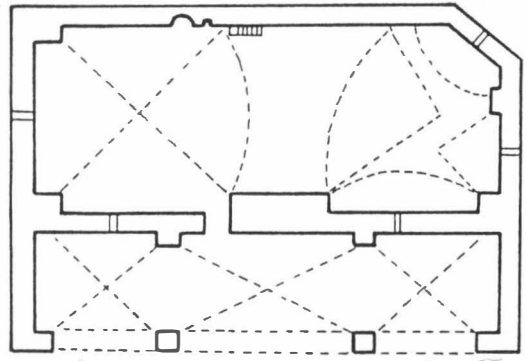
Mihrap duvarı boyunca tek nefli, dikdörtgen planlı caminin üzeri, doğu taraf-ta çapraz, batı tarafta karışık bir tonoz sis-temi ile örtülüdür. Üç gözlü son cemaat ye-rinin üzeri üç çapraz tonozla kapatılmıştır. Örtü sistemleri arasındaki bazı farklılıklarla bu plan, Müderris Mescidi ile benzerlik göstermektedir. (Şekil 29)

Yonca kemerli mihrap, mukarnas kavsaralı ve köşe sütunçelidir. Mimler balkon şeklindedir. Cami, son yıllarda esaslı bir onarım geçirmiştir.

(66) Mahmut Karakaş., a. g. e. s. 70

Resim 69 : Behramlar Camii Avlu Portalı

Şekil 29 : Behramlar Camii Planı

Resim 70 : Behramlar Camii Son Cemaat Yeri

4.3.6.b.4. HAYRULLAH CAMİİ

Harran Kapı Mahallesi, Hamam Sokak-tadır. Bizans devrine ait St. Barlağa Kilise-si'nin üzerine inşa edildiği tahmin edilmek-tedir. (67). Caminin inşa kitabesi bulunmadığından ne zaman ve kim tarafından yaptırıldığı bilinmemektedir. Mimler üzerindeki iki satırlık kitabede, H. 1212 (M. 1797) tarihinde onarım gördüğü yazılıdır.

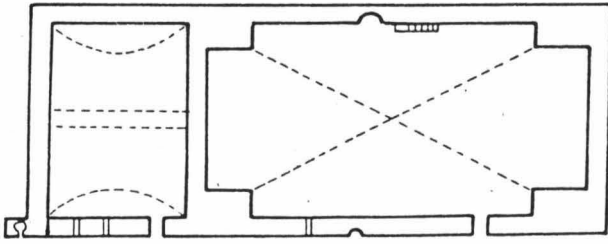
Cami, mihrap duvarı boyunca çapraz tonoz-la örtülü dikdörtgen planlıdır. Çapraz to-

(67) J. B. Segal a. g. e. s. 182, 263.

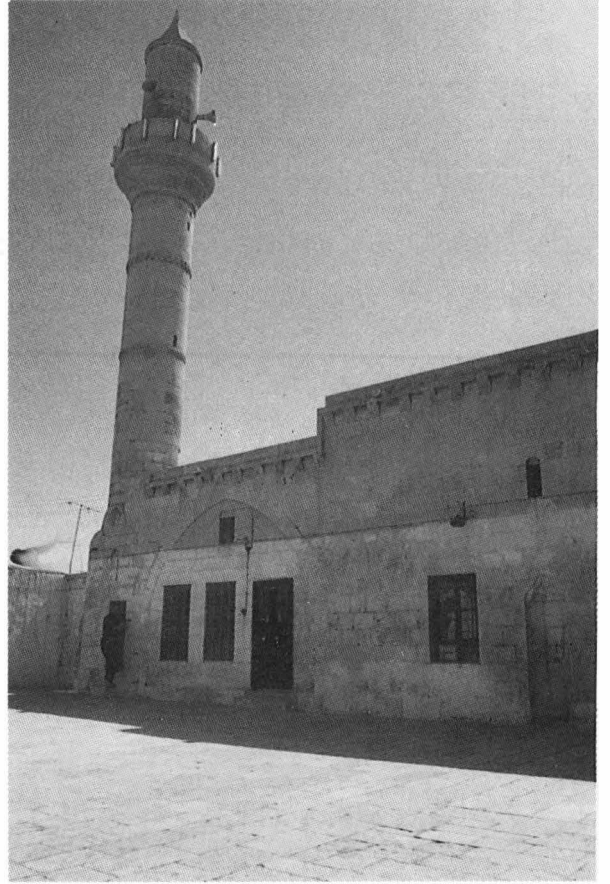
nozun kolları köşelerde duvar payelerine oturur. (Şekil 30). Mihrap nişi beş köşelidir. Balkon şeklindeki mimber ve merdiveni betonarme olarak sonradan yapılmıştır. Son cemaat yeri yoktur.

Caminin doğusuna bitişik olarak, ortasından destekleme kemeri ile iki bölüme ayrılmış beşik tonozlu bir eyvan bulunur. Eyvanın öntü sonradan örülerek oda haline getirilmiştir.

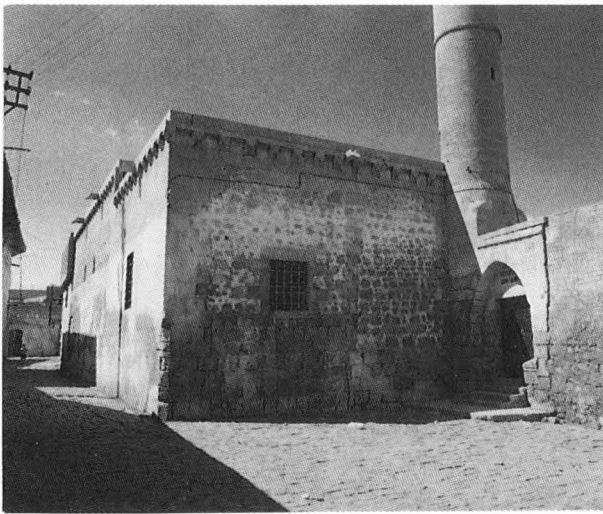
Caminin kuzeydoğu köşesindeki silindirik gövdeli ve tek şerefeli minare kesme taştan yapılmıştır.

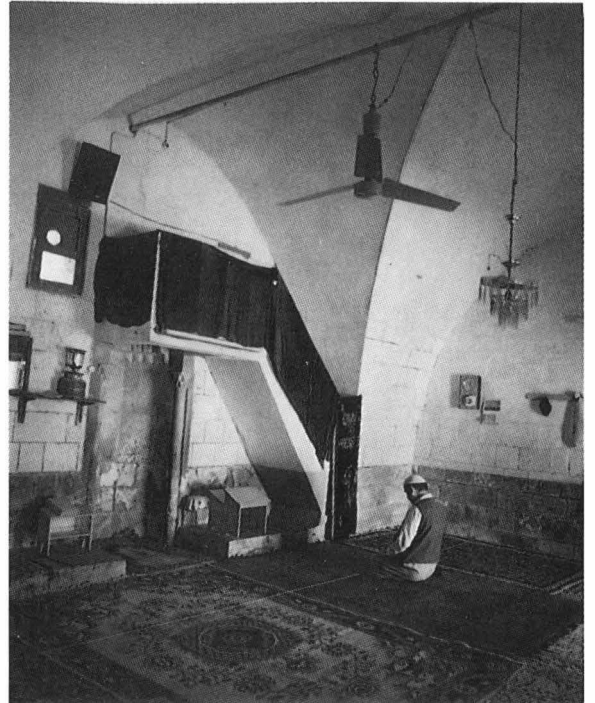
Şekil 30 : Hayrullah Camii Planı

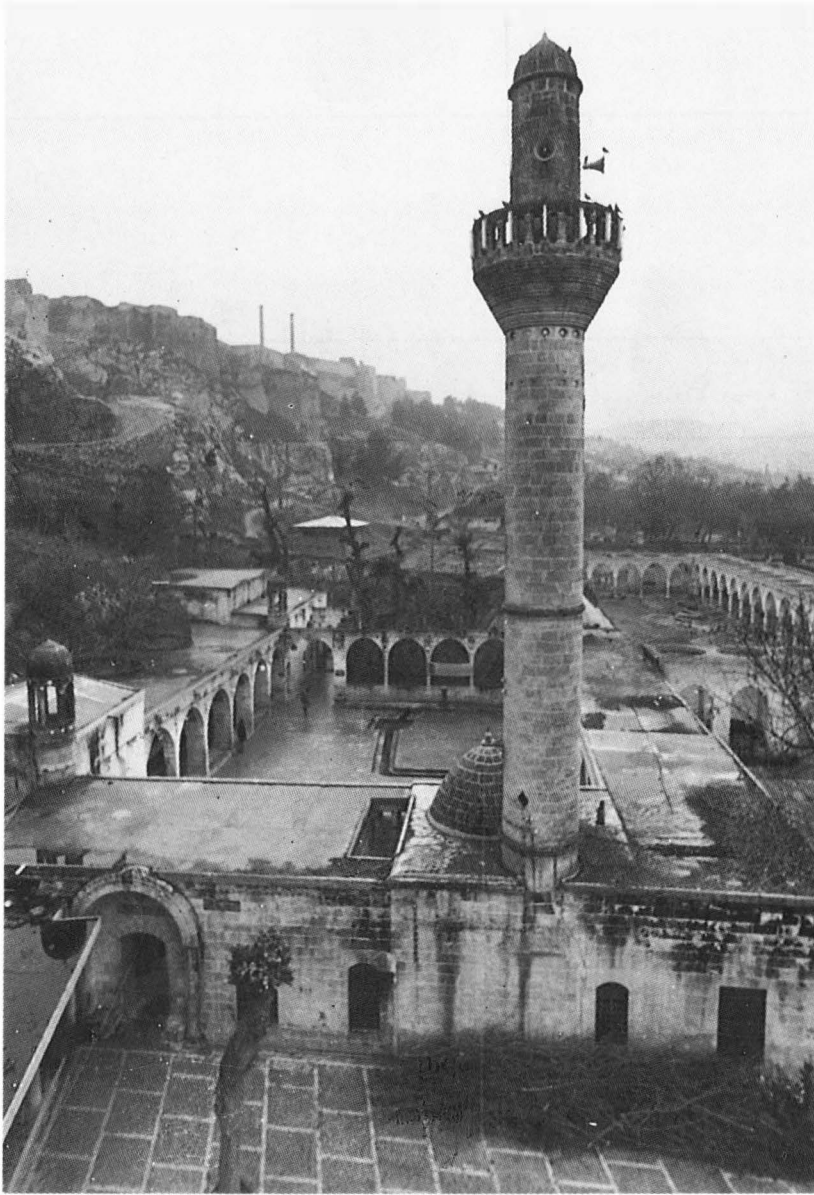
Resim 72 : Hayrullah Camii Kuzey Cephesi ve Minare

Resim 71 : Hayrullah Camii Güneydoğu Köşeden Görüntü

Resim 73 : Hayrullah Camii Mihrap ve Mimberi

Resim 74 : 1978 Yılında Mevlid-i Halil Külliyesi (Fot. : Zeynel Yeşilay)

4.3.6.b.5. MEVLİD-İ HALİL CAMİİ

Balıkli Göl yakınında, İbrahim Peygamberin doğduğu mağaranın yanındadır. Selevkoslar döneminde burada bir putperest tapınağı bulunmaktaydı. M.S. 150 senelerinde bu tapınağın üzerine ilk Hristiyan kiliselerinden olan "Hristiyanlar Kilisesi" inşa edilmiştir. 201 ve 203 yıllarındaki sel-

lerle harap olan bu kilisenin yerine, 313 yılında Piskopos Qora tarafından yeni bir katedral yapılmaya başlandı. Binayı, halefi Sa'ad tamamladı. Piskopos Aitallaha tarafından 327 - 328 yıllarında doğu tarafına yapılan eklemelerle genişletildi. Katedralin girişi Edessa'daki kiliselerin çoğunda olduğu gibi kuzeydendi. (68)

(68) J. B. Segal., a. g. e. s. 182, 263

448'de Piskopos Hiba'nın yerine geçişi olarak gelen Piskopos Nona, Qora katedralinin şapelini yaptırdı. Bizans döneminde, Melkit Piskoposu Amazonius, İmparator'un emri ile Qora Katedrali üzerine Ayasofya Kilisesini inşa ettirdi.

Urfa'nın İslam hakimiyetine girmesiyle, bu yapılar zamanla harap olarak ortadan kalkmışlardır. Bu alana, geç Osmanlı döneminde Cami, Türbe, Hazire (Mezarlık), Minare ve revaklardan oluşan bir külliye yapılmıştır. (Şekil 31). Külliye'deki kitabelerin en eskisi, İbrahim Peygamber'in doğduğu mağaranın giriş kapısı üzerindeki H. 1223 (M. 1808) tarihli kitabedir. Bu kitabede yapının Seyyid Muhmmmed El Mes'ut tarafından onarıldığı yazılıdır. (69)

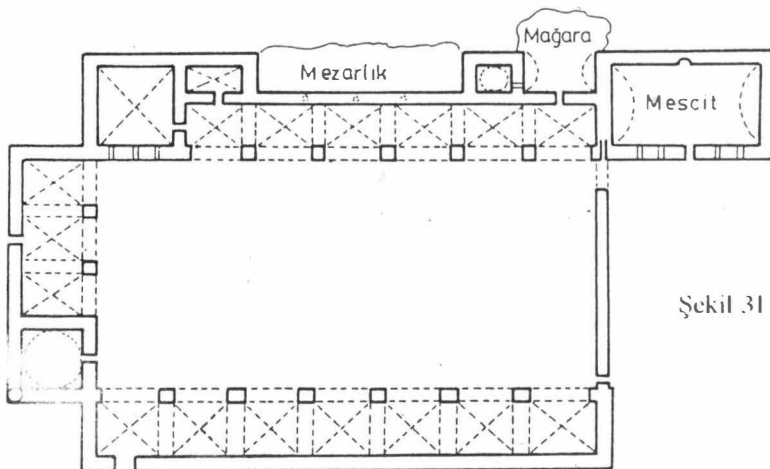
Mevlid-i Halil Camii Hz. İbrahim'in doğduğu mağaranın batısına bitişik olarak inşa edilmiştir. Mescid kapısı üzerindeki Şair Natık tarafından yazılmış kitabede,

mescidin H. 1269 (M. 1852) tarihinde Mahmut oğlu Mahmut Ağa tarafından onarıldığı yazılıdır. Avlunun güneydoğusundaki iki odadan biri H. 1272 (M. 1855) tarihinde Ahmet Bican Paşa tarafından, diğeri H. 1305 (M. 1885) tarihinde Derviş Musa tarafından yaptırılmıştır. (70)

Dikdörtgen planlı Mevlid-i Halil Camii mihrap duvan boyunca uzanan tek çapraz tonozla örtülüdür. Mağara ile mescid arasındaki duvar üzerinde çevresi sütunlu minyatür minare bulunur. Külliye'de bu şekilde biri güneydoğu, diğeri kuzeybatı köşede olmak üzere iki minare daha mevcuttur. Bu minareler süs amacıyla yapılmıştır. Kesme taştan silindirik gövdeli tek şerefeli esas minare avlunun doğu tarafında yer almakta olup 1930'lu yıllarda Manceler'den Hacı Ayşe Hanım tarafından yapıcı ustası Abdurrezzak Efendiye yaptırılmıştır.

(69) Mahmut Karakaş., a. g. e. s. 66, 67.

(70) Mahmut Karakaş., a. g. e. s. 66, 67

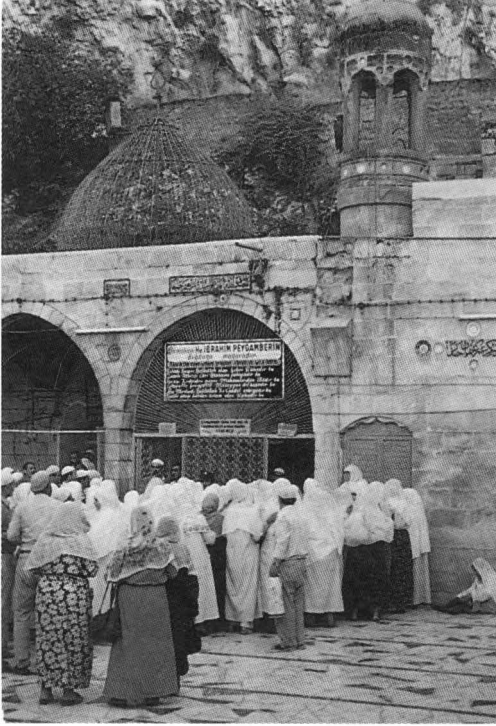
Şekil 31 : Mevlid-i Halil Külliyesi Planı

Halk arasında anlatıldığına göre, bu minarenin doğu cephesindeki eski Türkçe kitabe, mahalli bir gazetenin "Arapça harflerle yazılmıştır, harf inkilabına aykırıdır" şeklindeki yayını üzerine zamanın Emniyet

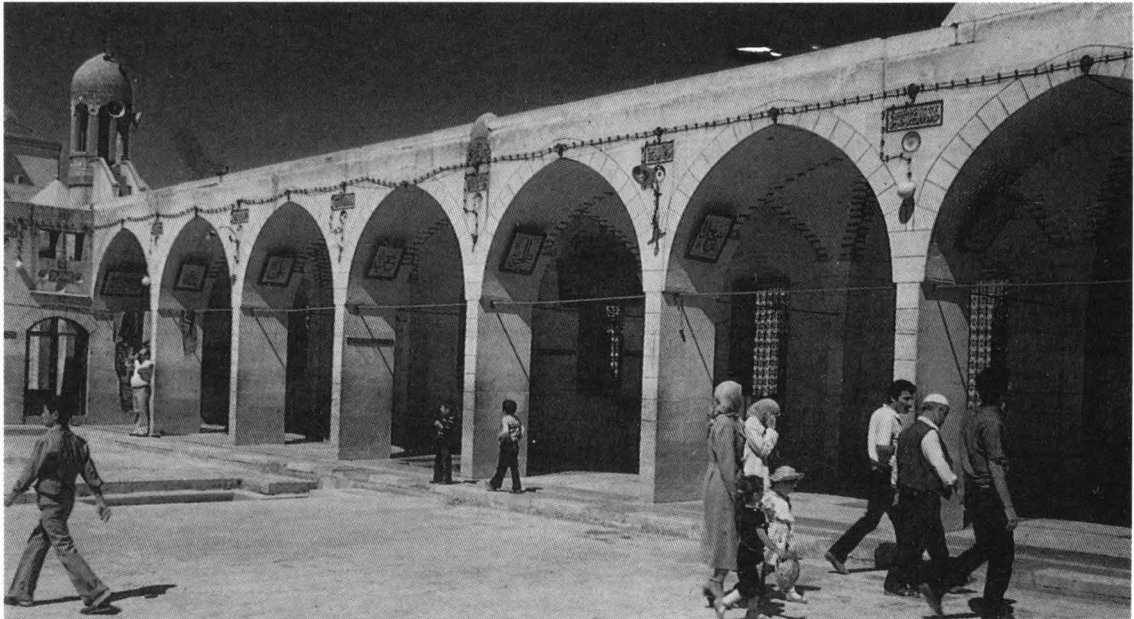
Müdürlüğü'nce keser ile sildirilmiştir. (71)

Cami avlusunu çevreleyen revaklar ve avlu kapıları H. 1366 (M. 1947) yılında halkın da yardımlarıyla Hacı Müslüm Hafız tarafından yaptırılmıştır.

(71) Bu bilgiler, Urfa eşrafından Mahmut Güzelgöz ve M. Hulûsi Kılıçaslan'dan alınmıştır.

Resim 75 : Mevlid-i Halil Camii'nde İbrahim Peygamber'in Doğduğu Mağaranın Girişi.

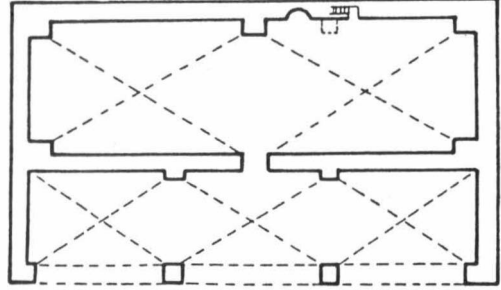
Resim 76 : Mevlid-i Halil Camii Revakları

4.3.6.b.6. TUZEKEN CAMİİ

Tuzeken Mahallesiindedir. İnşa kitabesi bulunmadığından ne zaman ve kim tarafından yaptırıldığı bilinmemektedir. Avlunun batısındaki oda üzerinde yer alan kitabe H. 1275 (M. 1858) tarihinde onarıldığı ve bu odanın hafız yetiştirmek amacı ile yaptırıldığı yazılıdır.

Dikdörtgen planlı cami, mihrap duvarı boyunca iki çapraz tonozla örtülüdür. Bu plan,

Müderris Mescidi ve Behramlar Camii ile benzerlik göstermektedir. Üç gözlü son ce-maat yeri iki payeye oturan üç çapraz tonozla örtülüdür. (Şekil 32)

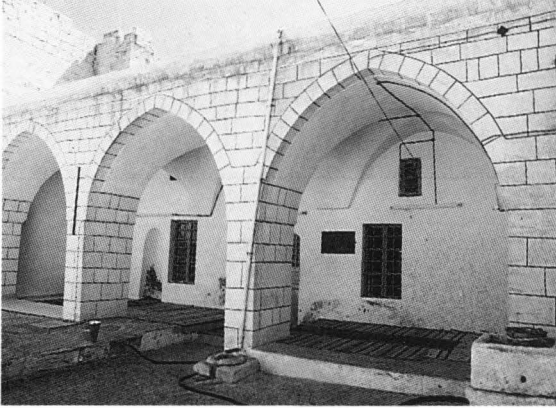

Şekil 32 : Tuzeken Camii Planı

Resim 77 : Tuzeken Camii Minaresi

Mihrap sade ve süslemesizdir. Balkon şeklindeki mimbere duvar içersinden merdivenle çıkılmaktadır. Silindirik gövdeli tek şerefeli minare, avlunun kuzeybatı köşesindedir.

Resim 78: Tuzeken Camii Son Cemaat Yeri

4.3.6.b.7. HÜSEYİNİYE MESCİDİ

Çadırcı Pazarı mevkiindeki Hüseyiniye Çarşılarının doğusuna bitişiktir. Hartaviza-

de Hafız Muhammed Selim Efendinin oğlu Hüseyin Paşa tarafından H. 1305 (M. 1887) tarihinde çarşılarla birlikte yaptırılmıştır. Hüseyin Paşa ayrıca Bozova ilçesine bağlı Ağviran Köyü'ne bir de cami yaptırmıştır. (72)

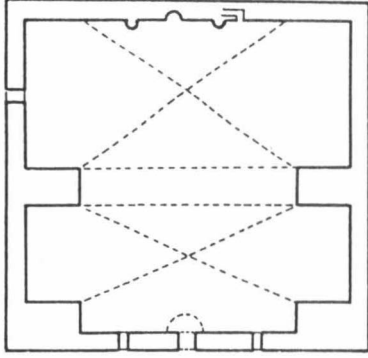
Mihraba dikey iki çapraz tonozla örtülü Hüseyiniye Mescidi, bu şeklini 1630 tarihli Hekim Dede Camii'nden almış olmalıdır. Hekim Dede Camii'nden farklı olarak, buradaki tonozların oturduğu duvar payeleri daha büyükçe, girişteki tonoz mihrap önündeki tonozdan daha yüksektir. Bu durum giriş tonozuna son cemaat yeri görünümünü kazandırdığından Hüseyiniye

(72) Bu bilgi Urfa eşrafından Hartavizade Dr. Burhan Vural'dan alınmıştır.

Resim 79: Hüseyiniye Mescidi Mihrap Öntü Bölümü

Mescidi mihraba paralel tek nefli tonozlu camiler grubunda incelenmiştir. (Şekil 33)

Şekil 33 : Hüseyiniye Mescidi Planı

Yonca kemerli ve mukarnas kavsaralı mihrabın iki yanı mukarnas başlıklı köşe sütunçelidir. Yerden 75 cm. yükseklikteki taş mimber duvar içersinden merdivenle çıkılan küçük bir balkon şeklindedir. Aynı şekil, mihrabın sol tarafında tekrarlanarak simetri sağlanmıştır.

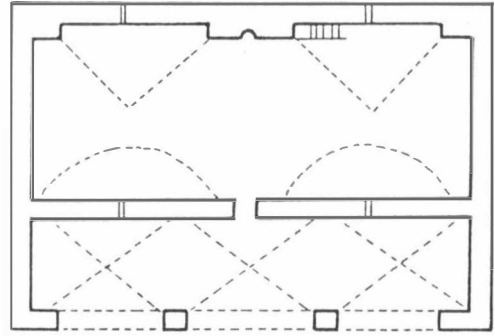
4.3.6.b.8. MÜDERRİS MESCİDİ

Harran Kapı Mahallesi , Hokka Meydanı mevkiinde bulunan bu mescidin inşa tarihi bilinmemektedir. H. 1137 (M.1724) tarihli Mevlana El Hac Abdurrahman Efendi bin Mustafa Valiyesinde bu mescitten, "Bab-el Harran kurbinde Müderris Mescidi" olarak sözedilmektedir.

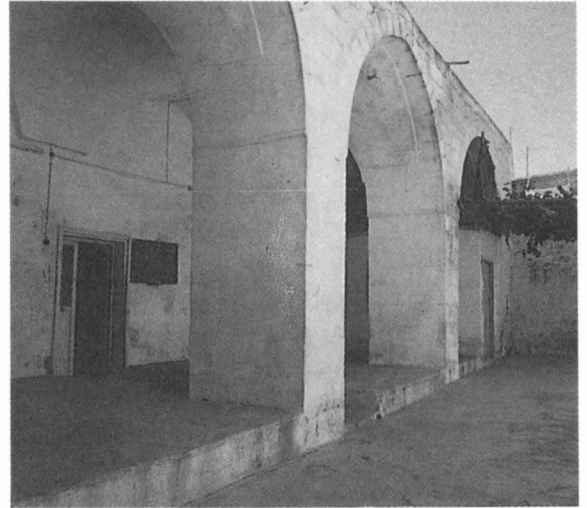
Mescidin, yarım beşik ve yarım çapraz tonozlarla örtülü yatık dikdörtgen planı, Behramlar Camisi ile büyük benzerlik göstermektedir. Üç gözlü son cemaat yeri-

nin üzeri çapraz tonozlarla örtülüdür. (Şekil 34)

Taş mihrap sade ve süslemesizdir. Ahşap mimber çok basit bir tarzda yapılmış olup bir özellik arzetmez. Mescidin çok küçük bir de avlusu vardır. Avlu kapısı üzerindeki betonarme minare sonradan yapılmıştır.

Şekil 34 : Müderris Mescidi Planı

Resim 80 : Müderris Mescidi Son Cemaat Yeri

4.3.6.b.9. MİSKİNLER CAMİİ

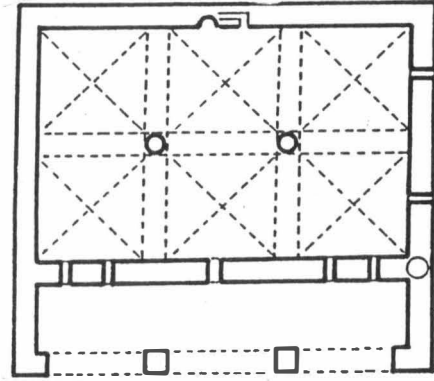
Eyyübiye Mahallesi'ndedir. Kitabesi bulunmayan bu caminin 1865 yılında Haldan Aşireti'nden Muhammed Nabi tarafından yaptırıldığı halk arasında söylenilmektedir.

Cami adını, bir zamanlar çevresindeki mağaralarda (Kaya Mezarları) yaşayan yoksul ve kimsesizlerden almıştır.

Miskinler Camii, mihraba paralel iki nefli bir plana sahip olup her nef üçer çapraz tonozla örtülüdür. Tonozlar ortada iki zarif sütuna, yanlarda duvarlara otururlar. Caminin bu planı, örtü sistemlerindeki farklılıklar dikkate alınmayacak olursa Pazar Camii ve Yusuf Paşa Camii ile benzerlik gösterir. Büyük ölçüdeki bu her iki camide kullanılan orta payeler yerine, daha küçük ölçüdeki Miskinler Camiinde sütunlar kullanılmıştır. (Şekil 35)

Düz beton damla örtülü üç gözlü son cemaat yeri, son yıllardaki onarımlar sırasında camiye eklenmiştir. Yuvarlak kemerli taş mihrap sade ve süslemesizdir. İki taş kon-

sol üzerine oturan ve duvar içerisinden merdivenle çıkılan balkon şeklindeki mimber mihrap üzerindedir.

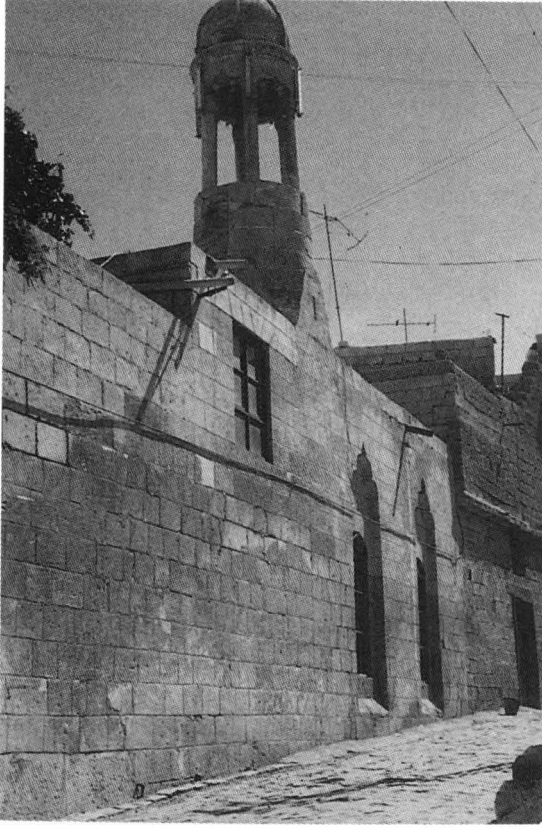
Şekil 35 : Miskinler Camii Planı

Caminin kuzey batı köşesinde yer alan minare; Eski Ömeriye, Şehbenderiye ve bugün yıkılmış olan Kutbeddin Camii minareleri örnek alınarak yapılmıştır. (73)

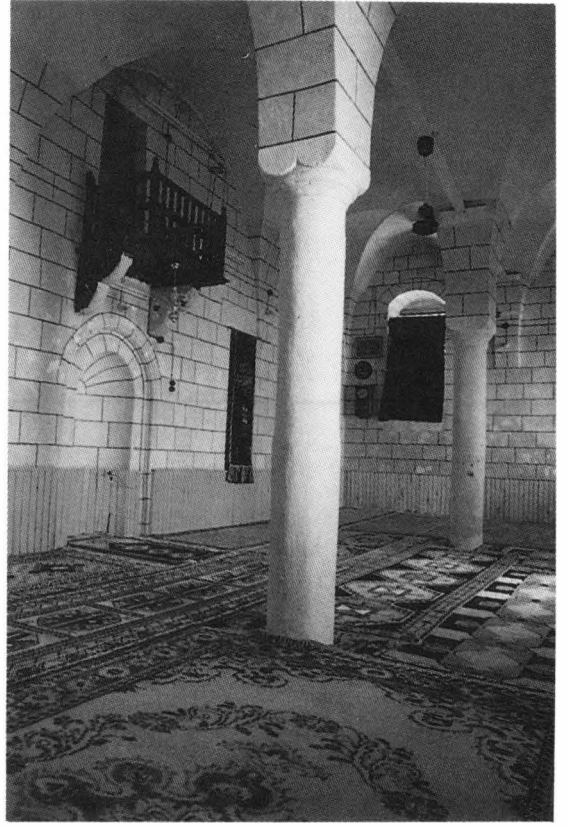
(73) Cihat Kürkeçioğlu., "Şanlıurfa'daki Tonoz Örtülü Camiler", **Şanlıurfa'nın Kurtuluşu 70. Yıl** (Şanlıurfa : Şanlıurfa Belediyesi Yay. 1990) s. 30

Resim 81 : Miskinler Camii Son Cemaat Yeri Cephesi

Resim 82 : Miskinler Camii Batı Cephesi

Resim 83 : Miskinler Camii İçten Görünüm

4.3.6.c. NEFLERİ MİHRABA DİKEY TONOZLU CAMİLER

4.3.6.c.1. KARA MUSA CAMİİ

Vakıflardaki kayıtlarda, Bey Kapısı mevkiindeki bu caminin H.959 (M.1552) yılı Cemaziyelevvel ayında Hacı Ali Yusuf oğlu Kara Musa tarafından yaptırıldığı yazılıdır.

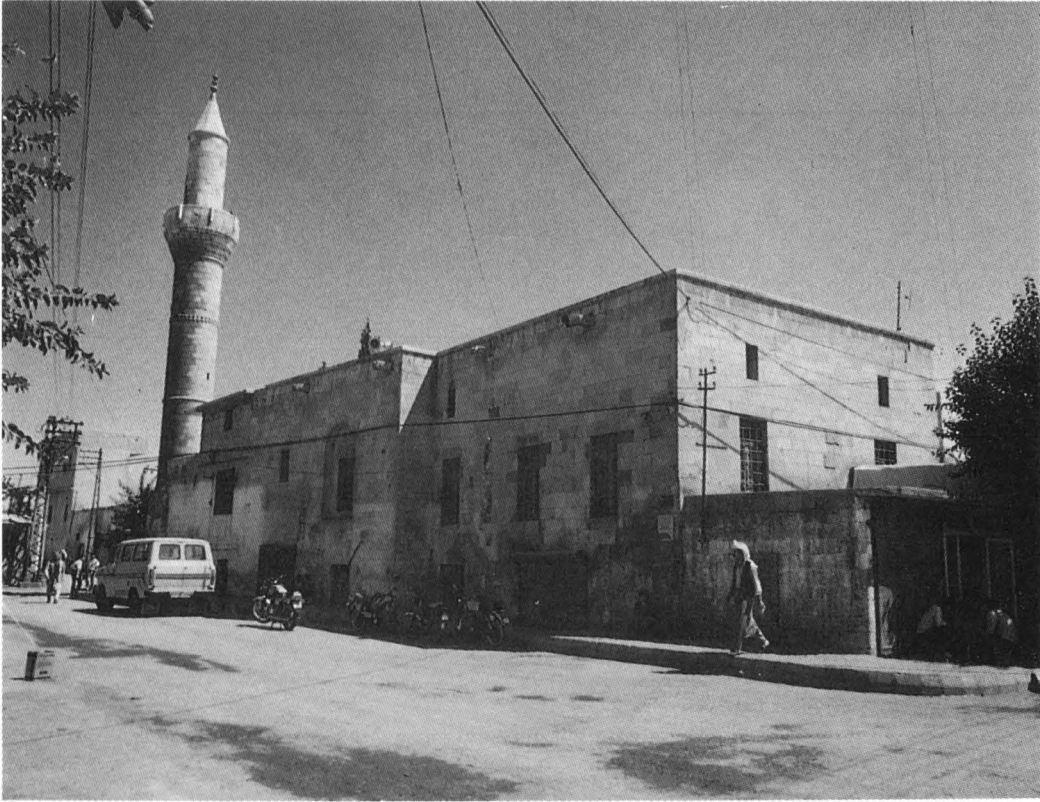
Camideki mevcut kitabeler onarım devirlerine aittir. Bunlardan cami iç mekanına giriş kapısı üzerindeki kitabede, caminin H. 1082 (M.1671) yılında Muhammed oğlu Abdurrahman Çelebi tarafından tamir ettirildiği belirtilmektedir. Caminin batı tarafındaki diğer bir kitabede ise H.1160 (M.1747) tarihinde onarım gördüğü

yazılıdır. Bunlardan başka, avlunun batı kapısı ve minare kaidesi üzerindeki kitabelerde caminin H.1195 (M.1780) tarihinde Firuz Bey tarafından tamir ettirildiği, güney kapısı üzerindeki diğer bir kitabede aynı şahıs tarafından buraya su getirildiği yazılıdır. (74)

Trablusşam şehrindeki Dergah-ı Ali'nin Başkapıcısı Darendeli Mehmet Ağa'nın H.1164 (M.1751) tarihli vakfiyesinde, Kara Musa Camii'nden "Müşerref Mescidi" olarak bahsedilmektedir.

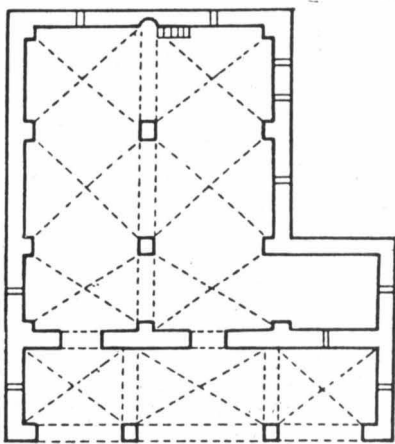
Alt kısmındaki dükkanlar nedeniyle fevkanı camiler grubuna giren Kara Musa

(74) Mahmut Karakaş., a. g. e. s. 48 - 50.

Resim 84 : Kara Musa Camii Güneybatıdan Görüntüm

Camiî'nde mihraba dikey iki nef'in her biri üçer çapraz tonozla örtülüdür. Tonozlar ortada iki bağımsız payeye, yanlarda duvar payelerine otururlar. Bu plan, Yusuf Paşa Camii, Pazar Camii ve Miskinler Camii

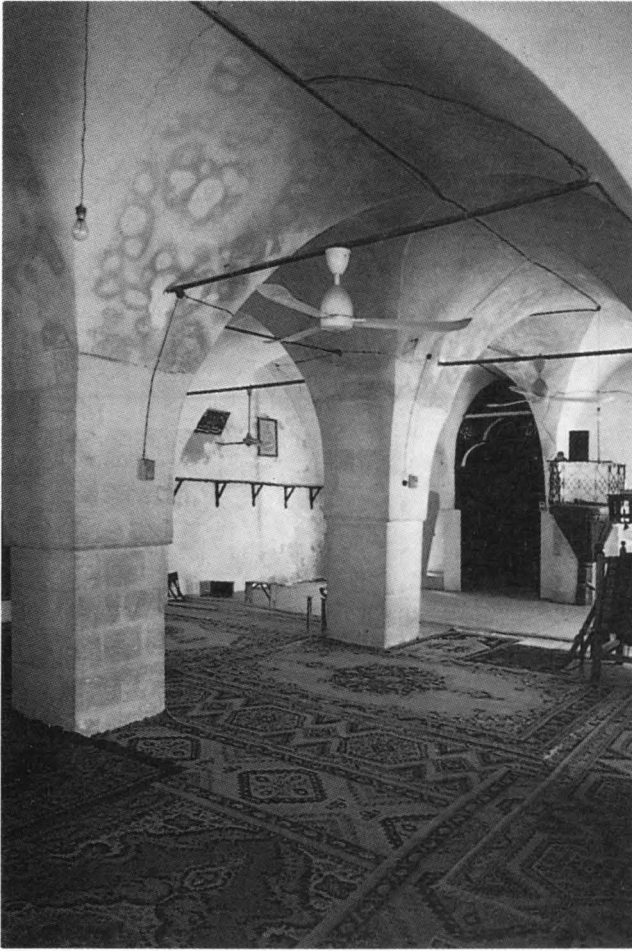

Şekil 36 : Kara Musa Camii Planı

planlarının dikine uygulanmış şeklidir. (Şekil 36)

Caminin çapraz tonozlarla örtülü olan üç gözlü son cemaat yeri, ön tarafına sonradan ilave edilen betonarme ikinci bir son cemaat yeri ile birlikte iç mekana dahil edilmiştir.

Yuvarlak nişli ve yoneca kemerli taş mihrap sade ve süslemesizdir. Mimber kible duvarı önünden, duvara paralel bir merdivenle çıkılan balkon şeklindedir. Caminin kuzey-batı köşesinde yer alan, kesme taştan yapılmış silindirik gövdeli, tek şerefeli minarenin çevresinde ters olarak sıralanmış palmetlerden oluşan taş süsleme dolaşmaktadır.

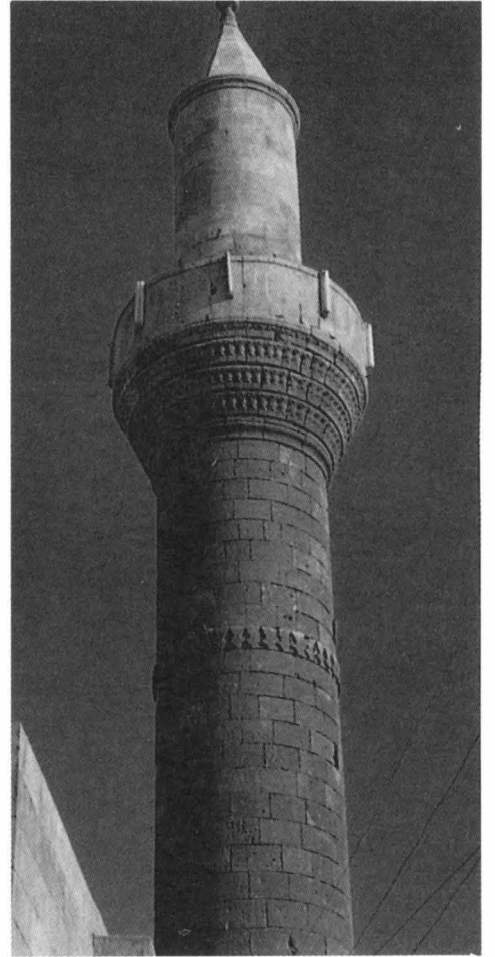

Resim 85 : Kara Musa Camii İçten Görünüm

4.3.6.c.2. HEKİM DEDE CAMİİ

Hekim Dede Mahallesi'ndedir. Son cemaat yerinin doğusundaki kitabede, caminin H.1043 (M.1633) tarihinde Bayram Beg adında bir zat tarafından Hekim Dede'nin makamı için yaptırıldığı yazılıdır. Bu kitabenin batısında ve camii iç mekânına giriş kapısı üzerindeki H.1190 (M.1776) tarihli diğer bir kitabede caminin Mustafa Paşa tarafından baştan başa onarıldığı yazılıdır. (75)

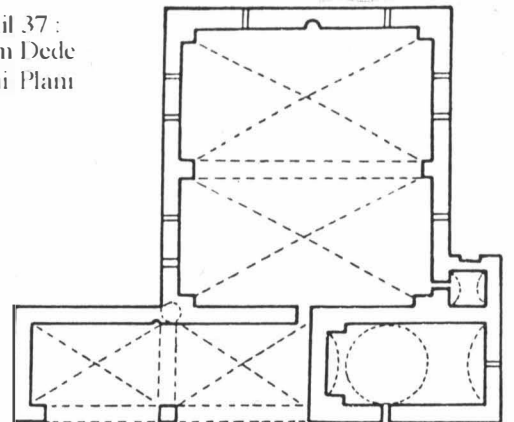
(75) Mahmut Karakaş., a. g. e. s. 47

Resim 86 : Kara Musa Camii Minaresi

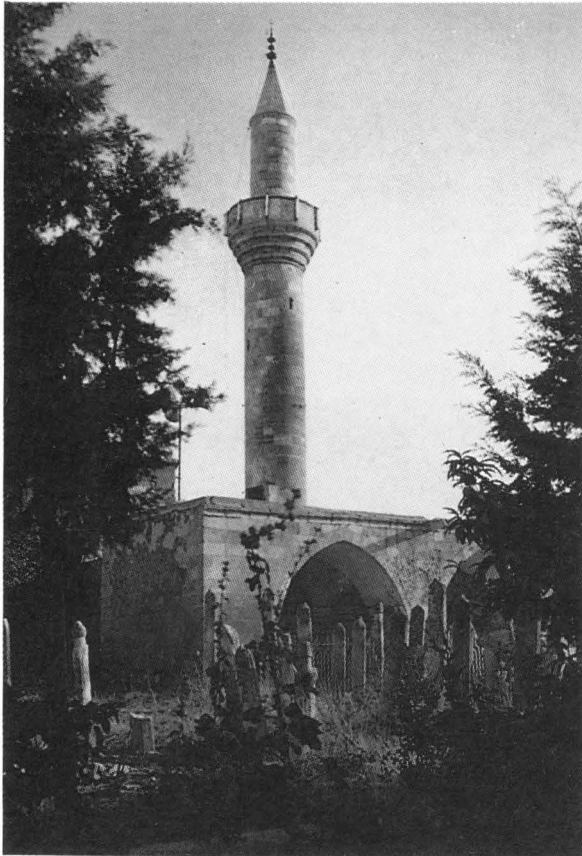
Hekim Dede Camii, mihraba dikey tek nef'in iki çapraz tonozla örtülü olduğu bir plana sahiptir. Bu plan şeması, 1887 tarihinde inşa edilmiş olan Hüseyiniye Mescidi'ne örnek olmuştur. (Şekil 37)

Şekil 37 :
Hekim Dede
Camii Planı

Mukarnas kavsaralı taş mihrap, mukarnas başlıklı köşe sütunçelidir. Taş mimbere kible duvanna paralel merdivenle çıkarılır. Giriş kapısı üzerindeki ahşap müezzin mahfili basit ve süslemesizdir.

Çapraz tonozla örtülü iki gözlü son cemaat yerinin bir gözü, Hekim Dede Türbesi nedeniyle doğuya kaymış durumdadır. Tek şerefeli ve silindirik gövdeli kesme taş minare, caminin kuzeydoğu köşesinde yer almaktadır.

Resim 87 : Hekim Dede Camii Kuzey Cepheden Görünüm

4.3.7. BAZİLİKADAN ÇEVİRİLEN CAMİLER

Uzunlamasına bir eksen boyunca sütun dizileri ile üç, dört ya da beş nefle ayrılmış

plana sahip kiliselere Bazilika denilmektedir. Orta nefleri yan neflerden daha geniş ve yüksek olan bazilikalar, genellikle dıştan çatı ile örtülmüştür.

Erken Hristiyan mimarisinde ortaya çıkan bu kilise planı, daha sonra bütün dönemlerde hakim olmuştur.

Şanlıurfa'da mevcut dört bazilikadan Fırfırlı Kilise; Fırfırlı Camii'ne, St. George Kilisesi; Circis Peygamber Camii'ne, Büyük Yol Kilisesi de; Selahaddin Eyyubi Camii'ne dönüştürülmüşlerdir.

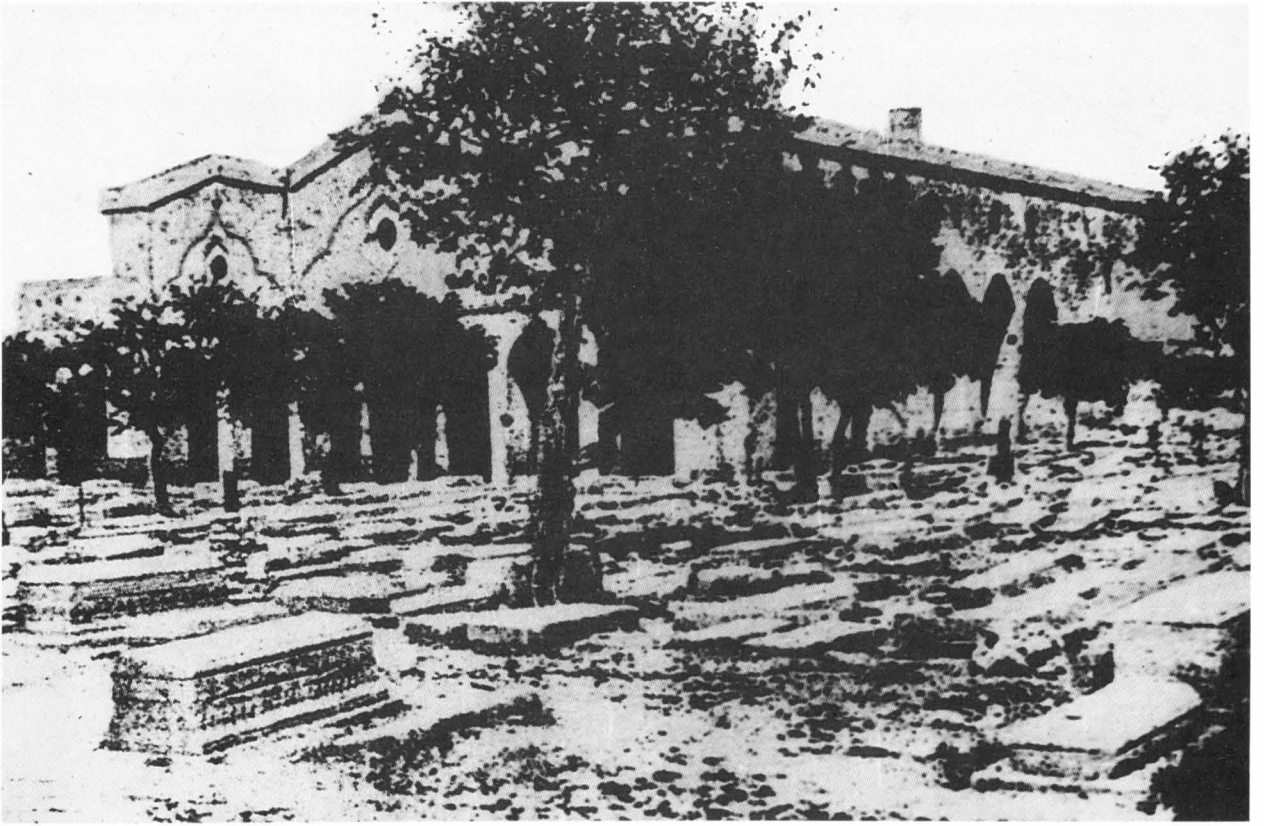
4.3.7.1 SELAHADDİN EYYUBİ CAMİİ

Vali Fuat Caddesi üzerindeki bu yapının yerinde, 457 yıllarında Piskopos Nona tarafından yaptırılan ve aynı zamanda Adalet Sarayı olarak kullanılan, kırmızı renkteki 32 adet mermer sütunuyla ünlü, Baplist St. John Kilisesi bulunmaktaydı. (76). Restore edilerek Selahaddin Eyyubi Camii'ne dönüştürme çalışmaları devam eden bugünkü yapının, St. John Kilisesi üzerine 18. yüzyıl başlarında Roman Mimarisi tarzında inşa edildiği sanılmaktadır.

Kuzey cephesindeki balkon üzerinde yer alan Osmanlıca kitabeden, bu tarihi yapının "Sanatlar Ocağı" olarak da kullanıldığı anlaşılmaktadır. (77) Camiye çevrilme sırasında bu kitabe kazınarak silinmiştir.

(76) J. B. Segal., a. g. e. s. 122, 183, 184, 263

(77) Cihat Kürkçüoğlu., **Ruha'dan Urfa'ya**, (Ankara : Şanlıurfa Belediyesi Yay. 1990), s. 31.

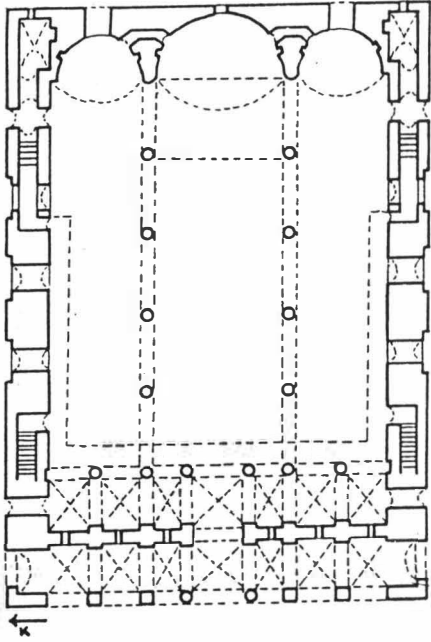

Resim 88 : Selahaddin Eyyubi Camii'nin 1910'lardaki durumu (Kilise iken)

Resim 89 : Selahaddin Eyyubi Camii'nin Bugünkü Durumu (Güneybatıdan Görünüş)

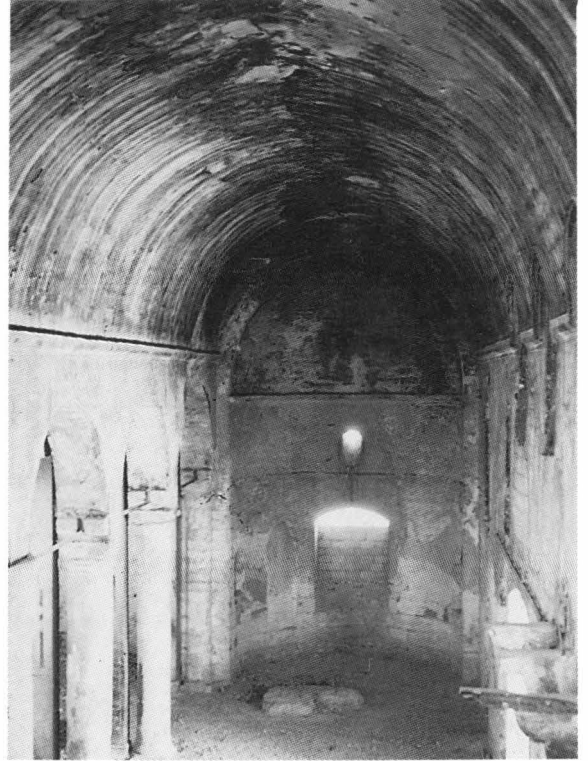
Doğu-batı yönünde apsise dikey üç nefli bazilikal plana sahip yapıdaki nefler, normal Helenistik bazilikalarda olduğu gibi sütunlar ile birbirlerinden ayrılırlar. Boydan boya beşik tonozlarla örtülü nefler düz damlıdır. Orta nef, yan neflerden daha geniş ve yüksekçedir. (Şekil 38)

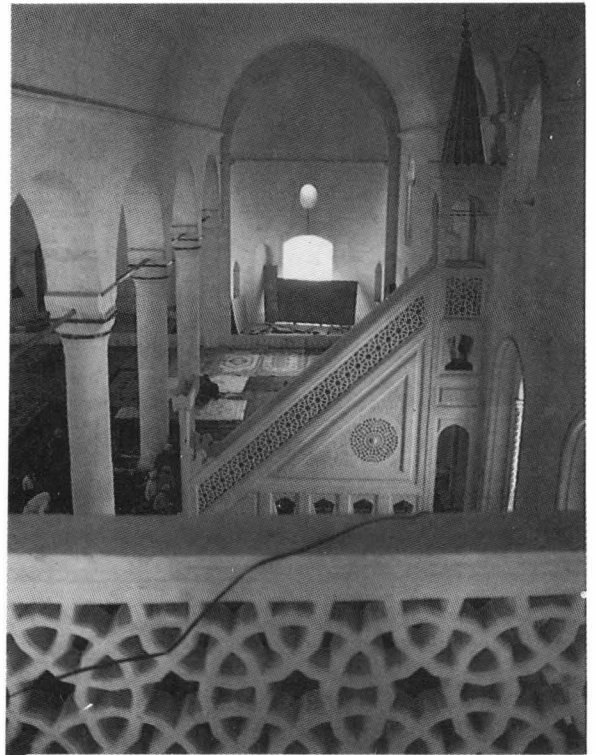
Şekil 38 : Selahaddin Eyyubi Camii Planı

İstiridyce şeklindeki dilimli yarım kubbeli orta apsise, yan apsislere beşik tonozlu koridorlarla bağlanmıştır. Apsisler dışardan çıkıntı şeklinde olmayıp Suriye bazilikalarında olduğu gibi düz duvar halindedir. Her iki yan apsise bitişik olarak beşik tonozlu pastoforion hücreleri yer alır. Yapının doğu ve batı kesimindeki bahçe kapılarının yanında yer alan bu hücrelerin karşısından çıkan merdivenli dehliz, pencerelerin üzerindeki taş konsollara oturan ve binanın iki yan duvarı ile iç narthex'in

önünü dolayan ahşap galeriye çıkar. Galerinin ahşap kısımları yıkılmış olup bugün sadece konsolları yerinde durmaktadır.

Resim 90 : Mihrap Öntü Nefi (Restorasyondan Önce)

Resim 91 : Mihrap Öntü Nefi (Restorasyondan Sonra)

Binanın batı cephesi girişindeki yedi gözlü dış narthex kısmının tonozları, yanlarda payelere, ortada iki sütuna oturur. Dıştakinin tekrarı durumunda olan iç narthex'in tonozları altı sütuna oturmaktadır. İç narthex'in sağında ve solunda yer alan kapılar yan bahçelere açılmaktadır. Her iki narthex'in üzerini örten Gynakion (kadınlar mahfili) kısmından binanın batı cephesine bir balkon taşmaktadır.

Yan neflerdeki büyük pencerelerin kenarlarında bulunan birbirine dolanmış yılan kabartmaları, orta apsisin yanlarında yer alan yan sütunların başlıklarındaki haç taşıyan melek figürleri, kuş figürleri ve geniş cephesi orta kemerindeki taş süslemeler dışında yapıda süsleme yoktur. Pencere kenarlarındaki yılan kabartmalarının aynısı 1716 tarihli Rızvaniye Camii'nin iç kapısı yanlarında da tekrarlanmıştır. Böyle abidevi bir yapıda taş süslemenin çok az, fresk ve mozaik gibi süsleme unsurlarının hiç kullanılmamış olması ilgi çekicidir.

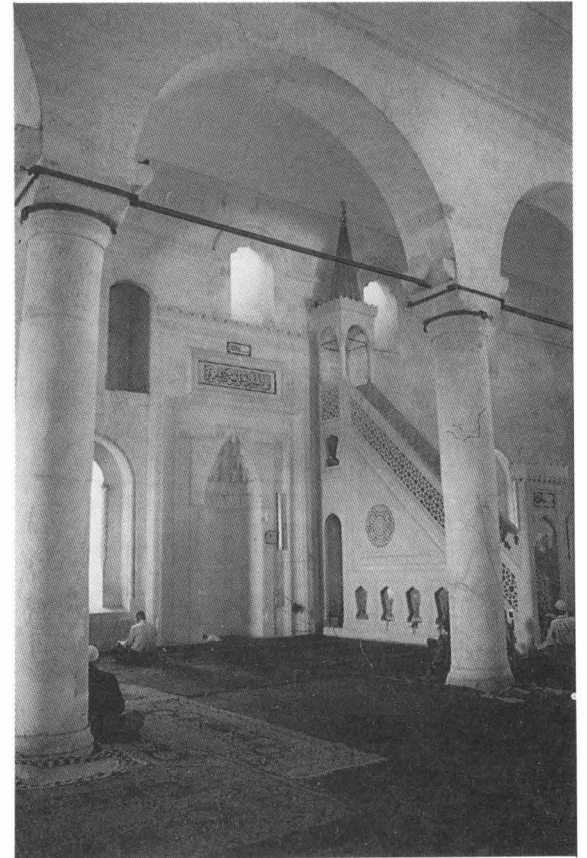
Binanın batı cephesinin değişiklik geçirdiği, bu cephenin önünden geçen ve 1926 yılında Vali Fuat Bey tarafından açılan yolun yerinde kilisenin mezarlığının bulunduğu, yapının üzerinin çatı ile örtülü olduğu elimizde mevcut eski fotoğraflardan anlaşılmaktadır. Bina uzun yıllar elektrik santrali olarak kullanıldığından harap duruma gelmiş, camiye çevrilme esnasında güzel bir restorasyondan geçirilerek kurtarılmıştır.

Resim 92 : Kadınlar Mahfili (Restorasyondan Önce)

Resim 93 : Kadınlar Mahfili (Restorasyondan Sonra)

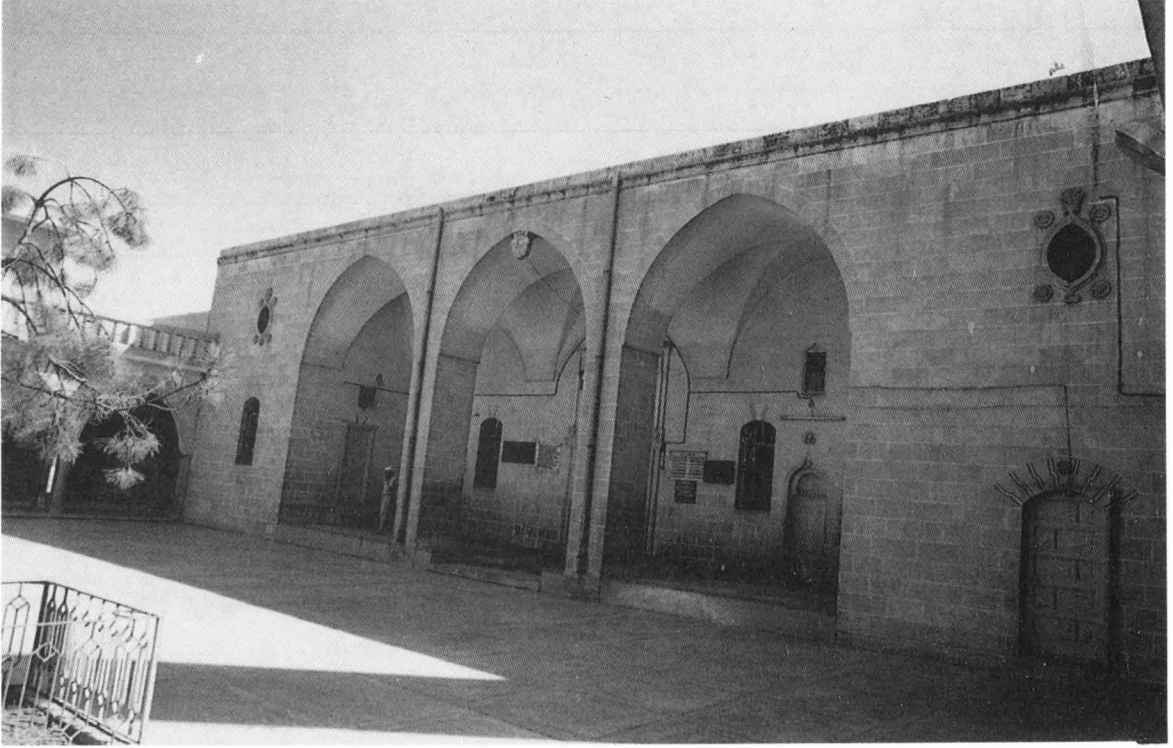
Resim 94 : Selahaddin Eyyubi Camii Mihrap ve Mimleri

4.3.7.2. CİRCİS PEYGAMBER CAMİİ

Yeni Hal civarındaki bu caminin yerinde, V.yy.'da Piskopos Hiba tarafından yaptırılan "Şehit Sergius Kilisesi" bulunmaktaydı. Daha sonraları bu kilise, St. Ser-

si, Rızvaniye Camii yerindeki St. Thomas Kilisesi örneğine göre daha önce inşaa edilmiştir. (78)

St. Sergius (St. Simeon) kilisesi yıkılınca, yerine bugün cami olarak kullanılan Mar

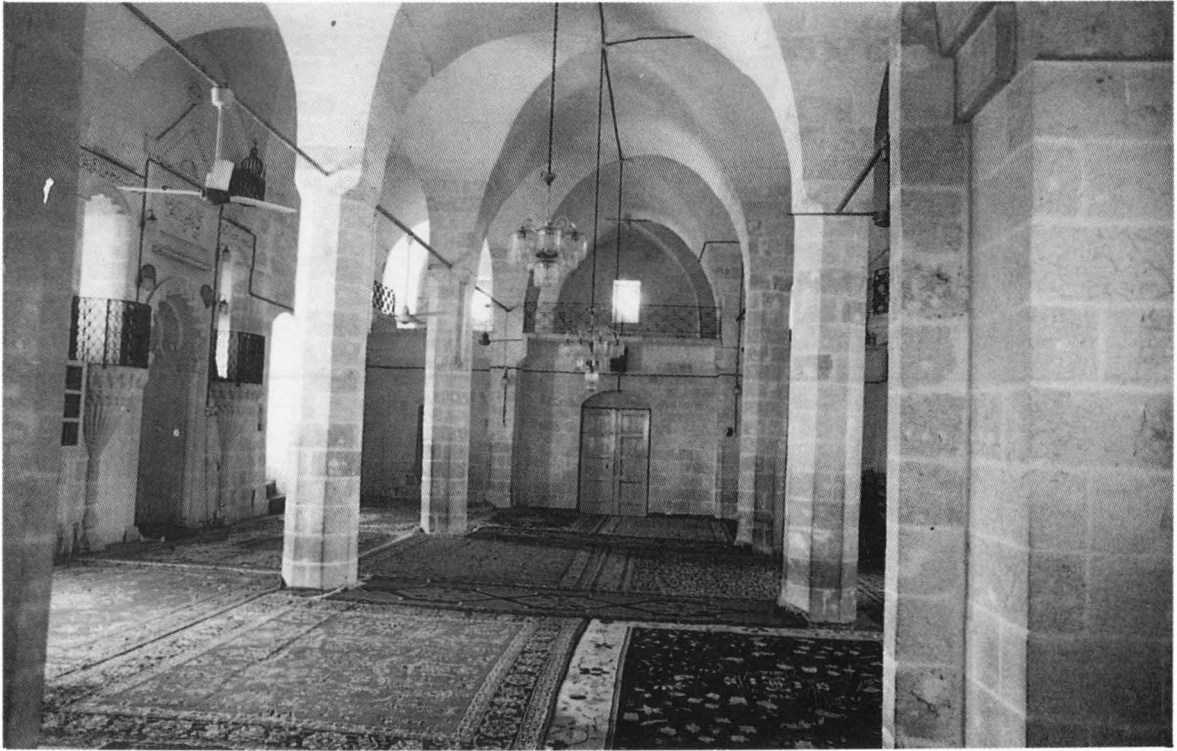
Resim 95 : Circis Peygamber Camii Son Cemaat Yeri Cephesi

gius ve St. Simeon adını aldı. Surların dışında bulunması nedeniyle şehri fethedemeyenlerin saldırılarına hedef olan bu kilise, 503 ve 580' de iki defa Persler tarafından yıkıldı. VIII. y.y.'da, Abbasi Halifesi el-Mansur'un ve XI. y.y.'da Selçukluların şehri kuşatmaları sırasında zarar gördü. Bu kilise, aynı adı taşıyan ve Nimetullah Camii'nin yerinde bulunan St. Sergius Kilisesi ile karıştırılmamalıdır. Nimetullah Camii yerindeki St. Sergius Kilise-

George adında bir kilise inşaa edildi. Prof. J.B.Segal tarafından 1971 yılında Circis Peygamber Camii'nde bulunarak Urfa Müzesi'ne getirilen Süryanice kitabe; Jakobin patriği Mar Ignatius'un 1557 yılında Urfa'ya gelerek Mar George Kilisesi'nde Baptizmi yeniden canlandırdığı yazılıdır. (79)

(78) J. B. Segal., a. g. e. s.183, 184, 263

(79) J. B. Segal., **The Church of Saint George at Urfa (Edessa)**, (London : 1972) s. 607.

Resim 96 : Çircis Peygamber Camii İçten Görünüm

Cami mekanının doğu kesiminde yer alan payelerin güneyde olanında Süryanice, kuzeyde olanında da Arapça birer kitabe bulunur. İkisi de aynı tarihte yazılmış olan ve hemen hemen aynı anlamlı bu kitabelerden Süryanice olanında, "Antakya'ya bağlı Patrik Mar Ignatius dönemine ait şehit Mar George'nin bu kilisesi 1844 senesinde inşa edildi" denilmektedir. (80). Buradaki inşa sözcüğünden onarım kastedilmiş olmalıdır. Kuzeydeki payede yer alan Arapça-Osmanlıca kitabede burasının Sultan Abdülmecit zamanında H.1260 (M.1840) yılında yaptırıldığı yazılıdır. (81)

Cami mekanına giriş kapısı yanındaki mermer kitabede, bu kilisenin Çarhoğlu Muhammed tarafından H. 1385 (M.1965) yılında camiye dönüştürüldüğü yazılıdır. Camiye dönüştürme esnasında kilisenin planı aynen korunmuş, kuzey cepheye fazladan olarak üç gözlü son cemaat yeri ve minare eklenmiştir.

Yapı; apsise dikey üç nefli bazilikal bir plan gösterir. Nefler sekizgen üçer paye ile birbirinden ayrılmıştır. Doğudaki kitabeli iki payenin alt kısmı dikdörtgen şeklindedir. Her nef doğu-batı istikametinde dörder çapraz tonozla örtülüdür.

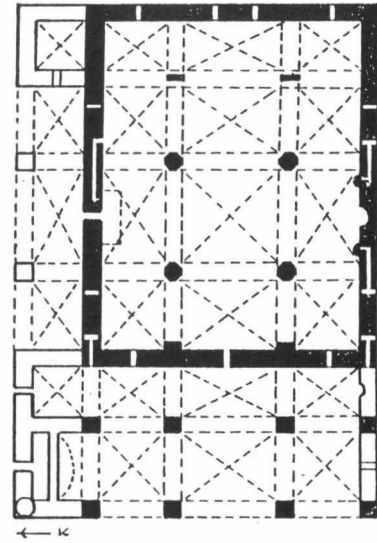
Yapının batısında, her biri üçer çapraz tonozla örtülü iki narthex bulunur. Tonozlar

(80) J. B. Segal., a. g. e. s. 608.

(81) Mahmut Karakaş., a. g. e. s. 83.

altı adet payeye oturmaktadır. Cami mekanına bitişik olan narthex'in üzerinde gynakion kısmı yer alır. Buraya çıkış cami içerisinde, güneybatı ve kuzeybatı köşelerdeki duvarda yer alan merdivenlerdir. (Şekil 39)

Mihrap ve duvar içerisinden merdivenle çıkılan balkon şeklindeki mimber 1965 yılında camiye dönüştürme sırasında yapılmıştır.

Şekil 39 : Cireis Peygamber Camii Planı

Resim 97 : Cireis Peygamber Camii İçten Görünüm (Kilisenin Narthex Kısmı)

4.3.7.3. FIRFIRLI CAMİ

Vali Fuat Caddesi (Yeni Yol) üzerinde yer alan ve halk arasında Fırfırlı Kilise olarak anılan bu yapının esas adı 12 Havari Kilisesidir. Kitabesi bulunmadığından inşa tarihi bilinmemektedir. (82)

(82) J. B. Segal., *Edessa The Blessed City* (Oxford University Press. 1970) s. 239, 263.

Yapı apsise dikey üç nefli bazilikal planlıdır. Orta nef dört tromplu kubbe, yan nefler dörder çapraz tonozla örtülüdür. (Şekil 40). Yan neflere nazaran daha geniş tutulan orta nefin girişten itibaren üçüncü kubbesinin kasnağı 24 adet pencerelidir. Yapıdaki kubbe ve tonozlar ortada bazalt taşından yapılmış mukarnas başlıklı yuvarlak sütunlara, yanlarda duvara bitişik

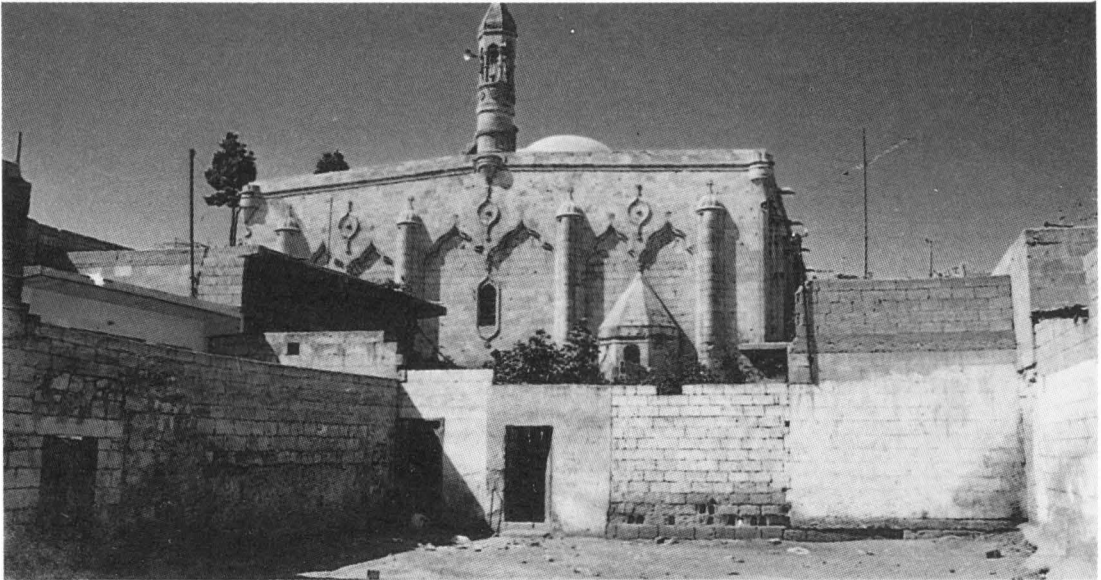

Resim 98 : 1940'lı yıllarda Firfirli Kilise (Camiye Dönüştürülmeden Önce Harap Bir Durumda İken)

olarak kesme taştan yapılmış yarım sütunlara otururlar. Yarım sütunlar dış cephelerde de birer dekorasyon unsuru olarak görülürler.

Apsis, camiye dönüştürülme esnasında duvarla örülerek pencereye dönüştürülmüştür. Apsis ve iki yanında yer alan pastoforion hücreleri dışarıdan çıkıntı halindedir. Batı cephedeki giriş kapısı, içeriden

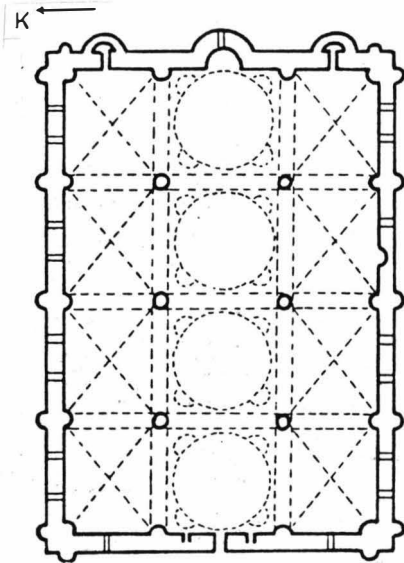
yarım kubbeli, dış cepheden sivri kemerli olup pembe mermer taşından yapılmıştır. Kapının üzerinde Dabbakhane Camii'ndeki mükebbire'yi andırır biçimde üç cepheli ve üç pencereci bir balkon bulunur. Urfa'daki diğer kiliselerde rastladığımız narthex ve gynakaion bölümleri bu yapıda yoktur. Taş süsleme bakımından zengin olan yapının bilhassa batı cephesindeki ve köşe kulele-

Resim 99 : Firfirli Camii Doğu Cephesi

rindeki güzel taş işçiliği dikkat çekicidir.

Kilise camiye çevrilirken güneydeki pencere-
rlerinden biri mihrap haline getirilmiş ve
güney duvarın ortasında bulunan yarım
sütunun önüne taş mimber yapılmıştır.
Mihrap üzerinde yer alan kitabedeki tarihten,
kilisenin 1376 (1956) tarihinde camiye
çevrildiği anlaşılmaktadır. Camiye çevril-
meden önce bir müddet ceza evi olarak kul-
lanılmıştır.

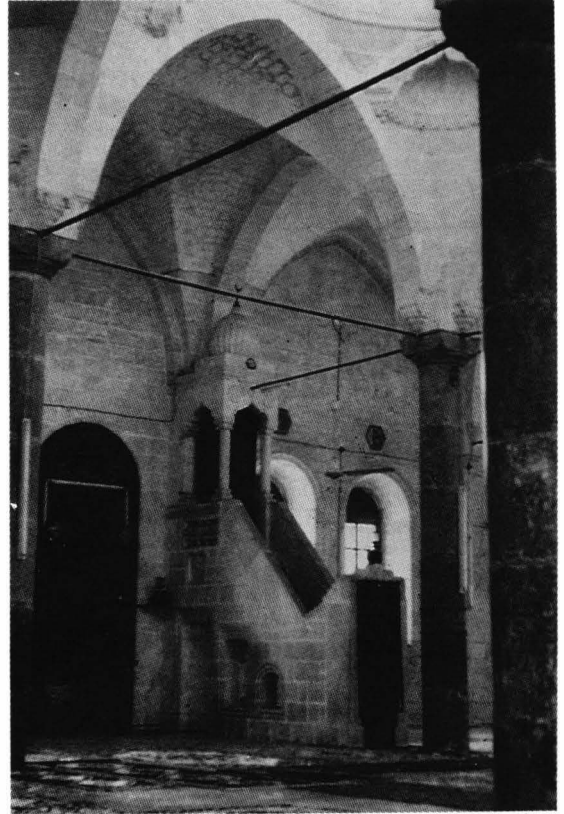

Şekil 40 : Fırfırlı Camii Plan

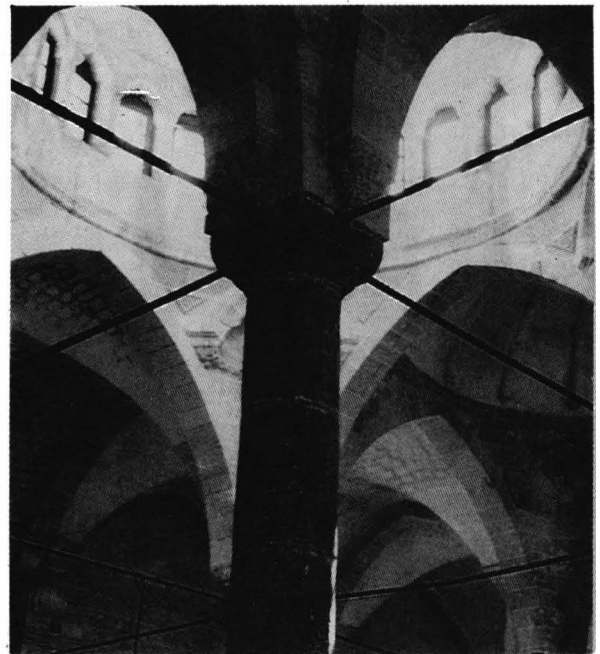

Resim 100 : Fırfırlı Camii Batı Cephesindeki Taş İşçiliği

Bahçenin güneyinde, kilisenin müstemi-
latından olan ve son yıllarda Vakıflar
Müdürlüğü'nce restore ettirilen bir ev bu-
lunmaktadır.

Resim 101 : Fırfırlı Camii Mihrap ve Mimberi

Resim 102 : Fırfırlı Camii Örtü Sistemi

5. BÖLÜM : DEĞERLENDİRME (SONUÇ)

5.1. MİMARİ MALZEME

Çevrede ağaç malzemenin bulunmayışı taşın Şanlıurfa mimarisinde hakim malzeme olarak kullanılmasını sağlamıştır. Taşın kolay işlenmesi ve yüzyıllardan beri yerleşip süregelen taşçı geleneği de Urfa yapılarında ağaç malzemenin kullanılmamasına yol açmıştır. Diyarbakır bölgesindeki bazalt'a karşılık, Urfa yöresinde de açık renkli (Ocre Jaune) sarımsı kalker taşı mimariye hakimdir. (83). Kolay işlenen ve ocaktan çıktıktan bir süre sonra sertleşen bu kireçli oluşum Urfa yapılarının her devrinde rahatlıkla kullanılmış ve kullanılmaktadır.

Halk arasında "havara daşı" olarak adlandırılan bu taşın, kentin güney batısındaki dağlık bölgeden getirildiği bu bölgeye yayılmış çok sayıdaki antik taş ocaklarından anlaşılmaktadır. Dağın bir yamacının delinerek diğer yamacından çıkılan taş ocakları (Delikli Mağara) yanında, uzunluğu 50-75 m., eni 25-30 metreyi bulan büyük taş ocaklarına Kanlı Mağara Deresi, Kasarcı Deresi ve Ehber Deresinde yoğun bir şekilde rastlanılmaktadır.

Halk arasında yaygın bir efsanesi olan Kanlı Mağara ile yüzyıllardan beri mesire

yeri olarak kullanılan Şakşak Mağarası, İpek Mağarası, Direkli Mağara, Nalbant Harabası, Şahan Yuvası, Hamam Mağarası, Köko'nun Mağarası, Yıkık Mağara, Dabbak Mağarası, Göncü Mağarası, Ceylan Mağarası, Şekerli Mağara, Savuh Mağara, Ağaçlı Mağara, Dede'nin Sarnıcı Mağarası, Hacı Abbasın Mağarası, Kaçakçı Mağarası, Kara Mağara, Sinek Yaylası Mağarası, Develik Mağarası, Hacı Kamillerin Mağarası, Dip Karlık Mağarası ve daha isimsiz yüzlerce mağara bölgedeki önemli taş ocakları arasında yer almaktadır. Taş ocaklarının hakim olduğu bu bölgede yapılan araştırmalarda taşçı arabalarının kayalıklar üzerinde açmış oldukları derin teker izlerinin meydana getirdiği antik yollara rastlanılmıştır.

Taşın bu kadar yaygın olarak kullanılmasına karşılık, duvarları ve tavanları bağdadi tekniğinde yapılmış bir iki ev dışında Urfa yapılarında ahşap malzemeye pek rastlanılmaz. Ancak evlerdeki odaların iç dekorasyonunda, pencere ve kapı kanatlarında zengin süslemeli ahşaba büyük ölçüde yer verilmiştir.

5.2. PLAN ZENGİNLİĞİ

Şanlıurfa'daki mimari eserlerde zengin bir plan çeşitliliği göze çarpar. Binlerce yıllık bir tarihi geçmişi bulunan bu yörenin mimarları, çeşitli devirlerdeki mimari eserlerden etkilendiklerinden yapılarında değişik plan uygulamaları yoluna gitmişlerdir. Mi-

(83) Ara Altun., **Mardin'de Türk Devri Mimarisi** (İstanbul : 1971) s. 15.

lattan Önceki çağlardan Osmanlı İmparatorluğu'na kadar çeşitli milletlerin hakimiyetine giren Urfa'da, bütün bu devirlerin birbirlerini etkilemelerinden doğan plan tipleri, birbirlerinin kopyaları olmaktan ziyade yeni arayışlar içerisinde varyasyonlar meydana getirecek şekilde zenginlik göstermiştir. Mimarının her şubesindeki çeşitli örneklerde bu zenginliği izlemek mümkün olabilmektedir.

Şanlıurfa'nın Anadolu'da kurulan çeşitli İslam devletlerine ve beyliklerine başkentlik yapmamış olması, devlet başkanlarının burada kendi adlarına yapı inşa ettirmemesi ve dolayısıyla devlet sanatçısı mimarların kente uğramamış olması buradaki mimari eserlerde "Devlet Üslubu"ndan ziyade "Yerel Üslub" un hakim olmasına neden olmuştur. Bu nedenle, Şanlıurfa'daki cami mimarisi değişik plan özelliklerine sahip olmasına karşın, anıtsallık ve süslemeden yoksun bir sadelik içerisinde sıkışık kalmıştır.

Mimarların devamlı plan arayışları camilerde değişik şemaların doğmasına neden olmuştur. 744-750 yıllarında Emevi Halifesi II. Mervan'ın Harran'ı başkent yaptığı bir sırada inşa ettirdiği Harran Ulu Camii, Anadolu'nun ilk anıtsal camii olma özelliğine sahiptir. Aynı zamanda Anadolu'nun en zengin taş süslemeli cami olma özelliğine de sahip olan bu cami, başta Diyarbakır ve Urfa Ulu Camii olmak üzere plan bakımından bölgedeki bir çok camiyi

etkilemiştir.

Çok ayaklı camiler grubunda incelenen Şanlıurfa Ulu Camii tamamiyle Emevi geleneğine bağlı kalmaktan kurtulmuştur. Zemin planı Emevi geleneğinde olan caminin örtü sistemi Selçuklu etkisindedir. Daha geç devirlere ait Şehbenderiye Camii ise Urfa Ulu Camii'nin küçük ölçüde bir kopyası sayılabilir.

Orta kubbenin yanlara doğru genişletilerek merkezi bir planın arandığı camilere Urfa'daki en güzel örneği Ak Cami teşkil etmektedir. Edirne Üç Şerefeli Cami ile şaşırtıcı derecede benzerlik gösteren bu eser gelişmiş bir plan anlayışına sahiptir.

Eş değerde çok kubbeli camiler grubunda ise Hasan Padişah Camii mükemmel bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır.

Mihrap önü kubbeli camilere güzel bir örnek teşkil eden Pazar Camii ile birlikte, çok ayaklı camiler grubunda incelenen Ulu Camii de bu grupta incelemek mümkündür.

Osmanlı cami mimarisinin ilk örneklerinde rastladığımız tek kubbeli kare mekanlı camiler, Karameydan Hüseyin Paşa Camii'nde olduğu gibi en gelişmiş ölçüdeki örneğini Urfa'da 18. yüzyıl başlarında vermiştir.

Tonoz örtülü camiler Urfa'da ; kare mekanlı, mihraba paralel tek nefli, mihraba paralel iki nefli ve nefleri mihraba dikey tonozlu camiler olmak üzere dört grupta

zengin bir plan çeşitliliği göstermektedirler.

Camiler arasında son grup olarak incelenen bazilikal planlı kiliselerden çevrilme camiler de kendi aralarındaki bazı küçük farklılıklarla değişik plan arayışının güzel örneklerini vermişlerdir.

5.3. USTALAR

Şanlıurfa'daki mimari eserlere imzalarını atan ustalar yaptıkları işlere göre; taşçılar, yonucular ve yapıcılar olmak üzere üç gruba ayrılırlar. Taşçılar, taşı ocaktan kesen gruptur ki bunlar dağlardaki taş ocaklarında çalışırlardı. Ocaktan gelen taşları işleyen yonucu ustaları inşaat alanının bir köşesinde çalışırlardı. Yapıcılar ise, yapının tasarımını yapan mimar pozisyonunda ustalardı. Bugün Türkiye'nin bir çok yerindeki eski eser onarımlarında Urfalı yonucu ve yapıcı ustalar çalışmakta ve aranmaktadır.

5.4. SÜSLEME

Urfa'daki mimari eserlerde evler dışında mimari süslemeye pek önem verilmemiştir denilebilir. Urfa evlerindeki zengin taş işçiliğine karşılık Cami, Han, Hamam ve Medrese gibi anıtsal yapılarda çini süslemeye hiç, taş süslemeye nadir olarak

rastlanması ilgi çekici bir konudur. Dabbakhane Camii minaresindeki çini panolar Urfa'daki çini süslemenin tek örneğini teşkil ederler. Yusuf Paşa, Hızanoğlu ve Nimetullah Camileri dışında mihrapları taş süslemeli cami yoktur. Nimetullah Camii, klasik Osmanlı portalleri tarzındaki mukarnas süslemeli kapısıyla da Urfa camileri arasında ayrı bir yere sahiptir. Gümrük Hanı'nın giriş eyvanı yan duvarlarındaki geometrik firiz, Nakibzade Hacı İbrahim Efendi Medresesi eyvanı ve odalarındaki süslemeler, Dabbakhane Cami avlusunun batı ve güney kapılarındaki geometrik geçmeler Urfa'daki anıtsal eserler üzerinde nadir olarak rastlanılan taş işçiliklerindedir. Ayrıca Karameydan Hüseyin Paşa Camii ve Yusuf Paşa Camii gibi bazı camilerin mimber korkuluklarında şebekeli oyma tekniğinde taş işçiliği dikkati çekmektedir.

Ağaç süsleme anıtsal eserler arasında yok denecek kadar azdır. Rızvaniye Camii'nin inşa tarihinden kalma (1716) ahşap oyma kapıları, müezzin mahfilinin renkli kalem işleri, Nakibzade İbrahim Efendi Medresesi kütüphanesinin süslemeli kapı kanatları ile Hasan Padişah Camii mimberinin kapı kanatları anıtsal eserlerdeki ağaç işçiliğinin tamamını temsil ederler.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

- Alpay, Bedri., **Şanlıurfa Şairleri** (Şanlıurfa: Dal Yay. 1986)
- Altun, Ara., **Mardin'de Türk Devri Mimarisi** (İstanbul : 1971)
- Aslanapa, Oktay., **Türk Sanatı C.II** (İstanbul : M.E.B. Yay. 1972)
- Eyice, Semavi., "İstanbul Minareleri", **Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri I** (İstanbul : 1963)
- Gabriel, Albert., **Voyages Archeologiques Dans la Turquie Oriental**, (Paris : 1940)s. 282
- Güzelbey, Cemil Cahit., **Gaziantep Camileri Tarihi** (Gaziantep : 1984)
- Işıltan, Fikret., **Urfa Bölgesi Tarihi** (İstanbul : İ.Ü. Ed. Fak. Yay. 1960)
- Işıltan, Fikret., "Şanlıurfa Tarihine Genel Bir Bakış", **Şanlıurfa ve GAP Sempozyumu** (İstanbul : 1988)
- Karakaş, Mahmut., **Şanlıurfa Kitabeleri** (Şanlıurfa : Dal Yay. 1986)
- Kazıcı, Ziya., "Osmanlı Belgelerine Göre Urfa'daki Vakıf Hizmetleri", **Güneydoğu Gazetesi**, 1-10 Haziran sayıları (Şanlıurfa : 1988)
- Kuran, Abdullah., **Anadolu Medreseleri C. I** (Ankara : Türk Tarih Kurumu Yay. 1969)
- Kürkçüoğlu, Cihat., "Urfa Rızvaniye Camiinin Ağaç Kapı Kanatları ve Müezzin Mahfili Süslemeleri", **Harran Kültür ve Folk. Dergisi, Sayı 4** (Şanlıurfa : Harran Yay. 1979)
- Kürkçüoğlu, Cihat., "Ak (Nimetullah) Camii", **Harran Kültür ve Folk. Dergisi, Sayı 20** (Şanlıurfa : Harran Yay. 1983)
- Kürkçüoğlu, Cihat., "Urfa Ulu Camii", **Harran Kültür ve Folk. Dergisi, Sayı 21** (Şanlıurfa : Harran Yay. 1983)

- Kürkçüoğlu, Cihat., "Toktemur (Tokdemir) ve Hasan Padişah Camii", **Harran Kültür ve Folk Dergisi, Sayı 23** (şanlıurfa : Harran Yay. 1983)
- Kürkçüoğlu, Cihat., "şanlıurfa Tarihi ve Tarihi Anıtları", **Kurtuluşumuz 65. Yıl**, (şanlıurfa : şanlıurfa Belediyesi Yay. 1985)
- Kürkçüoğlu, Cihat., "şanlıurfa'daki Tonoz rtl Camiler", **şanlıurfa'nın Kurtuluşu 70. Yıl** (şanlıurfa : şanlıurfa Belediyesi Yay. 1990)
- Kürkçüoğlu, Cihat., "şanlıurfa Mimari Eserleri", **Türkiye İş Bankası Kültür ve Sanat Dergisi, Sayı 8** (Ankara : T.İş Bank. Yay. 1990)
- Kürkçüoğlu, Cihat., **Ruha'dan Urfa'ya 1780-1980** (Ankara : şanlıurfa Belediyesi Yay. 1990)
- Merçil, Erdoğan., "Selçukluların Anadolu'ya Gelişlerinden Haçlı Seferlerinin Başlangıcına Kadar Urfa'nın Durumu", **şanlıurfa ve GAP Sempozyumu** (İstanbul : 1988)
- Saraç, Adil., **Urfalı şair Abdi** (şanlıurfa : Dal Yay. 1986)
- Segal, J.B., **Edessa The Blessed City** (Oxford : Oxford niversit Press, 1970)
- Segal, J. B., **The Church Of Saint George at Urfa (Edessa)** (London : 1972)
- Sözen, Metin., **Diyarbakır'da Türk Mimarisi** (İstanbul : Diyarbakır Turizm Der. Yay. 1971) .
- Temelkuran, Tevfik-Aktaş, Necati., **Evliya Āelebi Seyahatnamesi** (İstanbul : Üçdal Neşriyat 1986)
- Urfa Salnamesi.**, İstanbul 1927 (Osmanlıca)
- Yurt Ansiklopedesi**, Urfa Maddesi., İstanbul 1984
- Yücel, Erdem., "Mimar Sinan Mescidi", **Sanat Tarihi Yıllığı III** (İstanbul : İ.. Ed. Fak. Yay. 1970)

ÖZGEÇMİŞ

A. CİHAT KÜRKCÜOĞLU

1948 yılında Şanlıurfa'da doğdu. İlk ve orta öğrenimini Şanlıurfa'da tamamladı. 1973 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü'nden mezun oldu. Sırasıyla; Turizm ve Tanıtma Bakanlığı'nda memur, Şanlıurfa Müzesi'nde Asistan, Şanlıurfa Devlet Güzel Sanatlar Galerisi'nde müdür olarak görev yaptı. 1987 - 1993 öğretim yılları arasında Dicle Üniversitesi, Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi Şanlıurfa İnşaat Mühendisliği Bölümü'nde Öğretim Görevlisi olarak çalıştı. 1993 yılında aynı üniversitenin Mimarlık Ana Bilim Dalında Yüksek Lisans yaptı.

Çeşitli kitap, dergi ve gazetelerde Urfa kültür tarihi ile ilgili olarak 80'in tizeride araştırma ve makalesi yayınlandı, Şanlıurfa mimarisini ve diğer kültür değerlerini tanıtmak maksadıyla Şanlıurfa, Gaziantep, Diyarbakır, İstanbul, Ankara'da kişisel fotoğraf sergileri açtı, karma sergilere katıldı.

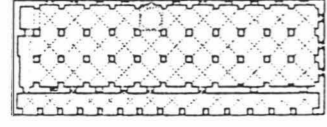
1993 yılında Harran Üniversitesi'ne geçti. Halen bu üniversitenin Mühendislik Fakültesi'nde öğretim görevlisi olarak çalışmaktadır.

A. Cihat Kürkcüoğlu evli olup, üç çocuk babasıdır.

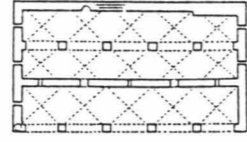
Yayınlanmış kitapları;

- 1- **Peygamberler Şehri Şanlıurfa** (Ankara : Şanlıurfa Belediyesi Yay. 1988)
- 2- **Ruha'dan Urfa'ya (1780 - 1980)** (Ankara : Şanlıurfa Belediyesi Yay. 1990)
- 3- **Guide To Urfa And Harran** (Ankara : Harran Yay. 1990)
- 4- **Şanlıurfa Su Mimarisi** (Ankara : Kültür Bakanlığı Yay. 1992)

ÇOK AYAKLI CAMİLER

Ulu Cami

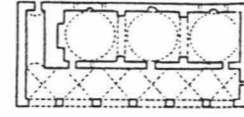

Şehbenderiye Camii

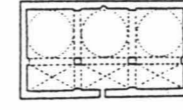
EŞ DEĞERDE ÇOK
KUBBELİ CAMİLER

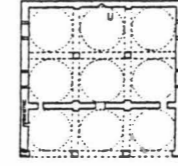
Hasan Padişah Camii

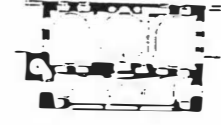
Dabbakhane Camii

Narıncı Camii

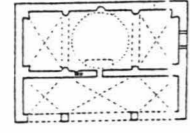

Yusuf Paşa Camii

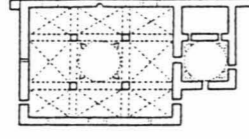

Rızvaniye Camii

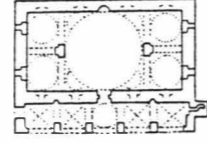
MERKEZİ PLANLI
CAMİLER

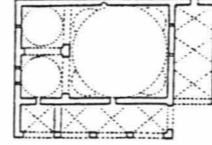
Eski Ömeriye C.

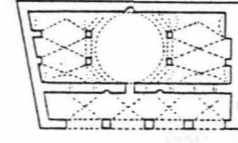
Halil-ür Rahman C.

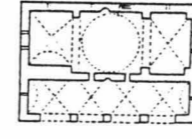
Nimetullah Camii

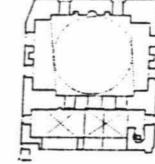
Çakeri Camii

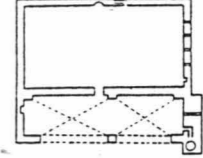
Kadioğlu Camii

Hacı Lütfullah Camii

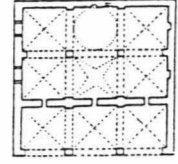

Kutbeddin C.

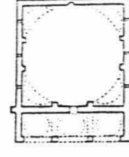
Arabi Camii

MİHRAP ÖNÜ KUBBELİ
CAMİLER

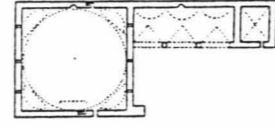

Pazar Camii

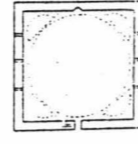
TEK KUBBELİ KARE
MEKANLI CAMİLER

Hüseyin Paşa C.

Hızanoğlu Camii

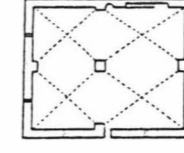
Mevlevihane C.

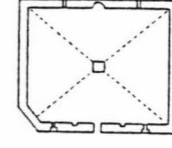
Kıbrıs Mescidi

TONOZLU CAMİLER

KARE MEKANLI
TONOZLU CAMİLER

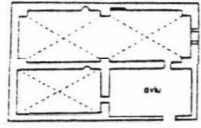

Nur Ali Mescidi

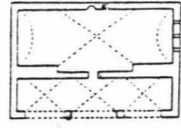

Yeni Ömeriye Camii

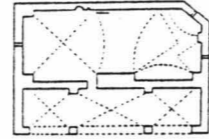
TEK NEFLİ
TONOZLU CAMİLER

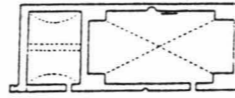
Hacı Yedigâr C.

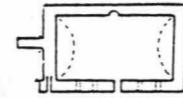
İmam Sekkaki C.

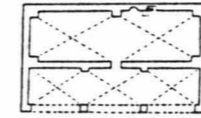
Behramlar Camii

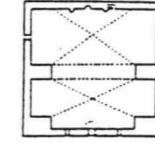
Hayrullah Camii

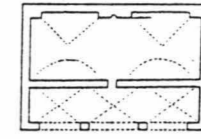
Mevlid-i Halil C.

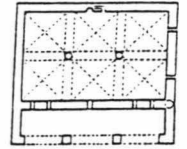
Tuzeken Camii

Hüseyiniye Mes.

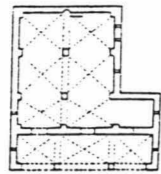

Müderris Mescidi

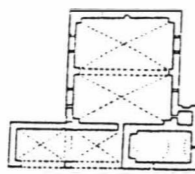

Miskinler Camii

MİHRABA DIKEY
TONOZLU CAMİLER

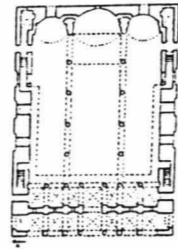

Kara Musa Camii

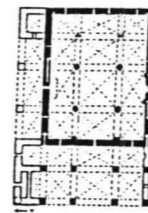

Hekim Dede Camii

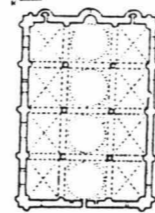
BAZİLİKADAN
ÇEVİRİLEN CAMİLER

Selahaddin Eyyubi C.

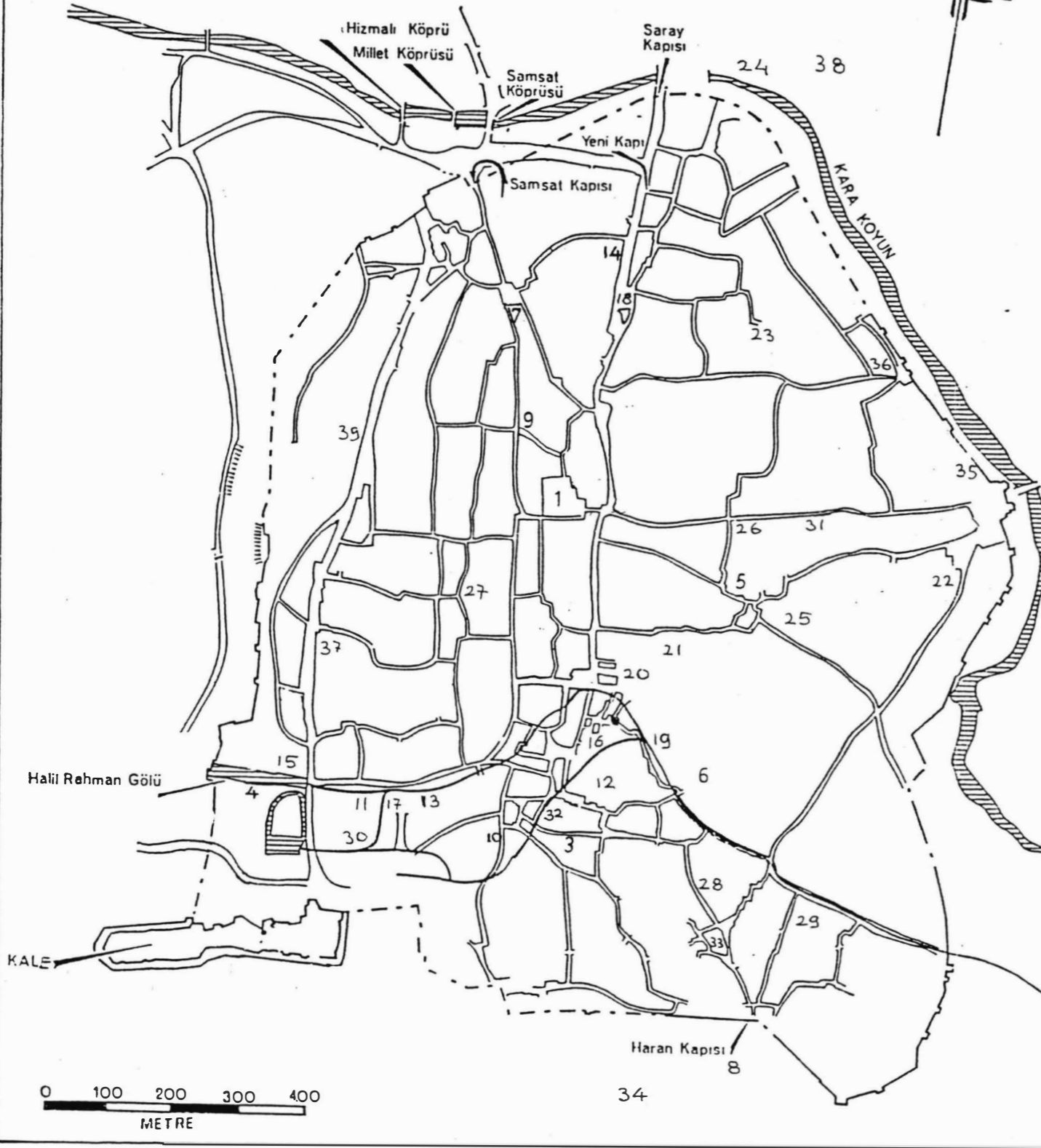
Circis Peygamber C.

Fırfırlı Camii

ŞANLIURFA CAMİLERİNİN KENT PLANINDAKİ YERLERİ

2

1. Ulu Camii
2. Şehbenderiye Camii
3. Eski Ömeriye Camii
4. Halil - ür Rahman Camii
5. Nimetullah Camii (Ak Cami)
6. Çakeri Camii
7. Kadioğlu Camii
8. Hacı Lütfullah Camii
9. Kutbeddin Camii
10. Arabi Camii
11. Hasan Padişah Camii
12. Dabbakhane Camii
13. Narnacı Camii
14. Yusuf Paşa Camii
15. Rızvaniye Camii
16. Pazar Camii
17. Toktemur Mescidi
18. Hüseyin Paşa Camii
19. Hızanoğlu Camii
20. Mevlevihane Camii
21. Kıbrıs Mescidi
22. Nur Ali Mescidi
23. Siverekli Mescidi
24. Asım Paşa Mescidi
25. Yeni Ömeriye Camii
26. Hacı Yadigar Camii (Kuttik Camii)
27. İmam Sekkaki Camii
28. Behramlar Camii
29. Hayrullah Camii
30. Mevlid-i Halii Camii
31. Tuzeken Camii
32. Hüseyiniye Mescidi
33. Müderris Mescidi
34. Miskinler Camii
35. Kara Musa Camii
36. Hekim Dede Camii
37. Selahaddin Eyyubi Camii
38. Circis Peygamber Camii
39. Fırfırlı Camii

Gaye Filimcilik, Matbaacılık A.Ş.
Tel: 311 39 50 - 310 68 20

ISBN : 975 - 7394 - 06 - 8